

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

Гаврик Віктор Григорович

УДК 94(477): [342.3: 323.39] (477) „Мазепа”

**ДЕРЖАВНИЦЬКА, СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА ГРОМАДСЬКА
ДІЯЛЬНІСТЬ ІСАКА МАЗЕПИ (1884–1952 РР.)**

07.00.01 – історія України

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Дробот Іван Іванович,
доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки
України

Київ – 2010

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1	
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	9
РОЗДІЛ 2	
ФОРМУВАННЯ ІДЕЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ. ПОЧАТОК ГРОМАДСЬКОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	33
РОЗДІЛ 3	
ДЕРЖАВНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ І. МАЗЕПИ В УРЯДАХ УНР (КВІТЕНЬ 1919 – ЛИПЕНЬ 1920)	75
РОЗДІЛ 4	
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І. МАЗЕПИ В ЕМІГРАЦІЇ	125
ВИСНОВКИ	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	199

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДЦ УНР – Державний Центр Української Народної Республіки;
КОР – Комітет Охорони Республіки;
КП(б)У – Комуністична партія більшовиків України;
МГС – Міністерство Галицьких Справ;
ОУН – Організація українських націоналістів;
РНК – Рада Народних Комісарів;
РНМ – Рада Народних Міністрів;
РСІ – Робітничий Соціалістичний Інтернаціонал;
РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка;
СГД – Союз гетьманців-державників;
УВО – Українська військова організація;
УГВР – Українська Головна визвольна рада;
УНДО – Українське національно-демократично об'єднання;
УНДП – Українська національно-демократична партія;
УНР – Українська Народна Республіка;
УНРада – Українська Народна Рада;
УПСР – Українська партія соціалістів-революціонерів;
УПСС – Українська партія соціалістів-самостійників;
УПСФ – Українська партія соціалістів-федералістів;
УСДРП – Українська соціал-демократична робітничка партія;
УЦР – Українська Центральна Рада;
ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України;
ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України;
ЦК – Центральний комітет.

ВСТУП

Актуальність теми. Теоретичні та практичні проблеми сучасного етапу державотворення в Україні потребують глибокого вивчення, осмислення і наукової оцінки діяльності політиків, науковців, громадських діячів, які впливали на формування національної самосвідомості українського народу та розвиток його націотворчої діяльності, брали найактивнішу участь у громадському і суспільно-політичному житті країни.

До видатних постатей, які були учасниками процесу ідейного формування та побудови української держави, безумовно, належить Ісак Мазепа. Він готував ідеологічну базу Української революції 1917–1920 рр., брав в ній активну участь, обіймаючи найвищі державні посади, а потім на чужині боровся за відновлення української держави. І. Мазепа мав значний вплив на події в ході українських національно-визвольних змагань, особливо в 1919 та 1920 рр., а також відігравав одну з провідних ролей в середовищі української політичної еміграції в Польщі, Чехословаччині, Німеччині. Проте державницька, суспільно-політична та громадська діяльність видатного представника української суспільно-політичної думки та національно-визвольної боротьби донині не знайшла в історичній науці всебічного цілісного висвітлення. Висвітлення патріотичної позиції І. Мазепа має також важливе виховне значення, сприяє формуванню високорозвиненої національної самосвідомості та активної життєвої позиції у громадян нашої держави.

Отже, вивчення державницької, суспільно-політичної та громадської діяльності І. Мазепа актуальне й з огляду на її масштабність та значущість результатів, і через її інтегрованість в український національно-визвольний рух першої половини ХХ ст. Обрана тема відповідає сучасним завданням розвитку української історичної науки в цілому, політичної історії та історичної персоналістики. Розгляд її здійснюється в загальному руслі вивчення соціально-політичної історії України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках наукового напрямку „Теорія та технологія навчання і виховання в системі освіти”, що розробляється в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, та відповідно до науково-дослідницької тематики кафедри історії та філософії історії Інституту філософської освіти і науки „Державницьке, суспільно-політичне життя та освіта в Україні ХХ–ХХІ ст.”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 26 квітня 2007 р., протокол № 10.

Мета дисертаційного дослідження полягає у здійсненні цілісного системного аналізу державницької, суспільно-політичної та громадської діяльності І. Мазепи в контексті національно-визвольного руху українського народу першої половини ХХ ст., визначенні ідейно-політичного й організаційно-практичного внеску визначного діяча в розбудову української державності.

Зазначена мета конкретизується у наступних **завданнях**:

- проаналізувати стан дослідження теми та ступінь її джерельного забезпечення;
- розглянути історичні та суспільні чинники становлення І. Мазепи як громадсько-політичного діяча, з'ясувати його світоглядні позиції та прослідкувати подальшу еволюцію національно-політичних переконань;
- дослідити участь І. Мазепи у національно-визвольній боротьбі українського народу 1917–1920 рр.;
- визначити роль І. Мазепи в суспільно-політичній діяльності української еміграції у 20–30-ті роки ХХ ст.;
- дослідити внесок І. Мазепи у процеси реформування Державного Центру УНР та створення УНРади, його діяльність на посаді голови українського еміграційного уряду та вплив на процеси громадської і політичної консолідації української еміграції у другій половині 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст.

Об'єкт дослідження – український національний рух через призму біографії І. Мазепи.

Предметом дисертаційного дослідження є державницька, суспільно–політична та громадська діяльність І. Мазепи, спрямована на побудову незалежної соборної української держави.

Хронологічні рамки дослідження визначаються роками життя І. Мазепи (1884–1952). Особлива увага зосереджена на періоді його активної суспільно–політичної діяльності, що охоплює 1904–1952 рр. Саме цей період відзначається максимальним внеском політика у суспільно–політичне життя України.

Територіальні межі дослідження охоплюють території України, Росії, Польщі, Чехії та Німеччини – тих країн, де І. Мазепа в окреслені роки провадив активну державницьку, політичну та громадську діяльність.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять принципи науковості, історизму, комплексності, системності та об’єктивності, які дозволили всебічно проаналізувати державницьку, суспільно–політичну та громадську діяльність І. Мазепи на основі комплексного використання джерел та наукової літератури. При написанні роботи були використані загальнонаукові, спеціально–історичні та джерелознавчі методи, зокрема, конкретно–пошуковий (аналіз і систематизація джерел з проблеми), проблемно–хронологічний (розподіл широкої теми дослідження на окремі відносно вузькі проблеми, дослідження кожної з яких здійснювалося в хронологічній послідовності), критично–аналітичний і ретроспективний (робота з джерелами та літературою), структурно–системний (сприяв об’єктивному висвітленню суспільно–політичного середовища, в якому формувався світогляд та здійснювалася діяльність політика). Метод персоніфікації дозволив визначити особистий внесок політика в український національний рух та розвиток української політичної думки першої половини ХХ ст. На основі історико–порівняльного методу вдалося виявити спільне й відмінне поглядах і діяльності І. Мазепи та інших українських політичних діячів національно–державницького напрямку тієї доби. Застосовано системний підхід до визначення наукового розуміння ролі і місця особистості в історії.

Наукова новизна дослідження. У дисертації вперше проаналізовано і узагальнено державницьку, суспільно–політичну та громадську діяльність

І. Мазепи, висвітлено маловідомі аспекти громадсько-політичної діяльності політика. Уведено до наукового обігу значну кількість маловідомих і неопублікованих архівних матеріалів, які значно поповнили джерельну базу з досліджуваної теми. Досліджено внесок І. Мазепи у формування підвалин української державності у 1917–1920 рр., а саме: у адміністративному та військовому аспектах. Встановлено, що на посаді Прем'єр-міністра УНР І. Мазепа проводив політику компромісів, яка мала на меті залучити сили національно свідомого українського громадянства і об'єднати зусилля Наддніпрянського та Галицького урядів до боротьби за незалежність УНР. Прослідковано, що завдяки безкомпромісній ідеологічній позиції І. Мазепи наприкінці 1919 – початку 1920 рр. вдалося застерегти військове керівництво та уряд УНР від переходу на радянську політичну платформу. Розкрито природу суперечностей між І. Мазепою та лідером Закордонної Групи УСДРП М. Галаганом. З'ясовано, що завдяки позиції І. Мазепи УСДРП у теоретичних та практичних аспектах зберегла соціал-демократичні риси. Досліджено внесок І. Мазепи у розвиток української політичної думки першої половини ХХ ст. Доведено, що І. Мазепа був противником введення диктатури як правого, так і лівого політичного напрямків та прихильником демократичного розвитку УНР.

Практичне значення отриманих результатів дисертації полягає в тому, що зроблені висновки й узагальнення можуть бути використані в дослідженнях з української історії першої половини ХХ ст., при підготовці підручників і посібників з історії України та політології для вищих і середніх навчальних закладів, складання програм, планів, методичних порад, а також під час написання студентами курсових, бакалаврських та магістерських робіт. Висновки дисертації становитимуть інтерес у контексті практичної участі в сучасному суспільно-політичному житті громадських рухів і політичних партій, їх діяльності в умовах багатопартійної системи та демократичних процесів, що формуються в Україні.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації були обговорені на IV Міжнародній науковій конференції „Знаки

питання в історії України: особа і суспільство в історико-культурному просторі” (м. Ніжин, 11–12 грудня 2008 р.), 62-й Міжнародній конференції молодих вчених „Каразінські читання” (м. Харків, 24 квітня 2009 р.), щорічних звітно-наукових конференціях професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова “Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету” (Київ, 6–7 лютого 2007 р., 5 лютого 2008 р., 5–6 лютого 2009 р.), засіданнях кафедри історії та філософії історії Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладені у 5 наукових публікаціях, з яких 3 оприлюднені у фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України в галузі „Історичні науки”.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Державницька, суспільно-політична та громадська діяльність Ісаака Мазепи до цього часу ще не була предметом спеціального дослідження. Однак існує низка наукових розробок, що прямо чи опосередковано аналізують роль і місце І. Мазепи в тогочасному суспільно-політичному житті України та українського емігрантського середовища, або присвячені окремим аспектам цієї теми. Історіографічний доробок пропонуємо розглянути за хронологічним та тематичним принципами. Історіографію теми дослідження складають монографії, видання енциклопедичного характеру, статті видані за період від 1920 р. до наших днів в Україні, країнах Європи та Америки. Історіографічний доробок у роботі згрупований за такими напрямками: історіографія української діаспори; радянська історіографія; сучасна українська історіографія (в тому числі еміграційна).

У нагромадженні знань, що стосуються окресленої теми, пропонуємо виділити декілька умовних історіографічних періодів: міжвоєнний, повоєнний, сучасний. Вони мають певні особливості, зумовлені соціально-політичними обставинами, які визначали світоглядні та методологічні погляди авторів публікацій з досліджуваної проблематики. Перший період охоплює час від поразки українських національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. до початку Другої світової війни. Здебільшого, це були праці очевидців подій національно-визвольної боротьби українського народу за створення власної держави у 1917–1920 рр. Ці представники української політичної еміграції в силу об'єктивних причин змушені були залишити Україну. Головними місцями їх зосередження стали Варшава, Відень, Прага, Берлін. Саме там й були опубліковані праці політичних емігрантів, які добре знали І. Мазепу. Особливістю цього міжвоєнного періоду було те, що наукова розробка проблем Української революції проводилася не академічними вченими – філософами, істориками, політологами, соціологами, а безпосередніми учасниками подій. З огляду на це написані ними

праці мали ознаки мемуарної літератури, що емоційно передавала дух революційних подій і лише умовно відповідала вимогам науково-аналітичних досліджень. Кожний автор висвітлював не лише перебіг подій, але й давав їм власну оцінку. Епоха сталінізму, на яку припадає більша частина першого історіографічного періоду, негативно позначилась на історичній науці у радянській Україні, зумовила замовчування багатьох імен діячів українського національного руху, провідників українських партій. Відбулося повне відмежування радянських дослідників від західних досліджень. Тому український політичний рух першої половини ХХ ст. у радянській Україні не досліджувався і, відповідно, діяльність І. Мазепи також не досліджувалась. В творчому доробку авторів пропонованого історіографічного періоду переважно висвітлюється формування ідейних переконань І. Мазепи та його діяльність в добу Української революції 1917–1920 рр. і лише частково аналізують його роль у відновленні політичної діяльності УСДРП в еміграції та прослідковують його наукову діяльність в Українській господарській академії.

Вже у 1920 р. виходить праця В. Винниченка „Відродження нації”. Роздумуючи над втраченими можливостями українців на побудову власної держави та аналізуючи причини поразки Центральної Ради і Директорії автор дає характеристики політичним партіям та державним діячам того часу. Він, аналізуючи внутрішню і зовнішню політику Директорії та уряду І. Мазепи, дає різко негативну оцінку [501; 527]. В значній мірі працям В. Винниченка притаманна суб’єктивність викладу та характеристик, особливо діяльності І. Мазепи.

Високо оцінив внесок І. Мазепи в залучення світової соціалістичної спільноти до захисту прав поневоленого українського народу та національно-державних інтересів України С. Петлюра. Голова Директорії позитивно оцінив активну участь І. Мазепи на міжнародних соціалістичних конференціях та на його прикладі констатував, що в середовищі української політичної еміграції виробляється тип діяча європейського гатунку, освіченого, енергійного і

одночасно патріота своєї нації, який починає використовувати для державної справи відповідні можливості і ситуації [576].

Неоднозначно оцінює діяльність І. Мазепи М. Шаповал, який чимало праць присвятив відтворенню і аналізу революційних подій та українській політичній еміграції [518; 614-616]. Він позитивно характеризує адміністративну діяльність І. Мазепи на посаді міністра внутрішніх справ. На думку лідера есерів, він зробив значний внесок в боротьбу з єврейськими погромами і в підготовку українських сил для творення надійного державного апарату. Довірою з боку партійних лідерів вважає М. Шаповал надання І. Мазепі права одночасно обіймати дві найважливіші посади в уряді – прем'єр-міністра і міністра внутрішніх справ. Але, на його думку, соціалістичний уряд І. Мазепи не міг проводити в життя власного курсу, а був безсилим декоративним додатком при штабі Головного отамана, як своєрідна „агітаційна комісія”, яка не мала влади [614]. М. Шаповал критикує Кабінет І. Мазепи за відхід від трудового принципу та звинувачує в намаганні узурпувати владу. Він вбачав такі наміри в затвердженні урядом 14 лютого 1920 р. Тимчасового закону про форми державного устрою та про порядок законодавства [615]. М. Шаповал не припинив критики Ісака Прохоровича за політичну тактику і в емігрантський період життя Мазепи [518; 616].

Праця П. Христюка „Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.” [609-611] насичена обширним документальним матеріалом та інформацією про діячів революції. Зокрема, автор підкреслює ефективність заходів урядів Б. Мартоса та І. Мазепи у боротьбі з єврейськими погромами.

Мав можливість користуватись цінними джерелами: архівами Ставки Головного отамана і центральних установ УНР, радіозвітами та звітами розвідки О. Доценко – ад'ютант С. Петлюри. Розмірковуючи над тими буремними подіями у „Літописі української революції” [542-543], він докладно висвітлив тодішні урядові галицько-наддніпрянські відносини. Участь І. Мазепи в національно-визвольних змаганнях 1917–1920 рр. відмічена і в творах ряду інших його сучасників [522; 534; 551; 555; 567; 587-590]. У цих працях проаналізована урядова діяльність І. Мазепи доби УНР.

Проблемам створення Державного центру УНР в екзилі, моральним та правовим підставам, ідеології та політиці, напрямам і формам його діяльності присвятив свою працю О. Шульгін [617]. Він відмітив ключову роль, яка належала І. Мазепі у відновленні політичної діяльності УСДРП в еміграції. Маючи відмінні від І. Мазепи ідеологічні погляди, автор позитивно відмічає діяльність політика.

Одним з перших академічних видань з історії України, що вийшла на чужині і містила згадку про Прем'єр-міністра УНР І. Мазепу і його уряд, була „Велика історія України від найдавніших часів до 1923 року” [525].

Вже під час Другої світової війни виходить монографія С. Наріжного [569] в якій автор підсумовує результати „культурної праці” українських емігрантів між двома світовими війнами. В цій роботі прослідковано наукову діяльність І. Мазепи в Українській господарській академії у Чехословаччині.

Другий історіографічний період – повоєнний, продовжувався до знаменної події в житті українського народу – здобуття державної незалежності в 1991 р. Вже в 1954 р. П. Мірчук зробив спробу проаналізувати особливості української визвольної справи в повоєнний час та внесок емігрантських організаційних утворень у справу побудови української держави [562]. Автор називає невдалою спробу консолідації політичних сил українського суспільства у вигляді УНРади, одним з організаторів та Головою Виконного органу якої був І. Мазепа. Проте П. Мірчук не звернув уваги на те, що новітня історія України ще не знала об'єднання національних політичних сил на такому широкому фундаменті.

І. Лисяк-Рудницький навпаки відмітив прогрес української політичної думки в першій половині ХХ ст. та підкреслив значення УНРади [555]. Автор відносить І. Мазепу до послідовних ідейних противників інтегрального націоналізму і підкреслює, що й на чужині він залишився вірним демократичним традиціям Української Народної Республіки.

Починаючи з 50-х років ХХ ст. з'являється ряд монографій, присвячених ролі українських збройних сил у визвольних змаганнях 1917–1920 рр. [596; 605; 613]. В них дається і характеристика урядової діяльності І. Мазепи у той період.

П. Феденко, близький товариш та однопартієць, залишив нащадкам значну публіцистичну спадщину, яка прямо чи опосередковано визначає роль І. Мазепи на тернистому шляху української історії першої половини ХХ ст. [603-607]. Особливий інтерес викликає монографія „Ісаак Мазепа. Борець за волю України” [604], в якій автор описав його життєвий шлях з дитячих років до зрілого віку, дав детальну характеристику особистісним якостям І. Мазепи, звернув увагу на формування світогляду, прослідкував становлення та еволюцію його політичних поглядів. П. Феденко показав вплив І. Мазепи, як одного з лідерів УСДРП, на розвиток української соціал-демократії [607]. У праці „Український рух у ХХ ст.” автором прослідковано основні етапи боротьби українців за створення власної незалежної держави та визначено внесок І. Мазепи в цю нелегку справу [608].

Діяльність І. Мазепи у ранзі політичного діяча та урядовця загальнодержавного рівня маємо можливість епізодично прослідкувати в ґрунтовній семитомній монографії учасника національно-визвольних змагань М. Стахів „Україна в добі директорії УНР” [589]. Автор позитивно оцінив тверду позицію І. Мазепи по захисту національних інтересів на переговорах делегації УНР з французьким командуванням у Бірзулі. Політиком демократичного спрямування показав М. Стахів І. Мазепу під час підписання договору з Антантою: він не підтримав дану угоду, адже перед її прийняттям Директорія не обговорила такий крок з політичними партіями.

Розкриваючи причини зміни політики більшовиків під час третьої спроби збройної експансії в Україну, а також характеризуючи політичне та військове становище УНР (кінця 1919 – 1920 рр.), М. Стахів знімає звинувачення з уряду І. Мазепи за підписання Варшавської угоди. Він стверджує, що Рада Народних Міністрів УНР за прем’єрства І. Мазепи не була навіть ознайомена з проектом цього договору, а побачила його вже підписаним в травні 1920 р. Автор пояснює відставку І. Мазепи з посади прем’єр-міністра його незгодою зі змістом цієї угоди, відстороненням голови уряду від впливу на зовнішню політику держави, і зовнішньополітичною діяльністю А. Лівіцького та С. Петлюри загалом [587].

В 1967 р. була опублікована монографія П. Мірчука „Українська державність 1917–1920 рр.” [563]. Підходячи до висвітлення та аналізу тогочасних подій з консервативних позицій, він робить висновок, що великої шкоди українській національно-визвольній боротьбі завдала вузькопартійна діяльність наддніпрянських соціалістів, бо головним завданням для них були не інтереси України, а партійна боротьба. Автор також звинувачує соціалістичні уряди, до яких входив І. Мазепа, в різновекторній орієнтації і називає це однією з головних причин поразки українських національно-визвольних змагань. Слід зазначити, що в деяких моментах критика була справедливою.

Важливі дані про національну політику Директорії та урядів УНР, до яких входив І. Мазепа, і зокрема, про українсько-єврейські відносини того часу, містяться у роботі С. Гольдельмана [534]. Він звертає увагу на заходи, проведені українською владою в Кам'янецький період її діяльності, по впровадженню єврейської національно-територіальної автономії та боротьбі з погромами.

Поряд із монографіями, які висвітлюють різні аспекти державотворення першої половини ХХ ст. [511; 522; 561; 565], з'являються біографічні довідники й енциклопедичні видання [545-546; 572] в яких подається інформація про І. Мазепу.

По-різному ставились закордонні дослідники повоєнного періоду і до науково-публіцистичної спадщини І. Мазепи. Одні відносили І. Мазепу до когорти тих, хто об'єктивно висвітлює вітчизняну історію й намагається говорити не мовою гасел і догм, а мовою фактів [519]. Інші вважали, що з-під пера І. Мазепи в еміграції вийшло „кілька шкідливих книжок” [564].

Хоча процеси десталінізації у СРСР й змінили стан досліджень „малоперспективних” тем, проте вчені радянської України не досліджували діяльності українські національних партій та їх лідерів, а лише тактику щодо них КП(б)У і дотримувались при цьому старих методологічних підходів. На жаль, вітчизняна історіографія, сповідуючи марксистську методологію дослідження національного руху, не приділяла значної уваги його визначним діячам і навішувала їм ярлики. Не оминуло це й І. Мазепу. А оскільки його погляди і

переконання суперечили комуністичній ідеології, то офіційна радянська ідеологія називала його „буржуазним націоналістом”. Такий підхід наявний у довідково-енциклопедичних виданнях, працях з історії УРСР [592; 598]. Це простежується й в монографії І. Кураса „Повчальний урок історії” [554], яка є яскравим свідченням „глибоко наукового, послідовно партійного” вивчення історії. Зокрема, він вважав політичну діяльність УСДРП в міжвоєнний період збанкрутілою. Причому особливу неприязнь у автора викликали політичні акції лідера українських соціал-демократів в еміграції І. Мазепи [554, 161].

З проголошенням незалежності України почався третій період у вивченні діяльності видатного діяча українського соціал-демократичного руху. Українська історіографія стала на позиції об’єктивності та історизму. Цьому сприяє доступ дослідників до засекречених раніше архівних документів. Пожвавився інтерес до раніше „мало перспективних” тем. У вітчизняній та зарубіжній історіографії з’являються статті, монографії, дисертаційні дослідження про визначних діячів першої половини ХХ століття.

У монографії В. Трошинського [595], на основі широкого масиву документальних джерел, здійснено спробу комплексного аналізу феномену української еміграції в Європі у період між двома світовими війнами як історичного і соціально-політичного явища. І. Мазепу він розглядає у контексті аналізу тенденцій розвитку політичних процесів серед еміграції, реалізації устремлінь кожної з основних емігрантських партійно-політичних течій (ліберально-демократичної, монархістської, націоналістичної, соціалістичної), підґрунтя суперечностей всередині цих течій і між ними, рівні їхнього впливу на широкі маси емігрантів.

Осмыслити соціально-економічний зміст Української революції спробували у своїх дослідженнях Б. Андрусин [521] та О. Реєнт [581]. Ці вчені, проаналізувавши програмові засади основних українських політичних партій та ставлення українських урядів до розв’язання робітничого питання, загалом позитивно оцінюють діяльність уряду І. Мазепи по розв’язанню соціальних проблем.

На основі праць ідеологів визвольного руху, документації політичних партій і організацій, враховуючи зміни історичних умов і завдань боротьби 1917–1920 рр., В. Солдатенко робить спробу комплексного аналізу розвитку концепції Української революції [585]. Зокрема, у роботі акцентується увага на причинах призначення Кабінету Міністрів УНР на чолі з І. Мазепою, складну ситуацію в суспільстві і політичних партіях на Україні в той час. В монографії також подається біографічна довідка І. Мазепи.

Над перспективами розбудови української державності, зокрема національно-демократичною і радянськими альтернативами, розмірковує в дисертації О. Румянцев [629]. Він підсумував, що український політикум окреслив формулу розв'язання зазначеної дилеми і вибрав шлях парламентаризму. Автор дав юридичну оцінку Варшавському договору і підкреслив, що І. Мазепа не погодився з такими сумнівними засобами досягнення міжнародного визнання.

Проблеми розбудови української національної державності розглядає і В. Капелюшний в дисертаційному дослідженні [624] та монографії [552]. Він підкреслив важливість праць І. Мазепи для розуміння стану українського суспільства та процесів, які відбувалися в різних його верствах в добу визвольних змагань за українську державність 1917–1920 рр.

Дослідник О. Бобина позитивно оцінив намагання І. Мазепи поєднати державницькі і соціально-економічні підходи до розгляду подій 1917–1920 рр. Разом з тим звинувачує його та інших представників соціалістичного табору істориків в необ'єктивності висвітлення тих подій [619].

Історичні, культурні, ідеологічні передумови та особливості функціонування української еміграційної преси 20–30-х років ХХ ст. у Чехословацькій республіці досліджувала М. Савка [582]. Вона відмітила позитивну роль пресового органу УСДРП „Соціал-Демократа”, який опублікував значну частку творчого доробку І. Мазепи, у політичній організації українських мас міжвоєнного періоду.

Формування багатопартійної системи стимулювало інтерес до вивчення взаємовідносин українських політичних партій, а отже, і до діяльності їх провідних діячів. Серед низки праць можна виділити монографію О. Висоцького [529]. Автор з'ясовує спільні й відмінні риси становлення та діяльності УСДРП та УПСР. У роботі відтворено цілісну картину функціонування цих партій на фоні подій Української революції 1917–1920 рр.

На основі вивчення масиву архівних документів Д. Яневський [618] намагається дослідити передумови визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр., прослідкувати їх перебіг і багатопланові причини поразки, а також відобразити всі стадії політичної еволюції України тієї доби. Автор робить спробу розглянути події і політичні спрямування різних течій в українській революції у широкому контексті світової геополітики, з'ясувати типологію української версії соціалістичних перетворень, прослідкувати становлення і визначити перспективність української зовнішньої і внутрішньої політики того часу на матеріалі конституційного процесу й законотворчості, окреслити етапи становлення політичної системи самостійної української державності початку ХХ ст., запровадити до аналізу політичних перспектив українських політичних течій геополітичні категорії. В цій роботі можемо прослідкувати внесок І. Мазепи в конституційні засади Української Народної Республіки.

Перелік узагальнюючих робіт, присвячених українським визвольним змаганням 1917 – 1920 рр., продовжує праця Ю. Павленка та Ю. Храмова [575]. Автори висвітлюють історію формування, розвитку та падіння першої у ХХ ст. української держави. Аналізуючи участь партій у державотворчому процесі, вони стисло зупиняються на діяльності і поглядах І. Мазепи.

У двотомнику В. Вериги [526] відтворено події в українських землях часів Першої світової війни та визвольних змагань 1917–1923 рр., висвітлено політику Росії та західних держав Європи щодо України, її державності і соборності, охарактеризовано визначні постаті національно-демократичного та комуністичного табору. Разом з тим, автор дав загальну характеристику діяльності уряду І. Мазепи.

Побіжну характеристику діяльності уряду УНР часів прем'єрства І. Мазепи зустрічаємо у колективній праці „Українська революція і державність 1917–1920 рр.” [597]. В даній роботі здійснено спробу комплексного дослідження форм державності України періоду визвольних змагань.

З узагальнюючих робіт з політичної історії України ХХ ст., які вміщують інформацію про І. Мазепу, можна виділити шеститомну працю „Політична історія України”, зокрема другий її том [578], а також монографію О. Любовець [558]. Зокрема, автори колективної праці показали ставлення І. Мазепи до гетьманського режиму, переговорів з Антантою, диктатури Є. Петрушевича. О. Любовець розглянула діяльність українських політичних партій в період національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. і висвітлила міжпартійну та внутрішньопартійну боротьбу, викликану баченням різних шляхів суспільно-політичного розвитку України. Авторка також звертає увагу на політичну кризу у проводі УНР, яка розпочалася після відмови С. Петлюри затвердити ухвалений урядом „Тимчасовий закон про державний устрій та порядок законодавства” та досягла свого апогею після підписання Варшавського договору. Дослідниця констатувала гострі форми суперечностей між Головою Директорії С. Петлюрою і Прем'єр-міністром українського Уряду І. Мазепою та розкол політичного проводу УНР, що ідейно підтримував різні сторони конфлікту.

Еволюцію української ідеї в поглядах визначних діячів національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. дослідили автори колективної праці „Українська ідея. Постаті на тлі революції” [566]. Вони дійшли висновку, що І. Мазепа твердо обстоював ідею вільної незалежної УНР і програму демократичного соціалізму. І, разом з тим, справедливо відмічають небажання І. Мазепи визнати свої власні прорахунки та помилки в тактиці революційної боротьби: він не погоджувався, що більшовики в тих умовах виявилися більш гнучкими і тверезими політиками, ніж діячі керованого ним уряду.

А. Магурчак у дисертаційному дослідженні, присвяченому громадсько-політичній діяльності теоретика українського соціал-демократизму М. Порша,

наголосив, що спілкування з лідером партії значно вплинуло на політичний світогляд І. Мазепи [627].

Поряд із монографіями [556; 573; 535], які висвітлюють різні аспекти державотворення першої половини ХХ ст., з'являються енциклопедичні видання [549; 559; 560] й ряд статей, в яких подається інформація про І. Мазепу [524; 538; 548; 557; 579].

До 10-ї річниці незалежності України колектив провідних істориків та архівістів підготував науково-документальне видання „Уряди України ХХ ст.” [602], в якому панорамно висвітлюється еволюція української виконавчої влади за вісім з половиною десятиліть: від 1917 до 2001 року. Зокрема подається і нарис урядової діяльності та біографія Прем'єр-міністра УНР І. Мазепи.

Епізоди боротьби українських соціал-демократів за державність в найскладніший та трагічний для Української держави час – 1919–1921 рр. ілюструє стаття І. Дробота [544]. Автор показує спроби провідників УСДРП, зокрема й І. Мазепи, сконсолідувати суспільно-політичні сили для опрацювання нової тактики і стратегії в боротьбі за незалежну соборну українську державу.

В статтях Р. Васковського, А. Голуба, М. Чабана [524; 612] йдеться про внесок І. Мазепи в громадське та політичне життя Катеринославщини, де він деякий час мешкав.

Протидію більшовицькій пропаганді, організацію населення на боротьбу з загарбниками, створення міліцейського апарату, боротьбу проти анархізму в армії – такі заходи Міністерства внутрішніх справ Української Народної Республіки на чолі з І. Мазепою прослідкував Р. Губань у статті „Ісаак Мазепа як «головний міліціонер» і як людина” [538].

На чітку державницьку позицію, політичну принциповість та послідовність у досягненні задекларованих цілей Прем'єр-міністра УНР І. Мазепи, його незгоду з підписанням Варшавської угоди та інші причини відставки з посади голови уряду, а потім і міністра земельних справ вказує Л. Нагорна [566].

В науково-публіцистичній розвідці А. Гриценко [536] зображені складні політичні перипетії в Україні 1919 р. в яких брав участь й І. Мазепа. В наступній

роботі [579] автор розглянув деякі аспекти діяльності уряду УНР під керівництвом І. Мазепи.

Ю. Недужко виокремив внесок Голови Виконного органу та керівника Ресорту закордонних справ УНРади І. Мазепи у міжнародну діяльність Державного центру УНР в екзилі наприкінці 40-х – початку 50-х років ХХ ст. [570].

Розгляду політичних заходів, спрямованих представниками УСДРП в еміграції у 20-ті роки ХХ ст. на оборону національно-державних інтересів України на міжнародному рівні, присвятив статтю В. Головченко [533]. Автор детально зупиняється на виступах І. Мазепи, які він проводив від імені партії на конференціях, засіданнях комісій і бюро виконкому, міжнародних конгресах Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу того періоду, виконуючи окреслене завдання.

Дисертаційних робіт, безпосередньо присвячених тим чи іншим аспектам діяльності І. Мазепи немає. В дисертаційних дослідженнях І. Дробота, В. Лозового, Н. Ковальнової, В. Стрільця, В. Яблонського [622; 626; 625; 630; 631] діяльність І. Мазепи розглядається побіжно. Це можна пояснити, насамперед, широким колом проблем, які розглядають дослідники у своїх наукових роботах.

Узагальнивши найхарактерніші особливості міжнародної діяльності УСДРП в 1900–1938 рр., проаналізував головні напрями її участі в загальноєвропейському соціалістичному русі першої половини ХХ ст. А. Голуб [621]. У докторській дисертації він детально розкрив цілі, засоби, методи та форми міжнародної діяльності УСДРП; умови, характер та особливості її участі в соціалістичному русі Європи і світу в цілому; проблеми, які при цьому доводилось вирішувати українським соціал-демократам. Автор частину матеріалу присвятив аналізу ідейної направленості суспільно-політичних творів І. Мазепи та дослідженню впливу „одного з багатолітніх лідерів УСДРП” [621, 43] на партійну ідеологію та тактику в міжвоєнний період.

Таким чином, в українській історіографії відсутнє спеціальне комплексне дослідження, присвячене державницькій та суспільно-політичній та громадській

діяльності І. Мазепі. Незважаючи на певні кроки дослідників діаспори в напрямку вивчення політичної біографії І. Мазепи, на жаль, не можна сказати, що ця робота є завершеною. Важливими здобутками у вивченні діяльності визначного політика відзначається сучасна українська історична наука. Проте, до теперішнього часу науковцями недостатньо висвітлено особливості громадсько-політичної діяльності І. Мазепи в екзилі, вплив соціокультурних та політичних подій еміграції на трансформацію поглядів українського діяча, його місце у суспільно-політичному житті української еміграції.

Джерельну базу дослідження склали різноманітні за походженням, видами, ознаками та змістом документи й матеріали, періодичні видання, мемуари. Ці документи зберігаються в бібліотеках та 32 фондах 7 архівосховищ України та Польщі, значна їх частина вводиться до наукового обігу вперше. При роботі з джерелами дотримувались принципи об'єктивності, комплексності, історизму, науковості та прийоми встановлення їх достовірності, також враховувались хронологічні та просторово-географічні чинники формування джерельної бази. Характер, зміст і форма джерел стали визначальними критеріями при виборі їх класифікації. За обраними домінуючими ознаками з метою ґрунтовного їх дослідження і здобуття найповнішої і найдостовірнішої інформації, джерельний масив матеріалів поділений, відповідно родово-видового принципу класифікації, на групи: 1) документальні джерела (законодавчі, актові, діловодні, дипломатичні, програмні партійні документи, документи громадських об'єднань); 2) оповідні джерела (твори політичної, наукової, навчальної літератури, публіцистика); 3) офіційна і неофіційна періодична преса; 4) джерела особового походження (щоденники, спогади, автобіографії, листи, некрологи).

До першої групи належать актові матеріали, діловодна документація державних органів влади та офіційних установ України, зокрема, Директорії УНР, Ради Народних Міністрів УНР, Міністерства внутрішніх справ УНР, Української Національної Ради та її Виконного органу, а також партійні документи УСДРП, УСП. Значна частина першої групи джерел не опублікована і зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України

(ЦДАВОВУ), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Державному архіві Київської області (ДАКО), Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДАСБУ) у м. Києві.

Серед різноманітних за типологією, походженням, фактологічною наповненістю та характером джерел найбільший науковий інтерес становлять фонди ЦДАВОВУ, передусім ті, які були утворені на основі комплексу документальних матеріалів Празького Українського Архіву, базу якого склали колекції Музею визвольної боротьби України та Українського історичного кабінету – установ, започаткованих українськими емігрантами, котрі у міжвоєнний період перебували в Чехословацькій республіці. Це ряд особистих фондів державних і політичних діячів першої половини ХХ ст.: 3393 (особистий фонд І. Мазепи), 3809 (особистий фонд С. Петлюри), 3562 (особистий фонд Н. Григорієва), 4000 (особистий фонд Б. Мартоса), 4453 (особистий фонд О. Безпалка), 3807 (особистий фонд А. Жука), 3934 (особистий фонд Ю. Бачинського); фонди державних установ: 1092 (Міністерство внутрішніх справ УНР), 5235 (Уряд Української Народної Республіки в екзилі); партійні фонди: 3805 (Колекція документів і матеріалів про діяльність українських націоналістичних партій РУП – УСДРП 1901–1929) та документи і матеріали українських емігрантських установ, організацій та осіб – ф. 4465.

Так, у особистому фонді А. Жука (ф. 3807) містяться партійні матеріали Петербурзької групи УСДРП: протоколи, резолюції, постанови з'їздів УСДРП, а також листування з однопартійцями на політичні теми. Вказані документи висвітлюють початок політичної діяльності І. Мазепи під час його навчання в Петербурзі [155].

Документи фонду 1092 (Міністерство внутрішніх справ УНР): рапорти, службові та пояснюючі записки, доклади, обіжники, інструкції, телеграми, листи, протоколи засідань, тимчасові правила, статuti підрозділів, законопроекти дають змогу прослідкувати не лише адміністративну діяльність І. Мазепи на посаді міністра внутрішніх справ [41; 49; 57-82; 84-89;], а і його вплив на внутрішню політику держави [13-15; 20; 23; 94; 98-102]. Ці матеріали також показують

складну обстановку в українському суспільстві в період національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр. та ілюструють різні, часто протилежні погляди громадян на українську державність [17; 25-29; 33-35; 50-51; 93; 103-110; 126].

Закони, ноти, постанови, відозви, накази, звернення, оповіщення, що ілюструють державницьку діяльність Прем'єр-міністра уряду УНР І. Мазепи розміщені у фондах 1429 (Канцелярія Директорії УНР), 3305 (Міністерство праці Української Народної Республіки, 1065 (Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки), 3866 (Український історичний кабінет у м. Празі).

У фонді 3805 (Колекція документів і матеріалів про діяльність українських націоналістичних партій РУП – УСДРП 1901–1929) розміщені партійні документи УСДРП, в розробці яких брав участь І. Мазепа [149; 154]. Матеріали особового походження цього фонду [150-152] розкривають складні стосунки, що склалися на еміграції між представниками різних угруповань УСДРП.

Листування двох партійних лідерів УПСР – Н. Григорієва та УСДРП – І. Мазепи протягом п'ятирічного терміну з 1934 по 1938 рр., що містить фонд 3562 (Особистий фонд Голови ЦК Української партії соціалістів-революціонерів (за кордоном) Н. Я. Григорієва), показує міжпартійні відносини не лише соціалістів, а й решти українських партій на еміграції. В листах простежуємо прагнення лідера УСДРП до „утворення ширшого контакту між українськими політичними партіями на ґрунті загальнонаціональному” [140, 17] та його участь у процесі підготовки Всеукраїнського Національного Конгресу.

Значний період свого життя І. Мазепа пропрацював в Українській господарській академії в Чехословацькій республіці, документи якої складають фонд 3795. Ці матеріали дають можливість зрозуміти, що І. Мазепа надавав важливе значення вихованню молодого покоління та виокремити його внесок в цю справу .

За документами особистого фонду Б. Мартоса (ф. 4000) можемо епізодично прослідкувати за діяльністю Прем'єр-міністра УНР в період Першого Зимового походу [203, 5]. Вони також ілюструють кризові явища, що настали після підписання Варшавського договору як всередині керівництва держави, так і

всередині всього українського політикуму взагалі та показують політичну позицію І. Мазепи в той період [200-203].

Фонд 4453 (Особистий фонд О. Безпалка) містить дуже різнопланову документацію. Це листування прем'єр-міністра І. Мазепи з О. Безпалком в адміністративних та партійних справах [206-209], партійні та урядові документи: закони, декларації, резолюції, положення, договори, що були підписані І. Мазепою. Документи цього фонду дають інформацію про створення і діяльність у міжвоєнний період Закордонної делегації УСДРП, її участь у роботі РСІ та заходах цієї міжнародної соціалістичної організації щодо відновлення єдності світового робітництва, приборкання мілітаризму, фашизму, забезпечення міжнародної стабільності і миру.

Цікаві документи знаходяться і у особистому фонді І. Мазепи – ф. 3933. Це матеріали діяльності Закордонної делегації УСДРП, протоколи роботи підготовчої конференції представників політичних сил української еміграції для скликання Всеукраїнського Національного Конгресу в середині 30-х років, протоколи засідань уряду УНР, партійна документація, листи. Ці джерела висвітлюють діяльність І. Мазепи в добу національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. та міжвоєнний період.

Найбільший документальний масив, що відображає діяльність І. Мазепи в післявоєнний період містить фонд 5235 (Уряд Української Народної Республіки в екзилі). Документи цього фонду висвітлюють заходи української політичної еміграції по створенню та діяльності УНРади – єдиного представницького органу, який був визнаний міжнародною спільнотою та уповноважений репрезентувати українські національні інтереси. Ідея створенню такого органу прослідковується від початку емігрантського періоду життя І. Мазепи. У справі 1232 окремо зібрані тексти доповідей, виступів, статті, листування, що свідчать про політичну діяльність Голови Виконного органу та керівника Ресорту закордонних справ УНРади І. Мазепи. Але є ще ряд інших документів: експозе, комунікати, меморіали, меморандуми, постанови, заяви, закони та законопроекти, звіти, промови, інтерв'ю, декларації, протоколи, внутрішні директиви, що зберігаються

в інших справах вищевказаного фонду і безпосередньо стосуються окресленої проблеми.

Особливо важливим джерелом дослідження є матеріали особового походження. Це листування І. Мазепи, пов'язане з державницькою та громадсько-політичною сферою діяльності лідера УСДРП. Переважна більшість цих листів знаходиться в особових фондах відомих українських державних, громадських та політичних діячів. Значну їх частину автор дисертації увів до наукового обігу вперше. Епістолярна спадщина суттєво допомогла з'ясувати які ідейно-політичні позиції обстоював І. Мазепа.

З фондів ЦДАГОУ 266 (Центральний Комітет Української соціал-демократичної робітничої партії), 1 (Центральний Комітет Комуністичної Партії України), 8 (Центральний Комітет Української Комуністичної партії (УКП) і її губернські комітети), 269 (Колекція документів „Український музей в Празі”) для написання роботи були залучені різновидові за походженням документи, які допомогли доповнити картину урядової діяльності І. Мазепи в період національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. та висвітлити його політичну діяльність у міжвоєнний період. Це діловодна документація УСДРП (звіти, звернення, протоколи, резолюції з'їздів та конференцій, службове листування), Української господарської академії в Чехословаччині (протоколи, постанови, резолюції зборів лекторського персоналу академії; матеріали комісій, до складу яких входив І. Мазепа; службове листування), Закордонного підготовчого конгресового комітету по скликанню Всеукраїнського Національного Конгресу (протоколи, комунікати, заяви, постанови, службове листування).

Окремі сюжети проблеми вивчалися за документами фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДАСБУ) у м. Києві, Центрального державного історичного архіву в м. Львів, Бібліотеки Народової у Варшаві, Державного архіву Хмельницької області, Державного архіву Київської області. Різновидові документи: протоколи державної наради вищого управлінського складу УНР, звернення керівництва Директорії та Уряду УНР, службове

листування, доповіді, свідчення посадових осіб, пролили додаткове світло державницьку діяльність І. Мазепи в добу Української революції 1917–1920 рр.

Значна частина документів з проблеми дослідження опублікована в документальних збірниках. Серед них можна виділити двотомний збірник документів та матеріалів [356-357], частина з яких проливає світло на політичну та державотворчу діяльність І. Мазепи у період національно-визвольних змагань 1917–1920 рр.

Значна частина матеріалу, необхідного для розкриття досліджуваної проблеми, була почерпнута дисертантом з періодики, яка є комплексним видом джерел і становить велику пізнавальну цінність, оскільки завдяки інформації про події, хроніці, оглядам зображується живий колорит епохи. На сторінках періодики ми знаходимо цінну інформацію про участь І. Мазепи у партійних з'їздах та конференціях, про його роботу у державних органах та громадських організаціях. Так, „Робітнича газета” інформувала читачів про участь І. Мазепи в роботі VI з'їзду УСДРП та Трудового Конгресу, публікуючи його виступи. Цим вона не обмежилася і фрагментарно подавала інформацію про роботу І. Мазепи на найвищих урядових посадах в 1919–1920 рр. Інформацію про його політичну та державницьку діяльність подавали й ряд інших часописів найрізноманітніших політичних спрямувань: „Вперед”, „Вісник Української Народної Республіки”, „Трудовий шлях”, „Україна”, „Український козак”, „Народна воля”, „Трудова громада”, „Шлях”, „Визволення”, „Галицький голос”, „Народний Голос” тощо.

Відомості про діяльність І. Мазепи на чужині знаходимо в українській періодиці, що виходила як на західноукраїнських, так і на еміграційних теренах. Серед них відзначимо видання „Діло”, „Голос соціаліста”, „Український вісник”, „Свобода”, „Українські вісті”, „Наш вік”, „Український Самостійник”. Зокрема, в емігрантській періодиці знаходимо матеріали (відозви, звернення, заяви, меморандуми і т.п.) підготовані лідерами УСДРП, а також спільні заяви представників керівного проводу соціал-демократів та інших українських політичних партій.

Цінним джерелом є періодичні видання, на сторінках яких І. Мазепа публікував свої статті та був співредактором деяких з цих видань. Це „Наша справа”, „Голос робітника”, „Вільна Україна”, „Соціалістична думка”, „Соціалдемократ”. Дописи І. Мазепа в них – важлива база дослідження його поглядів у революційний та міжвоєнний періоди.

Публікації І. Мазепа в згаданих виданнях були присвячені висвітленню й вирішенню соціально-політичних, національних проблем тогочасного суспільства в Україні, Росії та Польщі [383-384; 399; 423; 437; 439; 446]. Значну частку друкованих матеріалів І. Мазепа відвів для теоретичного обґрунтування незалежності та соборності України, стратегії і тактиці практичної реалізації окресленої проблеми [379; 385-388; 393-398; 401-407; 409]. В низці статей [380-381; 390; 392; 404] І. Мазепа призиває політичних соратників та противників переступити вузькогрупові та особисті інтереси, згуртувати національні сили і готуватися до нових етапів боротьби за незалежність Вітчизни.

Творчий доробок І. Мазепа становить вагому частку опублікованих джерельних матеріалів. Особливе місце серед них займає тритомник „Україна в огні і бурі революції” [410]. Хоча ця праця не позбавлена притаманного в тій чи іншій мірі недоліку – суб’єктивізму у розгляді історичних подій, але треба погодитись з думкою В. Яблонського що „без спогадів І. Мазепа загальна картина того складного історичного періоду була б далеко не повною” [410, 17]. Важливою видається та обставина, що автор аналізує події з висоти прожитого часу (більше 20 років), що дозволяє йому більш виважено дивитися на себе, соратників, противників та загальний перебіг подій. Використання значного масиву документального матеріалу та спогадів найближчих колег дозволило І. Мазепі досить точно відтворити історичне тло тієї буремної доби.

Праці І. Мазепа „Большевизм і окупація України”, „Підстави нашого відродження”, „Три періоди української революції”, „Творена держава” [379; 396; 406; 409] виступили яскравим джерелом для дослідження формування його політичної свідомості.

Наступним видом джерел дослідження є документи особового походження – мемуари різних жанрів: автобіографії, листи, некрологи, щоденники та спогади сучасників І. Мазепи. Вони суттєво вплинули на формування наукових оцінок його діяльності. Авторами мемуарів є колишні військові та політичні діячі, що брали участь у національно-визвольних змаганнях 1917–1920 рр., та представники української політичної еміграції. Це матеріали суб'єктивного характеру, переповнені полемікою з політичними противниками – членами інших українських партій, однак вони містять свідчення про І. Мазепу в конкретних умовах його революційної та державної діяльності. Вивчення та аналіз мемуарної літератури дали змогу виявити чимало цікавих фактів, а головне – пояснити мотиви, якими керувався І. Мазепа. Та обставина, що мемуаристи суб'єктивно висвітлювали історичний процес та персоналії, дотримуючись певних політичних поглядів, вимагала критичного ставлення до написаного.

В мемуарній літературі [500-505; 508-118; 520] авторами здебільшого висвітлено участь І. Мазепи в подіях Української революції 1917–1920 рр., інші аспекти діяльності політика розглянуто побіжно. Лише І. Огієнко [511] звернув увагу на еволюцію його політичних поглядів, охарактеризував основні етапи багатопланової діяльності І. Мазепи, а Б. Феденко дав оцінку його роботі на посаді Голови Виконного органу Української Національної Ради [513].

Про настрої українського студентства у революційні 1905–1907 рр. в Петербурзі та початок політичної діяльності І. Мазепи у Петербурзькій соціал-демократичній групі згадує О. Лотоцький у „Сторінках із минулого” [506].

З критикою діяльності урядів, до складу яких входив І. Мазепа, виступає директор політичного департаменту МВС УНР М. Чеботарів. Автор свідчить, що заходи по наведенню правопорядку на території УНР у 1919 р. та ліквідації загальної отаманії, які вживали МВС і уряд були недостатніми, керованість ситуацією в армії була втрачена, узгодженості в діях військових частин не було, отамани, арештовані за самовільні дії, відпускалися без суду [515].

Е. Чикаленко вважає, що незважаючи на значне „полівіння” в українському політикумі в 1919 – 1920 рр., І. Мазепа непохитно залишався на своїх помірковано

демократичних позиціях і, займаючи посади міністра та прем'єр-міністра в українському уряді, послідовно проводив самостійницьку політику, спираючись на власний народ і рештки армії та критикував політиків і урядовців, які робили ставку в національно-визвольній боротьбі на зовнішні сили [516].

М. Галаган згадує, що вже на посаді Міністра земельних справ УНР І. Мазепа переконував однопартійців підтримати уряд та не допустити його відхилення від демократичного курсу, бо це могло призвести до втрати підтримки уряду з боку селянства та робітництва і перехід їх на бік радянської влади. За свідченнями автора, трагічні для УНР військові обставини змусили І. Мазепу змиритися з Варшавським договором і він вірив чи вдавав, що вірить в те, що союз з Польщею принесе користь, бо Польща буде сприяти, щоб УНР вийшла на міжнародну арену як самостійна, та допоможе створити потужні українські збройні сили і загалом сприятиме зміцненню незалежної України, адже це мало послабити більшовицьку Росію [503].

Захисником державних інтересів зобразив І. Мазепу переговорах в Бірзулі І. Феценко-Чопівський [514]. Але автор засуджує його участь у Комітеті Охорони Республіки, в діяльності якого вбачає підготовку державного перевороту.

О. Назарук, схвально характеризуючи І. Мазепу як партійного діяча та особистісні його якості, разом з тим гостро критикує очолюваний соціалістами уряд за некомпетентність та непрофесійність [510].

Підбиває підсумки свого життєвого шляху в мемуарній праці „На народній службі” І. Макух [509]. Разом з тим він повідомляє цінну інформацію про невдалі спроби створення українськими національними політичними силами представницького органу – Українського Національного Конгресу та підготовчу роботу, що проводилась партійними лідерами у цій справі у 30-х роках.

Таким чином, мемуарні джерела за змістовною спрямованістю умовно можна поділити на три підгрупи. Серед першої можна виділити спогади М. Галагана, Є. Чикаленка, О. Лотоцького, І. Огієнка, М. Омеляновича-Павленка, І. Макуха, І. Майстренка, Ю. Шелеста [503; 516; 506; 511; 512; 508; 509; 519], які висвітлюють діяльність І. Мазепи у позитивному ключі. Другу репрезентують

спогади В. Андрієвського, В. Винниченка, Д. Дорошенка, М. Чеботаріва, М. Шкільника [500; 501-502; 504; 515; 520], де знаходимо негативні оцінки діяча. До третьої належать мемуари О. Назарука, І. Феценко-Чопівського, М. Шаповала [510; 514; 518], які неоднозначно розглядали діяльність політика. Потрібно зазначити, що в мемуарній літературі інформації про І. Мазепу обмаль, і вона не відображає реального образу лідера УСДРП.

Отже, історіографія проблеми пройшла тривалий час розвитку. На сьогоднішній день нагромаджено значну кількість різноманітних за характером і змістом історіографічних досліджень, які так чи інакше примикають до обраної теми, або частково розкривають її. Їх можна умовно об'єднати в такі групи: 1) публікації, які висвітлюють громадсько-політичну діяльність І. Мазепи; 2) нариси, розвідки, які висвітлюють історію УСДРП; 3) узагальнюючі праці з історії національно-визвольних змагань 1917–1920 рр.; 4) публікації, що показують діяльність українських політичних емігрантів в контексті боротьби за українську державність.

Аналіз історіографії свідчить, що в українській та зарубіжній історіографії мають місце історичні розвідки, присвячені окремим аспектам життя та діяльності І. Мазепи, проте вивчення вітчизняними та зарубіжними істориками питань, що висвітлюють діяльність І. Мазепи у суспільно-політичному житті України першої половини ХХ ст., є епізодичним. Досі немає комплексного системного дослідження цієї проблеми.

Характерною рисою досліджень різних авторів є лише висвітлення окремих епізодів діяльності І. Мазепи. Комплексний аналіз біографії та творчого доробку політика відсутній. Українські та зарубіжні історики найдетальніше висвітлили роботу І. Мазепи в складі українських урядів в добу Української революції 1917–1920 рр., зокрема, політичну та адміністративну. Недостатньо дослідженими залишаються такі питання: становлення суспільно-політичних поглядів І. Мазепи у перші два десятиліття ХХ ст.; позиція І. Мазепи щодо форми державності в Україні, а також місце та роль І. Мазепи у національно-визвольних змаганнях 1917–1920 рр.; політичний та науково-публіцистичний доробок І. Мазепи

еміграційного періоду; вплив соціокультурних та політичних подій еміграції на трансформацію поглядів українського діяча, особливості громадсько-політичної діяльності І. Мазепи, його місце та роль у суспільно-політичному житті еміграції. Праці дослідників національно-визвольного руху України містять неоднозначні оцінки ролі та місця І. Мазепи в національно-визвольній боротьбі українців у першій половині ХХ ст.

Джерельну базу дисертаційної роботи складають, насамперед, архівні матеріали – законодавчі, актові, діловодні, дипломатичні документи та матеріали, програмні партійні документи, документи громадських об'єднань, автобіографії, листи, експозе, комунікати, меморіали, меморандуми, постанови, заяви, звіти, промови, декларації, протоколи, внутрішні директиви, документація правоохоронних органів, неопубліковані рукописи, збірники опублікованих документів і матеріалів, мемуарна література, періодичні видання першої половини ХХ ст. Керуючись принципами об'єктивності, комплексності, історизму, науковості та прийомами встановлення достовірності джерел в роботі використано та класифіковано за видами 520 джерел. До цього переліку входять 355 документи, які зберігаються в 32 фондах семи центральних та регіональних архівів України та Польщі. Значна частина архівних документів введено в науковий обіг вперше .

Ступінь джерельної бази досліджуваної проблеми є достатнім. Наявні джерела хронологічно охоплюють період 1884–1952 рр. Тематично документальний матеріал є досить різноманітним, має різне походження, що дає можливість повністю реконструювати картину зазначених у роботі періодів державницької, суспільно-політичної та громадської діяльності І. Мазепи і визначити внесок видатного національного діяча у державне будівництво України в першій половині ХХ ст.

У цілому, аналіз історіографії та джерельної бази доводить необхідність подальшої розробки проблеми. Відсутність єдиної точки зору з багатьох загальних і окремих питань спонукає переглянути історію життя і діяльності

І. Мазепи, дослідити особливості процесу формування його як активної особистості на кожному етапі його діяльності.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ІДЕЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ. ПОЧАТОК ГРОМАДСЬКОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кінець XIX – початок XX ст. характеризувався швидким розвитком українського визвольного руху в Російській імперії. Потрібно зазначити, що навіть саме поняття „Україна” в тогочасному політичному контексті було фантомним та віртуальним, адже навіть як провінція вона не існувала на мапах ні Російської, ні Австро-Угорської імперій – метрополій, що інкорпоровали до свого складу українські землі. Асиміляція українців досягнула такого рівня, що вони й самі губились у визначенні своєї національної ідентичності. На цьому тлі з’являється нове покоління українських діячів, які називали себе „національно свідомими українцями” і вимагали для свого народу національних прав, політичної свободи й соціальної справедливості. До визначних діячів, які впливали на політичне життя українського національного руху, належав Ісак Мазепа.

Світогляд І. Мазепа формувався під впливом російської дійсності та російськомовних перекладів праць теоретиків наукового соціалізму – К. Маркса, Ф. Енгельса, К. Каутського. З нелегальною літературою та надзвичайно популярними на той час серед студентської молоді марксистськими ідеями юнак знайомиться під час навчання в Чернігівській духовній семінарії. Вивчав молодий семінарист і праці київського професора К. Яснопольського, який, досліджуючи фінанси Російської імперії, доводив, що Росія економічно експлуатує Україну. Юнакові були близькі й соціальні проблеми нижчих верств населення Російської імперії, адже він сам був вихідцем з незаможної багатодітної родини [507, 209]. На світосприймання І. Мазепа значний вплив зробила праця відомого марксиста та теоретика російської соціал-демократії Г. Плеханова „До питання про розвиток моністичного погляду на історію”. Час навчання у семінарії виявився важливим для становлення у юнака, який до того відчував себе „малоросом”, національної

ідентичності. „Національну свідомість у ньому пробудила не Шевченкова поезія, а книги політичного та економічного змісту” – згадує товариш по Новгород-Сіверському духовному училищу та Чернігівській духовній семінарії О. Грищенко [537, 65].

Негативні емоції від навчання в духовній семінарії „яка готувала не так пастирів душ людських, як слуг царського режиму” відвернули І. Мазепу від продовження кар’єри священнослужителя [604, 6]. Восени 1904 р. він записався на факультет природничих наук Петербурзького університету. Водночас, вступивши до української студентської громади в Санкт-Петербурзі, І. Мазепа прилучився до українського національного руху [382, 17].

Вплив революційного руху 1905 р. допоміг вирішити І. Мазепі історичну дилему: політика чи „культурництво”? Він розпочав відвідувати сходини Українського літературно – вокально – музикального товариства, що перебувало під ідейним керування революційно настроєного студентства, яке в більшості стояло на платформі РУП [506, 321]. В кінці 1905 р. І. Мазепа вступає до Петербурзької групи УСДРП – місцевої філії Української соціал-демократичної робітничої партії [156, 119]. О. Лотоцький згадує, що соціал-демократична група „поглинула” в себе українську студентську громаду Санкт-Петербурга [506, 312].

Саме програма УСДРП допомогла І. Мазепі теоретично розібратися в національній проблемі. Молодий політик поділяв ідею резолюції II з’їзду УСДРП щодо автономії України:

„1) процес економічної централізації є тільки один бік економічного розвитку, а другий бік є економічна децентралізація, котра веде за собою політичну децентралізацію ;

2) політичні реформи прилагоджуються до індивідуальних, економічних, побутових і культурних особливостей кожної нації;

3) демократизація державного ладу потребує децентралізації законодавства, адміністрації і суду;

4) в інтересах знищення ... національного гніту, потрібно передати всі питання, в яких виявляються національні пригноблення до рук зібрання

представників національно – територіальної одиниці ... УСДРП ... приймає в свою програму домагання автономії України із законодавчим сеймом в ділах того населення, що живе на території України” [368, 19].

І. Мазепа прийняв цю програму як переконання, що тільки звільнення України від великодержавної російської опіки дасть можливість всебічного розвитку українському народу як нації. На ґрунті загальнополітичного усвідомлення він прийшов до усвідомлення національного [382, 18]. Переконання, що централістична Росія гальмує і нищить нормальний розвиток українського народу зробило боротьбу за вільну Україну справою решти життя І. Мазепа.

Вже з студентських років І. Мазепа був противником об’єднання УСДРП з російською соціал-демократією. Він вважав, що російські соціалісти „зробили із «марксизму» «релігію» з догматами, були нетерпимими до інших поглядів і всіх незгідних трактували як «відступників – єретиків»” [604, 14].

В час переломного моменту революції, що настав на початку 1906 р., коли поступки царату спричинили розкол серед революціонерів, Петербурзька група УСДРП засудила партії, які пішли на угоду з урядом. Ліберальні партії, задовольнившись гарантіями конституційного правління, погодились взяти участь у виборах до І Державної Думи. Петербурзька група УСДРП ці вибори бойкотувала, вважаючи, що революція ще не закінчилась [506, 321]. Ставлення до партій, що відійшли від революційних дій та своє завдання в революції І. Мазепа з соратниками по Петербурзькій групі УСДРП висловив у „Ізданії” 16 березня 1906 р.: „ Але ми не допустимо цієї ганебної угоди. Досить чекати поступок! Скликанням необхідного для країни Всенародних Установчих Зборів на основі загального, прямого, рівного і таємного голосування ми доб’ємося силами революційного народу” [155, 118 зв.]. Бойкот Петербурзькою групою виборів до Державної Думи, на нашу думку, був помилковим, оскільки звужував поле для політичного маневрування УСДРП.

Розуміючи, що завдання революції не вдасться вирішити мирним шляхом і царат не бажає поступатися владою, вони звертаються до революційно

настроєних мас: „До боротьби ... проти грубого фальшування конституції. Зрадники революції ... хто ... йде на конституційну провокацію. Наше гасло – боротьба за Демократичну Республіку ... що забезпечить пролетаріату вільний розвиток класової боротьби з буржуазією. «Вічний революціонер» пролетаріат знову очолює революцію ... і своєю свідомістю збере стихійні революційні виступи селянства в грізне і неминуче збройне повстання мас” [155, 118 зв]. Отже, І. Мазепа на початку своєї політичної діяльності визначив пролетаріат провідною силою в революційних подіях, відмітивши його більшу організованість та революційність, ніж іншої верстви тогочасного суспільства – селянства.

На початку 1906 р. він познайомився з М. Поршем та С. Петлюрою, які приїхали в Санкт-Петербург для редагування соціал-демократичного місячника „Вільна Україна”. Крім редакційних справ, М. Порш займався в Петербурзі пропагандистською діяльністю серед студентів, і не без його впливу кілька членів місцевої української студентської громади, серед яких були Д. Донцов, І. Мазепа, М. Шалдун, у 1907 р. переїхали в Україну й стали активними членами УСДРП [627, 52]. І. Мазепа брав участь у організації і роботі пропагандистського гуртка під керуванням М. Порша. Крім політичних проблем, в гуртку широко обговорювалася проблема національна. Спілкування з партійними лідерами допомогло І. Мазепі ближче познайомитися з ідеологією УСДРП [382, 19].

Віддаючи багато сил громадській діяльності, І. Мазепа одночасно серйозно ставився до освіти і відвідував лекції не лише з майбутнього фаху, а й з історії та філософії права – професора О. Петаржицького, з економічних наук – професора Л. Туган-Барановського. Це сприяло розширенню його світогляду, дало змогу глибше зрозуміти громадське життя, проблеми права та народного господарства.

Проба І. Мазепа як публічного політика відбулася на публічних дискусіях восени 1906 р., коли він виступив проти позиції членів „Спілки”, що не підтримали резолюції про національно-територіальну автономію України з власним законодавчим сеймом, проголошеної УСДРП на своєму II з’їзді в грудні 1905 р. Він не погоджувався з думкою доповідача П. Тучапського (П. Лукашевич), який переконував, що для задоволення культурних та інших

інтересів не потрібна національно-територіальна автономія України, а достатньо загальної демократизації самодержавного режиму та встановлення обласного самоврядування. На думку П. Тучапського, національне почуття українців було розвинуте дуже мало, українські селяни й український пролетаріат не виступали з домаганнями автономії України, а цього вимагали лише партії, інтелігентські за своїм складом. І вони штучно прищеплювали народним масам це домагання. А національний гніт мав зникнути, якщо здійсниться домагання російської соціал-демократії щодо „повної рівноправності всіх громадян, незалежно від полу, релігії, раси й національності, а також забезпечення свободи слова й преси взагалі, права населення одержувати освіту рідною мовою” [422, 39 – 41].

Опонуючи до доповідача І. Мазепа зазначав, що той робить неправильні висновки, бо ігнорує факт існування глибоких тенденцій в житті українського народу в напрямі всебічного розвитку його як нації. А українські робітники й селяни виступають з національними домаганнями, оскільки мають право брати участь в політичному житті, і в разі загальної демократизації життя в Росії українські маси відразу ж заговорять як українські. Щодо загальної демократизації царського режиму, то для забезпечення культурних потреб цього мало, бо у „вільній Росії” може існувати політична рівноправність, але господарем положення буде лишатися російський народ, який буде вирішувати про право народів на їх національну школу. Не заперечуючи необхідності встановлення обласного самоврядування, І. Мазепа наголосив, що обласне самоврядування не вирішить національного питання і для забезпечення кожній нації свободи культурного, господарського та іншого розвитку необхідна національно-територіальна автономія [382, 20].

Вирішення проблеми національної свідомості народних мас І. Мазепа бачив у підвищенні їх культурного рівня і політичної свідомості, і вважав, що таким шляхом приходять і свідомість національна. І вона ще зросте, коли „українські робітники і селяни зрозуміють, як визискує Росія українське народне господарство ... і тримає Україну як свою колонію”, – переконував він [604, 10].

Петербурзька організація УСДРП обрала І. Мазепу делегатом на III з'їзд партії у Києві (червень 1907 р.) [603, 8]. Він підтримав резолюцію з'їзду, що нагадувала ультиматум, а саме: „РСДРП визнає автономію України, українська соціал-демократія має своє представництво в ЦК РСДРП і входить до неї як національна організація українського пролетаріату” [157, 115; 303, 20].

Після з'їзду І. Мазепа працював партійним організатором на Полтавщині та взяв участь у роботі губерніяльної партійної конференції у серпні 1907 р. [303, 26; 603, 8]. Разом з іншими учасниками цієї нелегальної конференції був заарештований та звільнений за умови від'їзду до Петербургу [382, 21].

Перемога царської реакції та зведення нанівець майже всіх політичних здобутків революції 1905–1907 рр. змусила значну частину українських революціонерів відійти від справи. Частина з них виїхала за кордон, а решта змушена була згорнути діяльність. Порівнюючи активність російських та українських революціонерів в роки реакції, І. Мазепа пояснював спад активності українських революційних організацій „матеріальним убожеством” [604, 16]. Полишивши політику, він повернувся до навчання в університеті та брав активну участь у житті українського клубу „Громада” [382, 25].

Після закінчення університету І. Мазепа намагався повернутися на Україну та працювати за фахом в Катеринославській губернії. Але за революційну діяльність він знаходився під поліційним наглядом і змушений був шукати роботу за межами України [603, 9].

У 1914 р. І. Мазепа повернувся в Україну й оселився у Катеринославі, де працював у губернському продовольчому комітеті. Паралельно брав участь у роботі катеринославської „Просвіти”, членом якої став 23 лютого 1914 р. [612, 7] та налагоджував контакти з місцевою нелегальною організацією УСДРП, яка розгорнула широку пропаганду проти імперіалістичної війни. І. Мазепа, разом з іншими соціал-демократами Катеринославщини не схвалював діяльності Союзу Визволення України і не вірив, що перемога Центральних держав посприє визволенню України. Головну увагу катеринославці приділяли підготовці українських сил до революційного руху проти самодержавства [604, 19].

15 листопада 1915 р. був підписаний договір між двома катеринославськими організаціями: російськими соціал-демократами – більшовиками і українськими соціал-демократами про співпрацю проти царського режиму. РСДРП, прийнявши пропозицію спільної боротьби, погодилась на такі умови: „Організації визнаються взаємно рівноправними заступницями – українська українського, а російська російського пролетаріату Катеринославського району... Російська соціалдемократична організація визнає принцип національних організацій пролетаріату і виставлення українською соціалдемократією своїх програмових вимог, в тім числі автономії України і всіх недержавних націй” [568, 55; 410, 39]. Але для В. Леніна, який не визнавав організації пролетаріату в окремих партіях за національною приналежністю, цей договір був неприємною несподіванкою, і ЦК РСДРП скасував його [604, 19]. Однак ця подія є визнанням впливовості катеринославської організації УСДРП, що примусила російських більшовиків іти на поступки українським домаганням.

Незабаром організація УСДРП в Катеринославі була розгромлена царською адміністрацією. Було заарештовано та засуджено більшість її провідників і діяльність організації занепала, а І. Мазепу відправлено працювати на Північний Кавказ [410, 34].

Лютнева революція в Російській імперії та вісті про утворення Центральної Ради застали І. Мазепу в Катеринославі. Отримавши можливість легальної політичної діяльності він багато зробив для розгортання роботи українських партій та організацій у місті. Це було нелегкою справою: у громадсько-політичному житті міста головні позиції тоді належали росіянам і так званим „малоросам”. Причину пасивності українців І. Мазепа пояснював так: „Двохсотлітня московська неволя скалічила український народ: знищила його нормальну соціальну будову, підпорядкувала широкі українські маси культурним, господарським і політичним впливам російського суспільства, створила з українського народу сиру етнографічну масу несвідомих і неорганізованих робітників і селян. Русифікаційна політика царської Росії була причиною того, що

всі міста на Україні, а з ними і всі вищі верстви українського суспільства, як і верхи українського робітництва зденаціоналізувалися” [410, 27].

І. Мазепа став одним з організаторів Українського губернського національного з’їзду Катеринославщини, який працював 21–22 травня 1917 р. та виступив з доповіддю перед делегатами про автономний лад в Україні. Делегати з’їзду підтримали вимоги Центральної Ради про національно-територіальну автономію України і обрали Катеринославську губернську раду, але вона не набула значного політичного впливу в регіоні [410, 35-36].

У червні 1917 р. Всеросійський селянський союз скликав у Катеринославі губернський селянський з’їзд, на який, як гостя, було запрошено й І. Мазепу. На з’їзді він зробив доповідь у справі національно-територіальної автономії України. Під час зустрічей з делегатами, беручи участь у дискусіях, І. Мазепа прагнув роз’яснити їм суть домагань автономії України. Зрештою, ця вимога увійшла до резолюції з’їзду [603, 14].

На серпневих 1917 р. муніципальних виборах до Катеринославської міської ради було обрано 113 депутатів. Із них лише 9 представляли українські партії, в тому числі 6 – українських соціал-демократів, серед яких був й І. Мазепа. Він увійшов також до губернської земської управи, серед восьми членів якої лише троє були українці. Коментуючи такий розподіл політичних сил в українському місті І. Мазепа не втрачав сподівань на краще майбутнє: „Україна дуже спізнилася в своєму розвитку, як рівняти з нашими сусідами, але процесу національного відродження вже ніхто не спинить” [603, 15].

Російські есери і соціал-демократи (меншовики), разом з більшовицькими представниками, утворили більшість у Катеринославській міській раді. Вони створювали різні перешкоди для організації українських шкіл в Катеринославі. І. Мазепа на засіданнях міської ради виступав категорично проти такої політики [604, 25; 410, 40].

Уряд Керенського тримався лінії „неподільності” території Російської імперії і наполягав, щоб проблема статусу України була остаточно вирішена Всеросійськими Установчими Зборами. Цим він намагався відсунути здійснення

автономії в безкінечність, хоча дипломатично висловлював співчуття розробці Центральною Радою відповідного законопроекту [578, 72]. Центральна Рада заявила, що на Всеросійських Установчих Зборах росіяни зможуть, як більшість, переголосувати інші народи і накинути свою волю. Тому і ухвалила постанову про вибори до Українських Установчих Зборів – представницького органу, що мав бути скликаний 9 січня 1918 р. Уряд Керенського вбачав у цьому крок до відділення України від Росії і викликав до Петербургу „для пояснень” представників Центральної Ради та припинив видачу коштів Генеральному секретаріату. Проти такої політики Петроградського уряду українським представникам міської ради Катеринослава вдалося мобілізувати зусилля соціалістичних груп цієї установи. Після дискусії, в якій активну участь брав І. Мазепа, була ухвалена резолюція-протест проти порушення урядом Керенського права України на самовизначення, яке „ясно і недвозначно деклароване всеросійською революцією” [410, 44; 604, 28].

І. Мазепа був обраний делегатом до Українських Установчих Зборів [127, 15], але відмовився балотуватися до Всеросійських Установчих Зборів і підтримав кандидатів від Катеринославської організації УСДРП П. Феденка та І. Романченка. Він критично ставився до пропорціональної системи голосування за партійними списками, бо при цій системі виборці голосують за партійні програми. „Діло не в самих програмах, а в людях, які ті програми будуть виконувати”, – зазначав Мазепа [604, 29].

І. Мазепа вважав утопічними гасла соціалізації землі, висунуті III Універсалом Центральної Ради, тому що був противником негайного переходу країни до соціалізму [410, 28]. Але він розумів, що при революційних здвигах соціальна детермінанта є одним з наймогутніших чинників, перед яким часто уступають всі інші. „З цієї причини, – розмірковує І. Мазепа, – велика частина українських селян і робітників знову піддалася впливам чужої сили – партії російських більшовиків” [410, 33]. „Саме затягування Українського Правительства з земельною реформою, – розвиває він свою думку, – утворило ґрунт для окупаційного большевизму” [379, 79].

Робітники металургійного заводу Брянського товариства делегували І. Мазепу до Катеринославської ради робітничих і солдатських депутатів, яка стала головним політичним центром міста. Під час дебатів на засіданнях цієї установи І. Мазепа відстоював національні інтереси, незважаючи на чисельну перевагу в Раді неукраїнських представників [604, 25]. Він брав активну участь в дискусіях, що проходили в Катеринославській раді і намагався забезпечити прихильність або нейтральність російських соціалістичних груп, що мали в ній більшість. Для цього, з ініціативи Мазепа, в грудні 1917 р. була створена і очолена ним Катеринославська губерніальна революційна рада, „як тимчасовий орган адміністративно-громадянської влади”, до якої належали представники соціалістичних партій, незгодних з більшовиками – українських, єврейських і російських [424].

Проте, прихильниками збройної боротьби проти більшовицької загрози, серед членів революційної ради, були лише українські соціал-демократи. Меншовики не поділяли поглядів фракції УСДРП, вважаючи, що треба оминати громадянську війну, бо внаслідок її може запанувати контрреволюція і реакція. Головним опонентом проти цієї пасивної тактики був І. Мазепа. Він вважав свободу передумовою розвитку кожного суспільства, а „більшовики захопили силою владу в Росії і хочуть накинути свою диктатуру також і Україні; вони – вороги демократії. Проти більшовизму кожний справжній демократ повинен боротися всіма доступними засобами. Пам’ятаймо, що реакція може прийти також лівими дверима”, – наголошував І. Мазепа [604, 31].

Перше знайомство І. Мазепа з методами роботи більшовиків відбулося після державного перевороту в Петербурзі. Радянський уряд звернув особливу увагу на вивіз хліба з України, надіславши в українські міста і села своїх комісарів. Мазепа, як член губерніального продовольчого комітету, бачив як настирливо більшовицькі комісари вимагали безоплатного вивозу хліба з України. Коли „надзвичайний” комісар С. Орджонікідзе скликав нараду продовольчого комітету, то на ній І. Мазепа заявив, що комітет не проводить ніякої власної політики, а лише виконує розпорядження Центральної Ради, та нагадав, що

Раднарком порушує свої власні засади і заяви про самовизначення народів [410, 54]. „Непримиренність І. Мазепи проти російського більшовизму та імперіалізму, що намагався визискувати інші народи, не даючи їм нічого в обмін, окрім «революційної» пропаганди, – ця непримиренність його ще зміцніла після «дискусій» з комісарами Леніна, які як аргумент показували свої револьвери», – згадував його товариш і соратник П. Феденко [604, 30].

І. Мазепа не поділяв поглядів більшовиків на завдання революції і не вважав їх партію спроможною довго утримати владу в Російській імперії. Він був категорично проти насильницьких методів, якими вони вирішували свої політичні завдання: „Терор заведений як система правління, завжди є ознакою слабості, відірваності від народних мас тої влади, яка його вживає” [379, 87]. І. Мазепа вважав неприйнятними принципи організації влади, коли менша частина суспільства диктує свою волю більшій.

І. Мазепа не вважав пролетаріат провідною верствою здатною вирішити завдання української революції та здійснювати владу. На його думку, на відміну від російського пролетаріату, що виріс на ґрунті потужнішого ніж на Україні розвитку великої промисловості та був значно більше об’єднаний організаційно і виявився готовим для втілення тактики партії більшовиків, український пролетаріат – продукт відсталого економічного розвитку краю і іншої соціальної структури суспільства. На переконання І. Мазепи: „Пролетаріат України не доріс до самостійного керування революцією навіть в її утопійних, большевицьких формах” [379, 37]. „Революційна настроєність робітництва ще не вказує на його високу класову соціальну свідомість. Для цього потрібна і певна загально-освітня підготовка і певна політична школа”, – зазначав він [379, 31]. В Росії влада більшовиків є „диктатурою національно-російських сил, як результат попереднього історичного розвитку російського суспільства і це не стосувалось національного питання, бо там большевицька диктатура була своєю, національною владою, – розмірковував І. Мазепа. – А на Україні ця диктатура являється окупацією, насильством над цілою українською нацією бо соціальна

структура українського суспільства виключає всяку можливість утворення своєї, української совітської влади” [379, 84].

Будівництво власної держави, на думку І. Мазепи, було під силу лише консолідованому українському суспільству: „могло бути ділом об’єднаних сил українського пролетаріату, селянства і почасти городської буржуазії” [379, 79]. Щодо державного устрою, який мав встановитися в країні після проголошення Центральною Радою в IV Універсалі самостійності Української Народної Республіки, то на його переконання: „Найбільше передумов було на Україні для створення селянсько-буржуазної республіки типу Латвії та Естонії” [379, 79].

Після встановлення в місті радянської влади І. Мазепа продовжував виконувати свої обов’язки в губернській земській управі, до якої був обраний в січні 1918 р., та в міській раді. На початку березня 1918 р. Катеринославська міська рада ухвалила резолюцію-протест з приводу підписання Раднаркомом РСФРР договору у Брест-Литовському. В цій резолюції критикувалась узурпація влади в країні більшовиками та вимагалось негайно відновити роботу Всеросійських Установчих Зборів і передати їм владу. Це було причиною усунення членів Катеринославської міської ради та губернської земської управи, серед них і Мазепи, від виконання повноважень [410, 37].

17–19 березня 1918 р. на II Всеукраїнському з’їзді Рад у Катеринославі І. Мазепа очолив українську соціалістичну фракцію, до якої увійшли представники УСДРП та правих українських есерів. У своїй промові на з’їзді 18 березня він протестував проти російсько-більшовицької окупації міста і, незважаючи на погрози делегатів-більшовиків, заявив, що українці не бажають опіки московських комісарів, а хочуть будувати свою незалежну державу, і що саме наступ російських військ примусив Українську Центральну Раду підписати мирний договір у Брест-Литовському [410, 57].

Після залишення Катеринослава радянськими військами у квітні 1918 р., відновили свою діяльність легітимні міські та губернські органи влади. Фракція УСДРП 8 квітня на засіданні міської ради оприлюднила декларацію до Ради Народних Комісарів РСФРР. В декларації катеринославські соціал-демократи

вимагали від Раднаркому зупинити „соціалістичні експерименти” та політику „загарбань та насильницької влади”, що не оминула і України [423]. Вони вважали таку політику більшовицького керівництва руйнівною, та за своєю сутністю антисоціалістичною, антидемократичною, і загалом авантюрною, бо вона не спиралась на об’єктивні реалії розвитку суспільства. Така політика привела до порушення основ демократизму, позбавлення населення громадянських свобод, особистої безпеки, національної свободи та принципу права націй на самовизначення, проголошеного революцією, – зазначалося в декларації. – А посилення на Україні негараздів: повного занепаду народного господарства, безпорядків та громадянської війни в лавах революційної демократії стало неминучим наслідком злочинної політики РНК. Засобом захисту від такої політики, на думку членів фракції УСДРП Катеринославщини, було проголошення в IV Універсалі Центральної Ради незалежності України, укладення миру та використання у боротьбі проти більшовицьких військ регулярних військових частин Центральних держав [423].

Більшість членів міської Ради підтримала декларацію соціал-демократів. В результаті, на цьому засіданні, були сформульовані вимоги Катеринославської міської ради:

- 1) Там, де набрала повноважень влада Української Народної Республіки, здійснити негайне проведення політичних і соціальних реформ, оголошених в III та IV Універсалах Центральної Ради;

- 2) Припинення громадянської війни, шляхом угоди між урядом УНР та російським урядом.

- 3) Охорону правопорядку покласти на органи місцевого самоврядування, які після демобілізації військових та повернення полонених, повинні бути переобрані.

- 4) Поновлення Рад робітничих та селянських депутатів, як організуючих центрів революційної демократії, а також поновлення всіх професійних організацій пролетаріату.

- 5) Негайне скликання Українських Установчих Зборів [423].

9 квітня 1918 р. відновила свою діяльність Катеринославська губернська революційна рада в якості вищого органу влади в губернії. Головувати в ній знову було доручено І. Мазепі. Головними завданнями губернська рада вважала взяти на себе, разом з земськими і міськими органами самоврядування та іншими організаціями, відновлення зруйнованого нормального життя промисловості, перехід його до мирного стану, забезпечення робочих дійсною участю в державному контролі над виробництвом та 8-ми часовий робочий день. Також рада мала вжити заходів для негайного відновлення роботи земельних комітетів з метою планомірної передачі землі трудовому народу без викупу. Революційна рада зайняла позицію невторчання в діяльність демократичних органів місцевого самоврядування, вона лише здійснювала контроль за державними установами губернії [423].

Як бачимо, завдяки активній діяльності організації УСДРП, одним з лідерів якої був І. Мазепа, політика катеринославських губернської революційної та міських рад відповідала засадам і принципам проголошених Центральною Радою. Але діяльність вищевказаних органів місцевої влади не дала бажаних результатів. „Українських сил не вистачало для того, щоб на руїнах більшовицького панування організувати свою міцну владу на Катеринославщині, – пояснював І. Мазепа. – Наша «вища влада» в губернії, так би мовити, «висіла в повітрі»” [410, 60]. Центральна українська влада в Києві, як відомо, також перебувала не в кращому стані ніж регіональна.

Після розпуску 2 травня 1918 р. гетьманською адміністрацією Катеринославської губернської революційної ради І. Мазепа працював у губернській земській управі [425]. Під прикриттям земства влітку 1918 р. він кілька разів виїздив до Києва, де відвідував засідання ЦК УСДРП, мав розмови з С. Петлюрою, який очолював тоді Всеукраїнський союз земств, В. Винниченком, М. Поршем та іншими провідними діячами національного руху [604, 45].

І. Мазепа вважав, що гетьманський переворот хоче знищити всі здобутки революції. Він поділяв погляди делегатів V конгресу УСДРП у справі самостійності України, вважаючи, що на той час в Росії не було жодного класу, на

допомогу якого міг би сподіватися український пролетаріат і взагалі українські демократичні сили. І при умовах, що склалися на той час, гасло федерації було шляхом до реставрації Російської імперії, в чому найбільше зацікавленими були поміщики та буржуазія: тому пропонував сприймати ідеєю федерації з Росією як таку, що направлена проти української революції та інтересів українського пролетаріату [445].

На початку революції, через відсутність коштів, жодна з українських партій не спромоглася на видання в Катеринославі власної газети українською мовою. Лише нерегулярно виходив “Вістник товариства «Просвіта»”. І. Мазепа, розуміючи значення друкованого слова для пропаганди української справи, постійно ставив на партійних засіданнях питання про видання часопису УСДРП в Катеринославі. Але ця справа затягувалась через нестачу грошей. Тільки в грудні 1917 р. за редакцією І. Мазепа та П. Феденка вийшла газета „Наше слово”. У квітні 1918 р. комітет катеринославської організації УСДРП, за активної участі І. Мазепа, почав видавати свій щоденник – „Голос робітника”. Незабаром вона була закрита гетьманською адміністрацією. Але катеринославським соціал-демократам вдалося добитися створення видавництва „Каменяр” та випуску іншої україномовної газети – „Наша Справа”, засновником і співредактором якої, від імені комітету УСДРП, виступав І. Мазепа [436].

Газета „Наша Справа”, виступаючи на своїх сторінках, як проти більшовизму, так і проти гетьманського режиму, захищала демократію, соціальні здобутки революції та українську державність. Видавці переконували, що боротьба з реакцією за утримання соціально-політичних і національно-культурних здобутків української революції, відстоювання демократичного ладу, економічна боротьба пролетаріату має іти не під реакційними гаслами „єдиної неділимої”, а під гаслами незалежної української держави [436].

Не оминули своєю увагою катеринославські соціал-демократи актуальних на той час проблем Першої світової війни. „Після чотирьох років жорстокої світової війни, яка розколола демократію на ворожі табори і поставила її на службу імперіалізму, зруйнувала робітничий інтернаціонал, народи й демократія

починають уже протестувати проти війни та вимагати миру, – зазначалося в редакційній статті «Справа миру». – Всі народи, на якому б боці вони не билися, прагнуть якнайшвидшого закінчення кривавої війни” [437]. Видавці вважали, що не саме по собі стремління народів до миру було причиною мирових пропозицій імперіалістичних урядів, а те, що це стремління почало вже загрожувати самому імперіалізмові. Вони засудили буржуазних політиків за нездатність припинити війну та укласти мир: „Вони воюватимуть, поки одна коаліція не перегризе другій горла. А пропозицію миру кожна сторона надсилає після невдач на фронті. То буде мир звіра над трупом ворога” [439].

І. Мазепа переконував, що імперіалістичному миру демократія мусить протиставити мир демократичний і основну його умову – реальне право націй на самовизначення, а імперіалістичному світовому конгресу, який може зібратись, щоб помирити ворожі табори за кошт народів, вона мусить протиставити міжнародний конгрес соціалістичний. „Утворення нового інтернаціоналу на нових засадах, а не відбудова старого розваленого – це завдання демократії і пролетаріату. Право голосу в ньому мусять мати робітники всіх народів і націй, а не тільки старих держав”, – зазначав він [437]. І вважаючи, що гетьманський уряд не може бути вповноваженим виражати волю українського народу [447] наполягав: „Українське селянство та робітництво повинно послати на конгрес своїх представників; треба, щоб демократія України була підчас остаточного замирення Європи не предметом, а дією, активною особою. В іншому разі все вирішать без нас і не на нашу користь” [441].

І. Мазепа охарактеризував добу гетьманщини як „штучне припинення революційного руху, що саме перед тим, в кінці 1917-го й на початку 1918-го року, дійшов до найвищої точки свого розвитку” [410, 63]. Загалом він різко негативно оцінював політику П. Скоропадського, вважаючи, що після проголошення того гетьманом „влада на Україні фактично опинилася в руках російських реакційних кіл, які весь час намагалися використати «гетьманську Україну» для відбудови єдиної монархічної Росії” [410, 60].

І. Мазепа критикував гетьмана П. Скоропадського за узурпацію влади, а уряд звинувачував у реакційності та орієнтації на відновлення „єдиної неділимої реакційної Росії” [438]. Він вважав, що гетьманський режим встановлено в Україні не як результат внутрішнього співвідношення сил, а як результат зовнішніх впливів, а історичною обставиною він поставлений в необхідність виконувати завдання, до яких органічно не був здатний. І. Мазепа звинувачував гетьманський уряд у зміні політичних орієнтацій та нездатності визначити шлях, по якому повинна йти Україна в своєму державно-політичному житті. На його думку, за гетьманату держава не укріпилася, а ослабла, але й реакція не утворила міцного ґрунту для свого існування і таке становище топтання на місці, заглядання в минуле й дезорганізація сучасного довго тривати не могло: „або реакція мусить з’їсти державу, або потонути в ній” [438]. І. Мазепа запевняв, що розвиток української національної держави – нормальний і поступовий процес, держава буде розвиватись і неминуче зростатиме сила та вплив демократії, яка силою історичних обставин знову стане до державного будівництва.

Наприкінці жовтня 1918 р. І. Мазепа гостро розкритикував політичну орієнтацію новоствореного кабінету Ф. Лизогуба, який вже навіть не прикривався ширмою українізації. „Для них неважно, чи буде Україна чи Росія, їм треба, щоб була єдина й неділима реакція. На Вкраїні реакція хитається і скоро впаде, бо впала вона в Германії. Тут потрібна демократизація, – вважав він, – а міністри шукають де б його ту реакцію знову підняти. Вони покладають надії на Росію, в якій можна, за допомогою союзників встановити монархію і знову задавити народну волю” [444]. Зрозуміло, що такий тон публікації гетьманська влада не могла пробачити. 26 жовтня за редагування газети „Наше слово” наказом губернського старости російського генерала В. Чернікова І. Мазепу заарештували й звинуватили в більшовизмі. Але гетьманська влада, почувавши себе невпевнено, не відважилась на ліквідацію українського діяча і його невдовзі звільнили [447].

Стосовно окупації України „союзницькими” військами І. Мазепа попереджав: „Німці можуть вийти з України тільки тоді, коли ворожа їм сила подужає їх в Україні. Бо коли в Германії чи в Австрії спалахне революція, то

новий уряд буде змушений шукати продовольство, що постачалося з України” [440]. Як вихід з такої ситуації, Мазепа пропонував гетьманському уряду проведення реформ (особливо земельної), щоб „притягти до ідеї української державної незалежності широкі народні маси доки час ще є” [440]. Проте події розвивалися так стрімко, що час, відведений П. Скоропадському на гетьманування, швидко спливав.

Коли політичне становище в самих Центральних державах, в результаті ряду революцій змінилось, і замість монархів постала демократична влада, змінився і тон виступу І. Мазепи. Пояснюючи марність надій прихильників монархізму побудувати українську державність на підвалинах консервативної ідеї, він прямо заявив, що Україна може і повинна існувати лише як українська народна республіка, а воля народу буде виявлена їм самим – шляхом негайного скликання українських всенародних зборів. Разом з тим, – зазначав І. Мазепа, – необхідно відновити свободу слова, друку, зборів та роботу демократичних органів місцевого самоврядування, земств і міських рад. Бо події в Австрії та Германії показали, що повороту назад не буде. І чим скоріше Україна стане на шлях справжнього демократизму, тим швидше впорядкується економічне життя країни і український народ знайде в собі сили для оборони самостійної народної республіки від внутрішніх та зовнішніх ворогів. „Самостійною може бути лише демократична Україна”, – наголошував він [449].

Передбачаючи крах гетьманського режиму, І. Мазепа розмірковував про можливі політичні орієнтації. Він пояснював, що справжні соціалісти не миряться з більшовиками через те, що останні не визнають прав і завоювань демократії. І. Мазепа вважав неможливим встановлення диктатури пролетаріату в Україні, переважна частина населення якої складалася з селян. Він протестував проти негайного впровадження соціалізму в країні, де пролетаріат складає невелику частину населення, вважаючи, що цим більшовики можуть викликати розчарування в самій ідеї соціалізму у робітників і селян: „Де ж тут соціалізм, коли городяни воюють з селянами за шматок хліба?” [448]. А також нагадував, що

більшовики дуже нетерпимо ставляться до українського національного відродження та права пролетаріату на самовизначення [443].

Небезпечним союзником для будівничих української державності І. Мазепа вважав й реакційну силу – Добровольчу армію, яка хотіла, за допомогою союзників з Антанти, відновити „єдину Росію” та монархію [448]. „І тут наша нація в цілому стоїть перед прірвою нової всеросійської монархії од малдованина до фіна” [442], – попереджав він. А також застерігав від невиправданих ілюзій тих, хто розраховував на допомогу Германії, що почала демократизуватися, або англійців чи французів [443].

Агонізуючий гетьманський режим, відчуваючи швидкий крах, проголосив 14 листопада 1918 р. федерацію України з нерадянською Росією, про що повідомила грамота П. Скоропадського. Того ж дня напівлегальна організація – Український національний союз, вбачаючи в таких діях зраду національних інтересів, закликала все населення України до боротьби. Для координації стихійного опору іноземним окупантам та спрямування всіх демократичних сил на боротьбу з Гетьманатом, напередодні був вибраний колегіальний керівний орган – Директорія [578, 275].

І. Мазепу було делеговано до Національного союзу з проханням вислати військову допомогу Катеринославу, владу в якому почали захоплювати більшовики. Але після його зустрічі з В. Чехівським – головою Українського військового революційного комітету обіцяна допомога – „два полки” так і не була отримана, бо їх повстанський штаб ще не мав [410, 65].

Вихід з такої ситуації І. Мазепа бачив у негайній організації української армії „яка б стояла на ґрунті української народної республіки і захищала б інтереси народу” [450]. Сподіваючись, що незабаром влада в Україні перейде від гетьманської адміністрації до рук народу, він вважав той момент найсприятливішим для утворення національної армії. І. Мазепа попереджав, що потреба в українській армії буде особливо гостро відчуватись після остаточного повалення гетьманської влади: „тоді всі наші сили доведеться напружити на боротьбу з ворогами як справа, себто з ріжними чорносотенними добровольцями,

– так і зліва – з большевиками. Але найкраще цю боротьбу можна буде виконати лише тоді, коли у нас буде регулярно-національна армія” [450]. Але, як показали пізніші події, армія, створена Директорією майже стихійно була погано організована, недостатньо контрольована з боку інших державних структур, ставала джерелом постійних небезпек для національної влади.

Потужна армія знадобилась українській державі вже незабаром. Военно-політична ситуація, що склалася в Україні на кінець 1918 – початок 1919 рр., була надзвичайно складною. 15 грудня 1918 р., з метою стабілізації складної ситуації в зоні свого впливу і недопущення ескалації радикалізму, почалася висадка в Одесі обмеженого контингенту збройних сил Франції. Майже одночасно з появою військ Антанти на півдні України, на північних та північно-східних кордонах УНР з’явилися війська Радянської Росії, хоча відкрито оголосити про наступ своїх військ більшовики не наважилися. Лише наркомат закордонних справ РСФРР 24 грудня повідомив через пресу, що у зв’язку з анулюванням РНК РСФРР Брестського мирного договору від 3 березня 1918 р. радянська Росія не визнає Україну за суверенну державу і припиняє діяльність всіх представницьких установ України на своїй території [578, 309-310].

Ситуація була патовою. За словами І. Мазепи, українська державність опинилась під загрозою знищення: українці повинні були боротись „і з більшовиками, і з Антантою”. Але, зважаючи на брак сил, боротьба на два фронти була неможливою, тому необхідно було вибирати військового союзника. „Перед нами стоїть дилема, – констатував І. Мазепа, – або з Совітською Росією, або з Антантою” [455].

Іншою проблемою держави були принципові розбіжності в українському політикумі стосовно проблеми державного устрою та політичного режиму України. За такої складної зовнішньополітичної ситуації і невизначеної внутрішньодержавної орієнтації 10–12 січня у Києві відбувся VI з’їзд УСДРП, що фактично вирішив подальший політичний шлях України. Делегатом від Катеринославської організації УСДРП брав участь у роботі з’їзду І. Мазепа.

Центральним моментом діяльності з'їзду соціал-демократів стала доповідь про політичну ситуацію в Україні, яку за дорученням ЦК партії зробив А. Пісоцький. Доповідач висловився за впровадження в Україні влади рад та організації народного господарства на соціалістичній основі. Його підтримували М. Ткаченко, М. Авдієнко, Ю. Мазуренко, М. Драгомирецький [578, 315]. Катеринославська делегація під керівництвом І. Мазепи, на відміну від київської, що висловлювалася на користь встановлення влади рад, категорично заперечувала принцип диктатури пролетаріату міста над селом [453-457]. І. Мазепа переконував, що „радянські настрої” в народних масах це ілюзії, які зникнуть при зустрічі з режимом більшовицької диктатури й терору [603, 28]. Інша частина делегатів, до якої належали В. Винниченко, В. Чехівський, В. Садовський, С. Вікул, Д. Антонович, М. Порш та інші, – не мали своєї виробленої думки на напрям політики партії на даному етапі розбудови держави.

М. Стахів показує зміну поглядів В. Винниченка, що разом з рештою керівництва партії та країни „не мали ясного погляду на справу й хиталися між совітами і загальним виборчим правом”, під впливом катеринославців: „група делегатів з Катеринослава, із гарячого фронту боротьби проти московських большевиків, анархістів під проводом Махна; ця група під проводом І. Мазепи в особистих розмовах з Винниченком зміцнила в нім духовний опір проти «впливів» що схиляли його до системи «диктатури пролетаріату»” [589, 55].

П. Христюк в „Замітках і матеріалах ...” аргументацію відмови І. Мазепи від встановлення диктатури пролетаріату на Україні подає так: „...капіталістичний світ вже стає на шлях соціалістичної революції. Україна є країною дрібного селянства ... для котрого українська революція означала ... революцію аграрну. Роля індустріального пролетаріату в господарстві є дуже обмеженою, а його політичний вплив на революцію... є надто незначним... мала свідомість і організованість пролетаріату, національна суперечність між містом і селом, отже між пролетаріатом і селянством” [611, 52].

На з'їзді І. Мазепа доводив, що перехід УНР на „радянську платформу” дасть можливість ворогам української державності звинувачувати Україну у

відреченні від демократії. На його думку, загальне виборче право не давало влади поміщикам і капіталістам, бо населення України складалося в основному з селян і робітників, а запровадження трудового принципу могло призвести до зловживань і непорозумінь. І. Мазепа зазначав, що влада УНР має право позбавити політичних прав окремих громадян персонально, за дії, ворожі до України і трудового народу, але заперечував потребу і доцільність відбирати ці права взагалі, за соціальним походженням. Він вважав, що Україна не зможе перейти відразу від капіталістичної форми господарства до соціалістичної, бо для цього не було відповідних передумов у країні. А приклад соціалістичної перебудови можуть дати Україні країни, більш розвинені культурно і економічно. За їх прикладом зможе піти Україна. Загалом в дискусіях з'їзду І. Мазепа виступав як „головний критик «радянства»» [604, 56].

І. Мазепа вважав радянську владу невідповідною в даний момент формою влади і висловлювався категорично проти її встановлення: „бо розпочнеться горожанська (громадянська – В. Г.) війна” [455]. „Ліві есери будуть змагатись з більшовиками за владу” – застерігав він [455]. І. Мазепа у промові на з'їзді 11 січня виступив проти „диктатури міста над селом” і зробив підсумок, що для диктатури пролетаріату на Україні нема об'єктивних умов, а „нинішня стадія революції є періодом підготовки, що має завдання притягти до панування трудову демократію. Потрібні негайні економічні реформи. Повна соціалізація може бути проведена при об'єктивних економічних умовах ” [456-457].

Аналізуючи виступи І. Мазепа на з'їзді можемо зробити висновок, що він, відкладаючи соціалістичні реформи на далеку перспективу та виступаючи за принципи загального виборчого права, створював ідейну базу для відновлення уже порушеного демократичного фронту, особливо ж для повернення до його рядів організацій правого флангу: хліборобів-демократів, соціалістів-самостійників, соціалістів-федералістів, Січових стрільців та різноманітних отаманів. І. Мазепа очолив праву частину УСДРП, яка за словами О. Висоцького: „залишалася вірною традиційним для соціал-демократичного руху реформістським принципам та характерному для нього розумінню демократизму

одночасно як засобу та форми здійснення соціалізму” [529, 133]. На нашу думку, значною мірою завдяки безкомпромісній позиції І. Мазепи на з’їзді „лідери правої або офіційної частини партії залишилась на парламентській, демократичній позиції, що була покладена в основу українського державотворення” [544, 44]. Він почав схилити напрямок діяльності правої фракції УСДРП у бік створення буржуазно-демократичної парламентської республіки, щоб у майбутньому, використовуючи її інфраструктуру, шляхом націоналізації та здійснення широких загальнодемократичних і соціальних реформ перейти до соціалізму.

Отже ті, чиїм лідером став І. Мазепа, неухильно обстоювали принципи демократії та загального виборчого права й схилили до своїх поглядів більшість з’їзду. За словами П. Феденка: ”Рішуча позиція Мазепи та інших делегатів із Січеслава на з’їзді врятувала демократичну плятформу УСДРП” [603, 28].

Зрештою, делегати схвалили проект резолюції, запропонований І. Мазепою, П. Феденком і М. Поршем: „Конгрес висловлюється за скликання в найближчому часі органу всенародного представництва, парламенту, обраного на основі загального і т.д. виборчого права. Приймаючи на увагу тяжкий переходовий момент, який переживає зараз Україна, а також зважаючи на негайну потребу для уряду опиратися в своїй діяльності на організовану базу з представників революційної демократії, – Конгрес висловлюється за негайне скликання Всеукраїнського Трудового Конгресу з представників робітництва і селянства, як тимчасового законодавчого органу. Конгрес висловлюється за негайне переведення нових виборів до органів земського і городського самоврядування” [458; 374, 159].

Щодо іноземної інтервенції в резолюції зазначено: „VI Конгрес УСДРП визнає, що держави Антанти переслідують на Україні тільки імперіалістичні цілі і окупація України Антантою була б початком відновлення монархії і реакції на Україні. Советська влада, не маючи змоги засипати вириту нею прірву між селянством і робітництвом Росії, аби продовжити час свого панування, хоче явним грабуванням українського селянства задовольнити потреби безробітного російського робітництва... Конгрес ухвалює піддержувати стремління

українського народу до повного самовизначення і боротись з усякими замахами на незалежність України...” [458; 374, 160]. Щоб не допустити реалізації загарбницьких планів інтервентів на з’їзді було вирішено терміново побудувати народну армію, яка мала боротись „з ворожими реакційними нападами, як з боку держав Антанти, так і з боку Російської Советської Республіки” [374, 162].

Отже, вирішальна роль у виборі партією шляху парламентсько-демократичного розвитку держави, проведення господарських реформ та захисту незалежності України, організації влади на принципах коаліційності і широкого демократизму належить катеринославській делегації під керівництвом І. Мазепи. VI з’їзд УСДРП мав вирішальний вплив на політику Української Народної Республіки, адже членами партії було найвище керівництво країни.

На з’їзді було також обрано новий склад Центрального Комітету партії, до якого разом з І. Мазепою увійшли: П. Бендзя, М. Бухановський, С. Вікул, Й. Гермайзе, Г. Третяк, М. Єремійв, А. Литвиненко, М. Ковальський, М. Порш, І. Романченка, П. Феденко. І. Мазепі доручили посаду секретаря ЦК УСДРП. В зв’язку з тим, що більшість членів новообраного ЦК партії в той час готувалась до виїзду за кордон у складі різних дипломатичних місій, як М. Порш, Д. Антонович, Б. Матюшенко, П. Дідушок, М. Єремійв, або з інших різних причин взагалі не могли брати активної участі в керівному органі партії, як В. Винниченко, В. Чехівський, П. Бендзя, Й. Гермайзе та інші, провід в УСДРП фактично перейшов до „катеринославців”. В тих умовах їм нічого іншого не залишалось, як самим взятися до проведення в життя тих постанов, які за їх активною допомогою були ухвалені з’їздом.

Вважаючи, що VI з’їзд УСДРП не вніс додаткової впевненості у політичну орієнтацію суспільства, напередодні відкриття Трудового Конгресу Директорія скликала державну нараду. Нарада відкрилася 16 січня 1919 р. Окрім членів Директорії і уряду на ній були присутні представники українських політичних партій та організацій, а також представники Січових стрільців. Відкриваючи нараду, В. Винниченко заявив, що з огляду на небезпечний стан республіки, Директорія, не чекаючи поки розпочне роботу Трудовий Конгрес, визнала

необхідним вислухати думку представників українського громадянства щодо дальшого проведення політичного курсу держави. Він зазначив, що серед українського суспільства є три напрямки: проведення демократичного курсу, встановлення диктатури пролетаріату, або – військової диктатури [410, 81].

Голова уряду УНР В. Чехівський не бачив іншого виходу в даній політичній ситуації, як встановити радянську владу в Україні та укласти союз з РСФРР проти інтервенції держав Антанти. А якщо РСФРР не погодиться на мир і союз з Україною, то тоді уряд УНР зможе успішно вести боротьбу на два фронти, бо буде спиратися на народні маси, які будуть бачити, що уряд республіки не йде на згоду з капіталістичними державами, і що російські більшовики – імперіалісти, – зазначав він. І. Мазепа, в свою чергу, намагався переконати В. Чехівського в помилковості його поглядів. Він доводив В. Чехівському, що Росія не припинить наступу на Україну, а проголошення „радянства” призведе до розкладу політично надійних полків Української армії, що відрізняють українську демократію від російської комуністичної диктатури [604, 59-60].

Зі зміною керівного складу партії змінилась радикальна інтонація друкованого органу УСДРП „Робітничої газети”, що в тон виступам катеринославських представників ЦК визначила поточний етап революції в Україні лише як початкову, підготовчу стадію здійснення загальнодемократичних реформ, стадію панування справжнього демократизму, через який і на підставі якого можливий успішний перехід до соціалізму. Вона зазначала, що права частина УСДРП своїм першочерговим завданням ставила скликання всеукраїнського парламенту на основі загального виборчого права, але, зважаючи на військову ситуацію в країні та необхідність опори керівництва держави на „організовану базу з представників революційної демократії”, вважала необхідним скликання Трудового Конгресу як тимчасового законодавчого органу [454].

На Трудовому Конгресі у Києві 23–28 січня 1919 р. І. Мазепа знову представляв Катеринославщину, делегатом від якої був обраний [451]. Газета „Україна” відмічала, що Конгрес, згідно політичних уподобань, розбився на три

групи. До правої увійшли представники УПСР, УПСС, трудовиків та делегація ЗОУНР; біля центру, який виявився найчисельнішим, об'єдналися представники УСДРП, права і центральна течія УПСР, окремі представники єврейських соціалістичних партій; ліве угруповання складалося з представників лівих українських соціал-демократів (незалежників), лівих українських есерів (боротьбистів) і соціалістичних партій національних меншин [491].

Основне протистояння в дискусіях про форму влади в Україні розгорнулося між лівими і центром. Ліві висловлювались за передачу влади в руки робітничо-селянських рад. Проти цієї „радянської” лінії І. Мазепа та його однодумці виставляли наступні докази:

„1. Якщо Українська Народна Республіка навіть прийме «радянську плятформу», то Москва все одно свого наступу на Україну не припинить, а ще підсилить свій імперіалістичний натиск. Ленін і його комісари будуть вести пропаганду проти українських «радянців», як проти «замаскованих агентів буржуазії»;

2. «Радянська плятформа» відкине від української боротьби за державність демократично настроєних українців, які розчаруються в своїй вірі в демократичну незалежну Україну і впадуть у безнадійність;

3. Російські противники большевизму в Росії і за кордоном, з їх великими впливами, а теж поляки використають перехід Української Народної Республіки на «радянську плятформу» для підсилення своєї пропаганди, мовляв, український національний рух це те саме, що й большевизм» [604, 61].

На аргументи прихильників радянської влади, що окремі отамани армії УНР або вступили в союз з Червоною армією (Н. Григор'єв), або почали з нею переговори (Д. Терпило – „Зелений”), І. Мазепа відповідав, що державна політика не може бути додатком до нерозважних рішень отаманів. „Настрої мас в революції міняються дуже скоро, – запевняв І. Мазепа. – Тому завдання провідників УНРеспубліки – переждати цю хвилю «радянства» і не дати демократичних основ, на яких будувалась УНРеспубліка від 1917 р. на поталу большевикам» [604, 61].

26 січня на засіданні Конгресу були заслухані декларації ряду політичних партій: УСДРП, УПСР центральної течії, УПСР лівої течії, українських соціал-демократів (незалежних) УПСФ, російських есерів, російських соціал-демократів (меншовиків) та інші. В декларації українських соціал-демократів (незалежних) вимагалось, щоб Трудовий Конгрес, перебравши всю повноту влади від Директорії, одразу ж передав її радам робітничих і селянських депутатів, по-друге, оголосив Україну незалежною соціалістичною республікою, по-третє, запропонував урядові РСФРР приступити до мирних переговорів, по-четверте, виступив з вимогою виведення з України іноземних військ, по-п'яте, скликав Тимчасовий робітничо-селянський уряд України з представників партій, які стоять на радянській платформі, а після виконання цієї програми сам себе розпустив. Досить близькою до УСДРП (незалежних) була декларація УПСР, в основу якої покладений трудовий принцип. Тобто, державними органами на місцях повинні бути сільські, волосні, повітові і губерніяльні трудові ради селян і робітників, а органом верховної влади – обраний на основі рівного, безпосереднього виборчого права Всеукраїнський Конгрес Трудового Народу. В даний момент влада мала перейти до рук чинного Трудового Конгресу [578, 321].

Зовсім інші політичні погляди щодо форми влади в країні та принципи розбудови української державності знаходимо в декларації УСДРП, яку було доручено скласти І. Мазепі та П. Феденку. Саме за цю декларацію проголосувала більшість делегатів Конгресу, а її тези взяті за основу підсумкових резолюцій декларації Трудового Конгресу до українського народу та „Закону про форму влади на Україні” від 28 січня 1919 р. [611, 53-54].

В декларації УСДРП зазначено, що в Україні, як країні переважно „селянсько-хліборобській” внаслідок війни та кризи капіталізму, роль пролетаріату зменшилась, а головну роль в народному господарстві відіграє селянство [458]. На думку авторів декларації, європейські держави вступили на шлях революції, котра в своїм розвитку переросте в революцію соціалістичну. А коли соціалістична перебудова в економічно більш розвинених державах Європи вже є завданням найближчого часу, то й Україна не зможе розвиватися

капіталістичним шляхом, який мусить бути знищений ним же народженими революційними силами. Але в кожній країні є свої особливі умови господарського розвитку, на підставі яких і має будуватися економічна політика, відмінна по темпу, формах і способах проведення соціалістичних реформ. Захоплення влади в країні прихильниками пролетарської диктатури у формі рад робітничих і селянських депутатів для проведення негайної соціалізації ще більше поглибить гостру економічну суперечку між містом і селом та призведе до повного розвалу економіки країни [210].

Цілком відкидаючи організацію як центральної, так і влади на місцях у формі рад робітничих і селянських депутатів делегація УСДРП підтримувала тільки принцип влади трудових мас в Україні у вигляді демократичного парламенту УНР, обраного на основі прямого, рівного, закритого, пропорційного голосування всіх, без винятків, громадян країни. Влада на місцях мала належати органам місцевого самоврядування, сформованими за тими ж принципами. „Тільки єдиний соціалістичний і демократичний фронт може врятувати й закріпити здобутки революції на Україні”, – переконували автори декларації [210].

Але, зважаючи на військовий стан у якому перебувала країна, до скликання парламенту, пропонувалося передати владу в республіці Директорії УНР з включенням до її складу представників ЗОУНР. Владу на місцях повинні були представляти уповноважені урядом комісари, які мали працювати під контролем і в контакті з місцевими повітовими і губерніальними радами, обраними на основі пропорційного представництва селян і робітників [210].

Зважаючи на соціальні настрої населення, пропонувалося провести земельну та реформу промисловості в інтересах пролетаріату і селянства, але не конкретизовано на яких засадах. Тільки вказано, що націоналізацію потрібно розпочинати з найбільше „дозрілих” для цього процесу підприємств народного господарства: залізниць, цукроварень, копалень та ін. Особливо наголошувалося на захисті громадянських прав населення країни, незалежно від національної приналежності [458].

Фракція УСДРП вважала недопустимим воєнний союз і залежність України від держав Антанти. Вона протестувала проти наступу Червоної, Добровольчої, польської армій на територію України, а також проти захоплення Румунією Буковини і частини Бессарабії і ставила на порядок денний потребу організації оборони проти іноземної інтервенції і втручання у внутрішні українські справи. Для реалізації цієї мети, хоча й не відкидалися принципи організації збройних сил держави на міліційних основах, але на даний момент вимагалось створити регулярну армію. Особливий наголос був зроблений в декларації на незмінності демократичного і соціалістичного курсу як керівництва країни, так і українського громадянства в цілому [210].

Делегатам від УСДРП було доручено скласти і проект Універсалу Трудового Конгресу до українського народу, остаточне редагування якого проводив І. Мазепа [604, 65; 459]. Вищу владу на Україні, на час перерви в засіданнях Трудового Конгресу було передано Директорії, склад котрої доповнено представником від Західної України, акт з'єднання з якою затверджено на засіданні Конгресу 24 січня. Виконавчу владу доручено Раді Народних Міністрів, яка відповідала за свою роботу перед Трудовим Конгресом, а на час перерви в засіданнях перед Директорією УНР. Керівництво країни, разом з комісіями Конгресу мало підготувати закон для виборів „Всенародного Парламенту Незалежної Соборної Української Республіки” [416].

Трудовий Конгрес остаточно розвів ліві і центристські течії української революційної демократії. Лівий блок конгресу відмовився голосувати за декларацію УСДРП, натомість зробив заяву, в якій відзначив, що не визнає правочинності Конгресу та його постанов. УСДРП (незалежні), які ще на VI з'їзді оголосили про створення власної фракції, різко відмежувались від решти партії в питаннях форми влади. Вони не погодились з пропозиціями будувати державу на принципах, запропонованих І. Мазепою та його однодумцями на з'їзді партії та Трудовому Конгресі. Але ця ідея побудови української незалежної, правової, демократичної парламентської республіки західноєвропейського зразка назавжди закарбувались в історію політичної думки того періоду. Трудовий же принцип

організації влади в Україні розглядався І. Мазепою як тактичне гасло, як компроміс, що на деякий час знову об'єднував українську демократію в єдиний національний фронт.

Переговори української делегації на чолі з С. Мазуренком у Москві з РНК РСФРР, які розпочалися ще в середині січня, зайшли в глухий кут. Маятник політичних настроїв державної еліти УНР став зміщуватись управо. Проголошені ідеї міждержавного нейтралітету було забуто, розпочався пошук контактів з могутньою на той час Антантою. На переговори з представниками французького командування, що відбулися 6 лютого 1919 р., була відправлена повноважна делегація уряду УНР в складі С. Остапенка, О. Грекова, І. Мазепи, С. Бачинського [565, 275; 410, 92].

Представник французької сторони, полковник Фрайденберг оголосив вимоги, що висувались до УНР:

1. Південь Росії поділявся на дві частини. Одна – губернії Київська, Волинська, Подільська, а згодом Чернігівська, Полтавська і частково Харківська – потрапляла під управління української Директорії. Інша, отримавши назву „Южнорусского края”, мала перейти під керівництво російської Директорії, до якої долучився б і представник Добровольчої армії.

2. Весь край окупувався французькими військами.

3. Влада Директорії поширювалась лише на цивільні сторони життя.

4. Створювався єдиний протибільшовицький фронт на чолі з французьким генералом.

5. Створювалися франко-українські та франко-російські окупаційні загони.

6. Обидві Директорії мали провести аграрну реформу шляхом викупу великих маєтків та збереження малих і середніх.

7. На час боротьби з більшовиками французи здійснюватимуть управління фінансами і залізницями.

Як і раніше французька сторона продовжувала наполягати на реорганізації Директорії та уряду УНР: виведенні з їх складу В. Винниченка, С. Петлюри, В. Чехівського.

У свою чергу, українська делегація висунула наступні умови:

1. Признання Антантою самостійності України і допущення української делегації на мирову конференцію в Парижі.
2. Суверенність Директорії.
3. Забезпечення демократичного ладу і соціальних реформ в Україні.
4. Забезпечення українських колоній в Сибіру.
5. Повернення Україні чорноморського флоту, що був захоплений військами Антанти.
6. Признання автономності української армії з правом свого представника у вищому командуванні.
7. Недопущення до складу української армії російських офіцерів [410, 93].

Полковник Фрайденберг категорично заперечував суверенність Директорії, і заявив, що не може торкатися справи самостійності України, бо це компетенція мирової конференції в Парижі. У відповідь на таку позицію французької сторони І. Мазепа і С. Бачинський вимагали від голови делегації С. Остапенка виразити протест та покинути нараду. В результаті окремої наради української делегації їм вдалося переконати С. Остапенка та О. Грекова в неможливості прийняття французьких пропозицій [410, 95]. „Навіть голова місії, міністер Остапенко, який ще раніше був за прийняття куди гірших альянтських умов в Одесі ... піддався настроям решти членів місії, тобто настроям Мазепа і Бачинського і ... вирішив ... перервати переговори нічим”, – свідчить М. Стахів [589, 135]. Таку ж думку висловив і міністр народного господарства в уряді С. Остапенка І. Феценко-Чопівський: „Фактично з-за позиції Мазепа і його впливу на Остапенка переговори в Бірзулі не дійшли згоди” [514, 53]. І. Мазепу шокувала ціна поступок, яких вимагала від України французька сторона. Він вважав, що представники французького командування „будучи під політичним впливом реакційних монархічних кругів із російської добровольчої армії” займалися шантажем [396, 41]. На думку В. Солдатенка: „Переговори з Антантою справили на Мазепу таке велике враження, – навіть психологічний струс, якого він не міг позбутися і через багато років опісля” [585, 697].

Але, зважаючи на важкий стан справ на протибільшовицькому фронті та неприйнятні пропозиції з боку Раднаркому РСФРР, що категорично наполягав на встановленні радянської влади на Україні, керівництвом країни було вирішено продовжувати переговори з Антантою. Про реакцію ЦК УСДРП на пропозиції уряду РСФРР та Тимчасового робітничо-селянського уряду України знаходимо у М. Стахіва: „На ноту Москви й Харкова з пропозицією для Директорії капітулювати перед Советською владою, була публічна відповідь партії Винниченка, Чехівського, Мазепи в партійнім органі, „Робітничій газеті”: «Ця капітуляція перед большевиками була б зрадою українського народу, українського робітництва передовсім»» [460; 589, 144].

Щоб дати можливість несоціалістичним партіям вести переговори з представниками французького командування дві провідні українські партії УСДРП та УПСР, посилаючись на нову міжнародну ситуацію, відмовились від участі у владі. За словами В. Винниченка становище уряду було безвихідним: „підемо з Антантою – загинемо через реакцію, що прийде з Антантою, через недовір'я народу, і попадемо в обійми єдиної-неделимої... Підемо з більшовиками – загинемо через анархію... Підемо самі – загинемо через своє безсилля” [501, 322]. І. Мазепа, констатує, що українські буржуазні партії та групи були відірвані від народних мас і не мали впливу в армії, застерігав проти виходу соціалістів з уряду, вважаючи, що вищевказана тактика партій „неправильна і шкідлива” і вона негативно відіб'ється на внутрішніх відносинах в Україні [409, 20]. В той момент, на думку І. Мазепи, революційний процес на Україні досягав свого найвищого розвитку. „Коли широкі українські маси йшли за найрадикальнішими гаслами то опанувати ситуацію, насамперед внутрішню, могли лише революційні партії. – зазначав він. – А це було головним завданням моменту” [409, 20]. І. Мазепа висловлював побоювання, що „український «буржуазний уряд» буде вигідною ціллю для більшовицької пропаганди і ще більше ослабить національну ідею в українського народу” [604, 68]. Але, після довгих вагань, сподіваючись на позитивне вирішення української проблеми на міжнародному форумі в Парижі, погодився з рештою членів ЦК УСДРП і на

наradі 9 лютого 1919 р. підтримав постанову про відкликання однопартійців з Директорії та уряду [410, 96]. Пізніше стало очевидним, що командування десанту Антанти на півдні країни не бажало визнавати незалежності України і за правління нового, правого кабінету С. Остапенка.

Аналізуючи у своїх працях події, пов'язані з відставкою уряду В. Чехівського, І. Мазепа називав вихід соціалістів з уряду фатальною помилкою. Він був невдоволений кабінетом С. Остапенка, який керувався у своїй політиці сподіваннями лише на зовнішню допомогу і не приділяв належної уваги внутрішньополітичним проблемам. І. Мазепа критикував уряд С. Остапенка за інформаційно-пропагандистську бездіяльність і нездатність протидіяти більшовицькій пропаганді: „Большевицькі демагоги були великі майстри сіяти неправду там, де їм хотілося розкласти сили свого противника... уряд Остапенка не спромігся видати від свого імени ні одної відозви або хоч якої-небудь летючки для населення. Навіть по цей бік фронту ширше українське громадянство не знало, за яким планом проводив свою діяльність уряд Остапенка”[410, 107].

Українські соціалісти не поділяли надій уряду С. Остапенка на допомогу Антанти. На цьому ґрунті між українськими політичними партіями розпочалася боротьба, яка затягнулась на довгий час і врешті вийшла за рамки звичайних міжгрупових змагань.

В зв'язку з відомостями про критичний стан французького десанту, 7 березня 1919 р. відбулася нарада представників українських соціалістичних партій з участю І. Мазепи, С. Вікула, П. Феденка від УСДРП та Д. Одрини, Н. Петренка, А. Степаненка від УПСР. Всі учасники наради висловились за припинення переговорів з Антантою та вирішили спиратись на власні сили, а І. Мазепі й С. Вікулу доручили узгодити це рішення українських соціалістів з С. Петлюрою [590, 141; 565, 279].

Під час наради з Головним отаманом, представниками УПСР та УСДРП у складі І. Мазепи, І. Романченка, П. Феденка, С. Вікула була висунута вимога зміни політики Директорії. Вони запропонували перервати переговори з французьким командуванням та звернути головну увагу на упорядкування

внутрішніх відносин в Україні. З цією метою пропонувалось відновити переговори з РСФРР на умовах визнання самостійності України. Делегати вважали це тактичним кроком, націленим на привернення українських мас до справи незалежності України. Проте С. Петлюра не підтримав запропонованої політичної тактики [410, 105]. Хоча І. Нагаєвський вважає, що позиція двох найбільших політичних сил країни вплинула на С. Петлюру [565, 279].

Продовжуючи наполягати на обраній тактиці, І. Мазепа, як секретар партії, 10 березня 1919 р. передав Директорії вимоги УСДРП. В них пропонувалося негайно припинити переговори з Антантою і розпочати їх з РНК РСФРР на умовах: признання самостійності України, а з боку Директорії визнання організації влади на Україні у формі рад „не як принципу найкращої організації влади працюючих, а лише, як факту нашої дійсности” [410, 109]. Далі заявлялося, що ЦК УСДРП „не змінюючи ні на йоту свого засадничо негативного відношення до радянської влади” вважає, що мирне порозуміння більшовиками на зазначених умовах „зменшило б внутрішню боротьбу в лоні самого українського народу і тим самим притягло б на бік української державності ті маси української людності, що пішли за большевиками” [410, 109]. Пояснюючи членам Директорії позицію УСДРП, І. Мазепа ультимативно виставив умову незалежності України і додав, що українські соціал-демократи погодяться на порозуміння з Антантою, якщо вона дійсно надасть реальну допомогу українському уряду в боротьбі з більшовиками. Щодо утворення власної української армії він зауважив: „національна свідомість українських мас так швидко зростає, що від нас самих та від нашої політики в значній мірі буде залежати, чи ми спроможемося відвернути ці маси від большевиків і повести їх за собою” [410, 110].

Свою позицію стосовно припинення переговорів з Антантою та відновлення їх з РНК РСФРР І. Мазепа відстоював і на черговій державній нараді, що відбулась 11 березня 1919 р. в м. Проскурів за участю членів Директорії, уряду, політичних партій та громадських організацій. Такі свої дії він називав „тактичним моментом” і вважав їх необхідними щоб „усунути або бодай

зменшити внутрішню братовбивчу боротьбу всередині українського народу” [590, 150].

За свідченнями М. Стахіва, у першій половині березня 1919 р. між УСДРП, УПСР та УСДРП (незалежних) був укладений договір [590, с. 158 – 161], текст якого знаходиться й в особистому архіві О. Безпалка [211], але також без конкретної дати. Згідно цього документа, зазначені партії „стоячи на ґрунті оборони інтересів працюючих мас України, борячись за незалежну самостійну Українську Республіку і виходячи з необхідності ... боротьби з окупаційною російсько-комуністичною владою” вирішили об’єднатись на наступних умовах:

„1. Замість існуючої зараз Директорії утворюється єдина для всієї України верховна влада під назвою Рада Республіки, або, коли по міжнародним обставинам міняти назву неможливо, то залишається назва Директорії.

2. Складається ця верховна влада – Рада Республіки або Директорії, з 9 осіб по 3 ... від кожної з трьох партій, що укладають цей договір.

3. Раді республіки (Директорії) тимчасово до утвердження законодавчого верховного органа належить верховна і законодавча влада в незалежній національній Українській Республіці

4. Виконавча влада належить Раді Народних Уповноважених (або Народних Міністрів), яка складається Радою Республіки (Директорією) і перед нею є відповідальна до утворення нормального верховного законодавчого органу.

5. Для керування всіми військовими силами Української Республіки, Радою Республіки (Д) утворюється Головна Військова Рада з правами Верховного головнокомандування ” [211, 8].

Отже, спираючись на текст цього договору, можемо зробити висновок, що представники вищевказаних трьох партій в разі „незговірливості” Директорії планували державний переворот з захопленням не тільки політичної влади в країні з прямим підпорядкуванням виконавчої влади, а й військової. І тільки після звільнення всієї території України ця „верховна влада” повинна була скликати „Конгрес Рад. сел.-роб. депутатів всієї України”, якому і передасть владу, а сама припинити існування [211, 8 зв.]. Але, коли договір був уже присланий до

Проскурова на затвердження ЦК УСДРП, за свідченнями того ж М. Стахіва: „До останньої ратифікації цього договору не прийшло” [590, 161]. Отже керівництво партії вирішило не створювати додаткової дестабілізації в розбурханому українському суспільстві та не йти на конфронтацію з чинною владою, наданою Директорії Трудовим Конгресом, а продовжувати політичний тиск на неї. І. Мазепа знав, що УПСР та УСДРП(незалежна) мають значний вплив на повстанські маси за лінією фронту. Він вважав завданням УСДРП знайти „якусь компромісову лінію, за якою міг би піти як фронт Директорії, так і революційно настроєні маси під большевицьким режимом” [410, 166].

15 березня 1919 р. на засіданні ЦК УСДРП було рішуче відкинуто пропозицію соціал-демократів(незалежних) шляхом перевороту чи шляхом мирного порозуміння відібрати владу в країні у Директорії та передати її новому українському уряду на радянській платформі. І. Мазепа рішуче не погоджувався, щоб представники УСДРП взагалі брали участь в радянському уряді та вважав, що „незалежники” не зможуть створити сильніший фронт проти більшовиків, ніж Директорія [590, 156].

На цьому ж засіданні Центральним комітетом партії була прийнята постанова, в якій вимагалось від Директорії створити новий коаліційний уряд з участю соціалістів для того, щоб шляхом відповідної зміни політики вплинути на зміцнення українського фронту. І. Мазепа проводив переговори з представниками інших українських партій, а також з військовим міністром О. Шаповалом, як представником військових кіл, для ознайомлення їх з позицією УСДРП щодо необхідності створення нового уряду [410, 117].

Результатом проведення вищевказаних переговорів стало подання 17 березня 1919 р. ЦК УСДРП ультимативної заяви до Директорії, в якій для реалізації викладених 10 березня вимог було „запропоновано” створити новий уряд із українських соціал-демократів та соціалістів-революціонерів центральної течії з можливістю залучення до керівництва окремими міністерствами представників УПСФ, УПСС та „надійних республіканців”. „В цей час тільки ставши на шлях переведення зазначених у попередній записці вимог можна

врятувати справу самостійності й незалежності України”, – зазначалось в документі [214, 32-32 зв.]. Отже, щоб послабити дієвість більшовицьких гасел та відвернути населення від більшовиків, лідери УСДРП намагалися тимчасово надати політиці УНР максимально лівого характеру. На цей ультиматум українських соціал-демократів щодо реорганізації уряду Директорія „відмахнулася” заявою, що засадничо заперечень немає, але остаточно справа буде вирішена після повернення української делегації з Бірзули [410, 120].

Тим часом ситуація на фронті стала критичною. Під контролем військ Директорії на кінець березня 1919 р. залишилась лише вузька смуга землі вздовж старого російсько-австрійського кордону, більшість території України перебувала під більшовицькою владою. Державні установи були евакуйовані до м. Кам’янець-Подільський. Уряд С. Остапенка замість того, щоб виправляти цю катастрофічну для української державності ситуацію, на погляд П. Христюка „задубів в обіймах Антанти” [611, 108]. П. Феденко згадує, що „уряд на цей період розпався”, і як результат: „Грізна анархія запанувала на території, що номінально була під владою УНР, всюди ширилося безладдя, зневіра, безнадійність” [608, 183].

Разом з успіхами більшовицьких військ в українському суспільстві швидко поширювались і прорадянські настрої та ставали домінуючими ліві погляди. Вони охопили й армію УНР. Навіть найбільш національно свідомі її підрозділи – Січові стрільці, які послідовно і твердо стояли на антибільшовицьких позиціях та платформі самостійної УНР, допустили можливість радянського політичного устрою в країні, але підкреслили, що тільки місцевих органів влади. Про перехід на радянську платформу заявило й командування Південно-Західного фронту, відрізаного від основних сил внаслідок захоплення радянськими військами Жмеринки. Наслідком цього 21 березня 1919 р. був проголошений універсал за підписом отаманів Волоха, Поджія, Данченка і Волощенка [410, 137]. За радянську форму влади висловився селянський повітовий з’їзд, що проходив 20–22 березня в Кам’янці-Подільському. Він був скликаний для виборів повітової трудової ради згідно закону Директорії про місцеві конгреси і ради трудового

народу. Але з огляду на розмір території, що перебувала під контролем військ УНР, цей з'їзд був загальнодержавним.

Ось в такій трагічній для української державності ситуації 22 березня 1919 р. коли, до того ж, Кам'янець-Подільський покинули члени Директорії та найвищі урядовці, „для тимчасового представництва центральної влади Республіки” в місті було створено Комітет охорони республіки [361, 527]. Таке рішення було прийняте учасниками спільної наради представників УСДРП та УПСР „з участю М. Грушевського, В. Чехівського, А. Степаненка, В. Голубовича, С. Вікула, І. Мазепи, П. Феденка та інших” [410, 121]. Крім голови КОР В. Чехівського та „товариша Голови” А. Степаненка, до нього були вибрані члени комітету „Лизанівський, Романченко, Свистун, Грещенко, Волошин, Казимирів, І. Мазепа, М. Ткаченко, секретар Є. Малик” [361, 527] і тільки М. Грушевський, з-поміж учасників наради, відмовився брати участь в Комітеті.

Цей нашвидкуруч сколочений орган включав у собі політиків з дуже різними поглядами на завдання, які він мав вирішувати. І тільки екстремальність ситуації, в якій опинилась Україна, покликала КОР до існування. Він мав у своєму складі „по два представники: 1) від Центрального Комітету УПСР, 2) від Центрального Комітету УСДРП, 3) від Кам'янецької Повітової Трудової Ради, обраної на Кам'янецькому Селянському З'їзді, 4) від Козацької Ради місцевої залоги” [361, 527]. Якщо І. Мазепа вважав, що комітет, який „утворився з огляду на безладдя та агонію влади” [410, 122], ставив собі за мету ще раз вплинути на Директорію і примусити її відмовитися від орієнтації на Антанту, то представники есерів були іншої думки. За свідченнями П. Христюка, останні були переконані, що в разі відмови Директорії КОР „повинен був брати владу в свої руки” [611, 113].

Щоб зберегти від остаточного розвалу міністерські апарати й забезпечити безперебійне функціонування адміністративних установ, щоб бути готовому на випадок потреби цілком взяти державний провід в свої руки, Комітет призначив до всіх міністерств своїх комісарів у наступному складі: „Андрій Лівіцький – внутрішні справи і судівництво, О. Карпинський – закордонні справи, Петро

Холодний – освіта, Павло Христюк – народне господарство, Г. Сиротинко – військові справи, Г. Нянчур – фінанси, Лихолищенко – земельні справи, І. Паливода – пошта і телеграф, Данилевський – державний контроль” [410, 122].

Хоча, за свідченнями М. Стахіва, І. Мазепа „завжди був принципово проти «радянської плятформи», яку власне прийняв комітет” [590, 175]. Проте він підтримав вимоги КОР до Директорії про негайне припинення переговорів з французьким командуванням в Одесі та початку переговорів з радянським урядом України на основі:

- „а) визнання Радянським Правительством України, а також Росією самостійності й незалежності Української Соціалістичної Радянської Республіки;
- б) українського характеру державности України;
- в) легального існування українських соціалістичних партій;
- г) складення нового Правительства України до остаточного сформування на Другому Всеукраїнському З’їзді Рад Робітничих і Селянських Депутатів” [361, 527].

І. Фещенко-Чопівський переконує, що „КОР, власне, й планував державний переворот” [514, 55], адже в Кам’янці були представники законної влади. Розрахунок полягав у тому, що або Директорія виконає вимоги Комітету охорони республіки, або, якщо вона розвалиться чи намагатиметься чинити опір, Комітет самостійно втілить в життя свою програму захисту УНР від російського більшовизму. З метою реалізації цих планів визначалось за необхідне замість Директорії утворити Раду Республіки. Цей тимчасовий орган мав складатися із представників вищевказаних партій [351].

Сам І. Мазепа заперечує планування Комітетом державного перевороту, але підтверджує можливість самостійного ведення переговорів з більшовиками, якщо б виникла така необхідність. Він підтверджує, що „есери поза Комітетом охорони республіки планували якусь свою сепаратну акцію”, але заперечує свою причетність до неї [410, 127]. І. Мазепа не поділяв поглядів представників УПСР які вважали, що для припинення громадянської війни в країні Директорія повинна скласти свої повноваження. Він не вірив у життєздатність уряду створеного лише

з представників партій, що стояли на ґрунті радянської влади, тобто з есерів центральної і лівих течій та незалежних соціал-демократів, які планували скинути Директорію і „не задумувалися над тим, чи можна було справді утворити в той час на Україні свою власну скільки-будь міцну «радянську владу»”[410, 127]. На нашу думку, І. Мазепа взяв участь у цій антиурядовій структурі, бо іншого шляху до зміни української державної політики він в тих умовах не бачив, хоча і розумів, що есери використовують соціал-демократів у спробі захоплення влади.

Хоча відозва Комітету охорони республіки закликала до радянської форми державності в Україні, І. Мазепа пішов на такий крок з тактичних міркувань, через прорадянські настрої українського суспільства та привабливість більшовицьких гасел в ньому на даному етапі. На думку В. Яблонського, у разі успіху українські соціал-демократи вбачали можливість реформування радянської влади в демократичну республіку через загальне виборче право [631, 78]. Але плани проведення Комітетом радикальних заходів залишилися нереалізованими.

Члени Директорії Є. Петрушевич, П. Андрієвський разом з іншими прихильниками правої орієнтації збирали сили для ліквідації самозваного Комітету. Для збройної ліквідації „незаконного узурпаторського гуртка” за наказом П. Андрієвського в була направлена військова частина на чолі з отаманом Хомодовським. Але після повернення делегації, що була відправлена на переговори з Директорією і привезла пропозиції мирно залагодити конфлікт на основі сформування нового, лівішого за складом уряду, КОР, не бажаючи пролиття крові, 26 березня 1919 р. вирішив саморозпуститися [410, 125].

Наступного дня про це рішення було повідомлено у зверненні Комітету охорони республіки до населення: „Стоючи твердо на своїй позиції щодо зміни дотеперішньої політики в напрямку розриву з французьким командуванням і розпочаття в найбільш вигідний для Української Республіки момент переговорів з большевицьким правительством, Комітет вважає, що при даних умовах унормованого державного життя переведення відповідного впливу на правительсто мусить перейти знову безпосередньо до рук політичних партій, що стоять на платформі Комітету” [361, 528].

Вважаючи головні завдання КОР виконаними члени комітету вирішили, що його подальше існування такій формі в даний час не тільки не сприятиме досягненню поставленої мети, але цьому перешкоджатиме, оскільки встановлюватиме двовладдя, яке дезорганізує громадянство та армію, буде тільки підірвати сили Армії Української Народної Республіки і цим шкодитиме визволенню українського народу з-під чужоземного панування.

Отже, формування ідейних переконань та світогляду, становлення національної свідомості І. Мазепи відбувалось під впливом українського визвольного руху в Російській імперії кінця XIX – початку XX ст., творів теоретиків наукового соціалізму та літератури економічного змісту, що розкривала колоніальне становище України в Російській імперії.

Вступивши до української студентської громади в Санкт-Петербурзі він став активним учасником українського національного руху. Революція 1905–1907 рр. стала для І. Мазепи перехідним етапом від поміркованого культурництва до усвідомленої політичної діяльності. Обстоюючи національне питання, І. Мазепа в своїх виступах обґрунтував концепцію національно-територіальної автономії України виходячи із соціально-економічних чинників.

На початковому етапі національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. І. Мазепа підтримував політику Української Центральної Ради та Генерального секретаріату, проте пізніше виступав проти „соціалістичних експериментів” в країні. Він вважав, що згідно соціально-економічних передумов, які склалися на той час в Україні, форма державності у вигляді буржуазно-демократичної республіки з демократично обраними органами влади та парламентом була найбільш прийнятною. І лише за допомогою поступових реформ Україну можна привести до соціалізму.

В добу Гетьманату Мазепа критикує гетьманський режим за узурпацію влади, згорання демократичних реформ в країні, проведення економічної політики в інтересах привілейованих верств українського суспільства та знищення національної державності шляхом передачі України під російське імперське правління.

Вважаючи більшовицькі принципи організації влади, коли менша частина суспільства здійснює диктатуру над більшою неприйнятними, він різко виступає проти РСДРП(б). Антисоціалістичною, антидемократичною, загалом авантюрною, що не спирається на об'єктивні реалії розвитку суспільства, бачив І. Мазепа політику більшовицької партії. Він вважав, що така політика привела до порушення основ демократизму, позбавлення населення громадянських свобод, особистої безпеки, національної свободи. А саме свобода і демократія, на переконання І. Мазепа, були передумовами розвитку кожного суспільства.

Під впливом переконань, що ідеї більшовизму чужі для українського народу, а організація радянської влади в Україні – лише спроба Раднаркому РСФРР, за допомогою маріонеткового українського радянського уряду, економічно експлуатувати Україну, розпочав активну політичну боротьбу проти більшовицького режиму. Він висловлював свої „антирадянські”, „самостійницькі” погляди на II Всеукраїнському з'їзді рад, регіональних з'їздах та засіданнях органів місцевого самоврядування Катеринославщини, а також на VI з'їзді УСДРП, та засіданнях Трудового Конгресу.

Завдяки своїй безкомпромісній позиції на VI партійному з'їзді та Трудовому Конгресі І. Мазепа відіграв непересічну роль у виборі українським політикумом політичної системи для молоді держави. На згаданих форумах він категорично протестував проти впровадження радянської системи влади в Україні і неухильно відстоював принципи демократії та загального виборчого права.

В процесі розвитку подій Української революції 1917–1920 рр. І. Мазепа відхилив концепцію української державності у вигляді національно-територіальної автономії у складі створеної на демократичних принципах Російської федерації на користь концепції унітарної, незалежної, демократичної парламентської республіки. Політичні поступки УНР українському та російському радянським урядам І. Мазепа розглядав лише як тимчасовий тактичний крок, вимушено зроблений з огляду на катастрофічне військове положення та несприятливі для української державності міжнародні умови.

РОЗДІЛ 3

ДЕРЖАВНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ І. МАЗЕПИ В УРЯДАХ УНР

(квітень 1919 – липень 1920)

Після кам'янецьких подій роз'єднання українських національних сил, яке розпочалося під впливом більшовицької фази революції, вступило в нову стадію – затяжної і гострої боротьби між правими групами та революційно настроєною частиною українського табору, в складі якої був І. Мазепа. Наслідки цього протистояння, у вигляді різноманітних політичних авантур, боляче відбивались на процесі розбудови української держави і, в результаті, закінчились трагічно для неї.

1 квітня 1919 р. відбулася нарада представників УСДРП І. Мазепа, Б. Мартоса, С. Вікула з Головним отаманом С. Петлюрою в справі зміни складу Директорії та уряду. На нараді І. Мазепа зачитав проект нового складу уряду, в якому прем'єр-міністром пропонувався М. Порш, міністром земельних справ – М. Ковалевський, міністром народного господарства – Б. Мартос, міністром юстиції – А. Ливицький і т.д. Але С. Петлюра не погодився з кандидатурою М. Порша і запропонував на посаду прем'єр-міністра Б. Мартоса. [410, 129-130].

Кабінет Міністрів повинен був працювати під пильним політичним наглядом УСДРП та УПСР. „Прем'єр-міністр призначається по згоді з партіями українських соціалістів-революціонерів і українських соціал-демократів і формує кабінет в порозумінні і за згодою цих партій”, – зазначалося в міжпартійній угоді [590, 206]. Основні положення угоди були сформульовані як засадничі принципи партійної диктатури українських есерів та есдеків, яка, на думку Д. Яневського, „була покликана замінити собою державний лад, проголошений тимчасовою конституцією УНР 28 січня 1919 р.” [618, 329].

Перед новим урядом ставились наступні завдання: припинити громадянську війну в Україні; укласти мир з РСФРР і не входити до військових союзів проти неї; забезпечити легальну діяльність всіх політичних партій, які не

виступають проти незалежності УНР; негайно організувати трудові ради на місцях; переглянути закон про трудові ради. Переговори з Антантою новий Кабінет мав проводити на умовах визнання самостійності УНР, невтручання у внутрішні справи республіки і виведення військ з території України [590, 207].

В українському політикумі не склалося одностайної думки стосовно зміни складу уряду, а ,відповідно, і зміни політики країни. Для прийняття цього рішення Директорія скликала державну нараду з участю представників українських політичних партій і членів Трудового Конгресу, яка проходила 5–6 квітня 1919 р. у Рівному. І. Мазепа, виступаючи на нараді, переконував представників правих сил, які не погоджувались на зміну складу уряду, що утворення нового уряду і відповідна зміна політики – це категорична вимога часу. Він зазначив, що надії на допомогу Антанти є марними і закликав вжити заходів для мобілізації власних національних сил. І. Мазепа переконував, що за тогочасних обставин тільки соціалістичний уряд міг активізувати українські народні маси на боротьбу за незалежну Україну [591, 21; 410, 134].

9 квітня 1919 р. вийшли постанова № 1592 та наказ № 134 Директорії УНР про демісію уряду С. Остапенка і створення Ради Народних Міністрів під керівництвом Б. Мартоса, в якій І. Мазепу було призначено міністром внутрішніх справ [7-8]. Отже, з призначенням на одну з ключових посад в уряді І. Мазепа, окрім політичної діяльності члена ЦК УСДРП, зосередився на державній праці.

Під час перебування в складі урядів, І. Мазепа розробляв плани політичних, адміністративних, соціально-економічних заходів, які в разі військових успіхів мали бути реалізовані на практиці. Із збільшенням території, зайнятої армією УНР, такі спроби було зроблено, але через поразки на фронті більшість з них втілити не вдалось. Тому розглянемо діяльність урядів, до складу яких входив І. Мазепа, як декларацію намірів, що дасть можливість визначити тенденції наміченої політичної та соціально-економічної лінії розвитку УНР.

Фактично як програма діяльності уряду 12 квітня 1919 р. була прийнята декларація Ради Міністрів УНР. В ній наголошувалося на прагненні новоствореного уряду до миру „як з поляками, так і з російськими комуністами-

большевиками”, за умови невтручання їх у внутрішні справи українців. Окрім того, всі угоди з іноземними державами Уряд УНР мав укладати тільки на основі визнання ними самостійної України. Отримавши тяжкі уроки іноземного панування на Україні і не бажаючи його повторення, уряд заявив, що не буде звертатися за військовою допомогою до будь-якої держави. Наголос тепер робився на зміцненні своєї армії та союзі з „селянами і робітниками повставшими по той бік фронту” [128, 10]. Отже вперше український уряд зробив ставку на власні національні сили.

У внутрішній політиці новий уряд оголосив курс на зміцнення демократичного ладу в республіці. Першим кроком в цьому напрямку було створення на місцях робітничо-селянських трудових рад „для контролю над діяльністю місцевих властей” [128, 10]. Хоча це положення й було значною поступкою есерам і незалежним соціал-демократам з боку провідників УСДРП, але воно було спрямоване, головним чином, на об’єднання українських сил проти зовнішніх ворогів. І. Мазепа, знаючи, що значна частина українського суспільства ще живе „радянськими” ілюзіями погоджувався з вищевказаною формою організації влади на місцях. Він вірив, що народні маси після більшовицької „школи” будуть цінити демократію і УНР залишаться на демократичних позиціях [604, 72]. Стверджуючи, що „тодішнє українське «радянство»” було виразом малої політичної свідомості українських мас та деяких провідників І. Мазепа вважав, що успішність визвольної боротьби залежатиме не від форми влади, а від фактичного стану організованих українських сил. На його думку, завдання українського уряду на даний момент полягало втім, щоб „бойові сили революційної України фактично об’єднати, не вважаючи на ці політичні різниці, які в дійсності більше були в термінах і назвах” [409, 31].

Обіцяючи селянству демократичну земельну реформу, яка мала справедливо задовольнити його землею, урядом була зроблена спроба залучити на свій бік найчисленнішу верству українського суспільства. Адже на той час більшовики перейшли від популістських обіцянок до політики продрозкладки, одержавлення землі, використання земельного фонду для створення радгоспів,

комун, інших форм колективних господарств, обмеження вільної торгівлі. Все це підняло селян проти комуністичної влади. І. Мазепа висловлювався за прийняття керівництвом УНР умов „повстанців” щодо трудових рад на місцях з таких мотивів: залучити їх до співробітництва з урядом, щоб поглибити контакт з лівими українськими силами, що піднімали повстання проти більшовицької окупації за лінією фронту і тим підготувати умови для наступу регулярної армії; припинити агітацію есерів та незалежних соціал-демократів проти „внутрішньої реакції”, під якою вони розуміли фронт Директорії. Він пропонував, провівши вибори, залучити національно свідомих громадян в органи місцевого самоврядування, які були обрані ще в 1917 р. [409, 30].

Щоб знайти спільну мову з робітництвом, уряд пообіцяв поряд з допомогою у відбудові промисловості „в якій би робітник знайшов собі заробіток”, забезпеченням державною допомогою безробітних та організацією державних робіт – вільне функціонування профспілок та співпрацю з ними [128, 11].

Для порозуміння з „соціалістичними протибольшевицькими силами по той бік фронту, які стоять на ґрунті самостійності України” за згодою УСДРП, УПСР та уряду 18 квітня були ухвалені наступні умови:

„1. Партії й організації, які борються проти большевиків, визнають засаду народоправства.

2. При першій можливості скликається чергова сесія Трудового Конгресу з тим, що не виключається можливість зміни виборчого закону.

3. Трудові ради на місцях мають контрольні функції до вирішення питання про форму влади в центрі і на місцях.

4. Директорія залишається як тимчасова вища влада, реконструйована в порозумінні з соціалістичними партіями, що стоять на ґрунті суверенності України.

5. Правительство організується на основі коаліції соціалістичних партій.

6. Гарантується легальне існування партій, що раніше знаходилися в контакті з большевиками, але тепер повстали проти большевиків, або зайняли негативну до них позицію.

7. Правительство і Директорія не заключать з Антантою договорів, які б могли привести на Україну чужоземну військову силу.

8. Всі ці умови поширюються також на територію Галичини” [410, 145].

Ці умови, разом з інформаційними листами були розіслані через спеціальних кур’єрів МВС в різні райони України.

Як бачимо, курс уряду був націлений на організацію внутрішнього фронту проти зовнішніх ворогів, а І. Мазепа, як відповідальний за внутрішню політику України, повинен був забезпечити впровадження намічених планів у життя.

Як показують доклади товариша міністра внутрішніх справ Г. Нянчура та повітових комісарів за березень–квітень 1919 р., державні інституції до повітового рівня внаслідок руйнування більшовиками, а також „завдяки відсутності певних і координованих вказівок з боку належних вищих інстанцій” в більшості місцевостей „фактично не існували” [25, 145]. Відношення населення до української влади було нейтральним, за виключенням тих місцевостей де більшовики влаштували „загальний грабіж та звірства” [25, 145]. Агітаційної роботи на місцях не проводилось, внаслідок чого населення не знало не лише політики УНР, а навіть самої структури влади [26, 153-157 зв.; 27, 160-163 зв.; 50, 73-74 зв.; 51, 85-86 зв.]. МВС лише надавало гуманітарну допомогу населенню прифронтової місцевості, яке втратило засоби для існування [41; 137, 65 зв.]. Отже, перед новим міністром внутрішніх справ стояло завдання виправлення недоліків в організації адміністративної структури держави та налагодження внутрішнього життя республіки.

І. Мазепа розпочав підготовку співробітників МВС для боротьби з більшовицькою пропагандою та інформування і підтримки тих верств населення, які спочатку ставилися прихильно, або пасивно до агресій з Москви, а потім взялися до зброї проти більшовицького режиму. МВС за допомогою військового відомства переправляло через кордон своїх комісарів „для організаційної роботи в тилу ворога” [119-120; 123]. Представники МВС інформували населення в тилу ворога про „стан речей на Україні” та діяльність уряду УНР [52]. Міністр внутрішніх справ постійно контролював відносини на території України,

окупованій поляками, більшовиками і білогвардійцями [614, 147; 538, 132]. Представники МВС, за дорученням І. Мазепи, проводили інформаційно-агітаційну роботу також серед українського населення російських губерній та на Кубані [43; 53-54].

І. Мазепа у складі урядової делегації брав участь у переговорах з представниками Америки – уповноваженими Найвищої Ради Мірової Конференції в Парижі. Переговори відбулися 10 квітня 1919 р. в м. Броди. Представники делегації з Парижу мали на меті розібратися в українсько-польському протистоянні та ще раз, на місці, спробувати знайти ґрунт для порозуміння між українцями й поляками. Український уряд сподівався на заступництво інтересів України на Паризькій мирній конференції після докладного вивчення делегацією стану українсько-польських справ [356, 639]. І. Мазепа переконував членів Паризької делегації, що новостворений Уряд УНР є демократичним і „стоїть на засадах парламентаризму та загального виборчого права” [410, 143]. Він запевняв, що Україна має достатню кількість національно свідомої інтелігенції для управління державою та її розбудови. Представники американської делегації, в свою чергу, запевнили українців у сприянні справедливому вирішенню українсько-польської проблеми, про що й доповів І. Мазепа на засіданні Уряду УНР [137, 58-58 зв.]. Але, як показало майбутнє, обіцянки так і залишились обіцянками, а Антанта прийняла рішення зовсім не на користь українців, відвівши Польщі роль буферної держави, що відмежовувала Західну Європу від Радянської Росії.

І. Мазепа був одним з ініціаторів створення Державної інспекції при військових частинах УНР, яка мала боротися з подібного роду „отаманщиною”, пропагандою більшовиків і реакційних російських груп в армії та інформувати військо про політику уряду [3, 131]. „Армія без політичного контролю стане неминуче знаряддям усяких авантюристів, – розмірковував Мазепа. – Армія – це знаряддя політики і вона не повинна займатися політикою, а має лише виконувати завдання, поставлені їй урядом” [603, 33; 604, 73].

Вже пізніше, перебуваючи на посаді Голови РНМ, І. Мазепа підписав закон про встановлення „Статуту Державного інспекторату Армії Української Народної Республіки” за яким Державний інспекторат, як представництво уряду в армії, отримав дуже широкі повноваження [172]. Державний інспектор, згідно своїх обов’язків, брав участь у всіх галузях армійського життя, контролював „ведення всіх справ” та стежив за „політичним станом”. Він мав попереджувати та проводити боротьбу з військовими злочинами: зрадою, протидержавною та протиурядовою агітацією, ворожим відношенням до української державності, дезертирством, порушенням військової дисципліни, невиконанням службових обов’язків, або недбалим відношенням до них, свавіллям, погромами, грабінництвом, мародерством, марнотратством і зловживанням державним майном, саботажем. Інспектор, як представник уряду, військовій владі не підлягав і мав право арештовувати військовослужбовців, притягати їх до судової відповідальності, опротестовувати вироки надзвичайних судів. За невиконання законних вимог інспектора військовий начальник притягувався до судової відповідальності [413; 173, 6-11].

Як зазначала газета „Україна”, Державна інспектура стала об’єднуючим органом тилу і фронту, який безпосередньо інформував уряд про загальний стан армії. Вона вела „безупинну боротьбу зі злочинним елементом, та взагалі зі всіма, хто ставиться до Української державності вороже”, контролювала ведення господарства та національного виховання в військових частинах. Завдяки роботі Інспектури відбулося „припинення вакханалії з крадіжкою скарбових грошей та майна” та вироблено план реорганізації постачання армії [485].

Реформування Кошу охорони республіканського ладу на Україні [4, 69; 13, 22; 14-15; 38], окремі підрозділи якого в квітні 1919 р. опинились аж в Галичині [111], та Державної інспекції при Армії УНР, проведені за ініціативою Мазепа, допомогло на деякий час стабілізувати ситуацію на підвладній УНР території.

В середині травня 1919 р., скориставшись надзвичайно складною ситуацією армії УНР на протибільшовицькому фронті, польські війська розпочали наступ на Волинь з заходу. Українські частини не могли втримати переважаючих сил

ворога. Намагаючись зарадити І. Мазепа надіслав звернення до Трудових рад та селян і робітників Волині з закликом „збройно постати” на захист свого краю та допомогти регулярному війську відбити ворожу навалу [121].

9 червня 1919 р. після переговорів представників партій есерів та соціал-демократів, в яких брав участь І. Мазепа, була підписана додаткова угода між ЦК УПСР і ЦК УСДРП. Есери погодились на подальшу роботу в уряді при умові негайного здійснення рівненських домовленостей з додатками: 1) місцеві органи влади мали організовуватись за трудовим принципом; 2) мусять бути легалізовані всі партії, що стоять на позиції незалежної України в не виступають збройно проти Уряду УНР [175]. І. Мазепа хоча й чинив спротив трудовому принципу та радянській платформі УПСР, але підтримав цю угоду задля об'єднання соціалістичних українських сил в єдиний політичний і військовий фронт.

Маючи відомості про наміри правих політичних сил за допомогою отамана П. Болбочана „усунути соціалістичний уряд і Петлюру та проголосити диктатуру Петрушевича і генерала Грекова” [410, 167], І. Мазепа намагався запобігти цим планам. Щоб заколотники не отримали в своє розпорядження новостворену військову частину, міністр внутрішніх справ намагався переконати уряд та Головного отамана відкликати П. Болбочана з відрядження до Італії, куди той мав їхати „для організації війська з полонених українців” [3, 140]. „Але, – писав І. Мазепа, – ні правительство, ні Директорія в той час не вірили в можливість нових виступів з боку правої опозиції” [410, 168].

Про складність політичної обстановки в той час свідчить доповідна записка співробітника МВС П. Христюка Міністру внутрішніх справ УНР І. Мазепі: „окремо стоїть справа боротьби з буржуазно-самостійницькою акцією, яка розвивається дуже значно. Кам'янець-Подільський зараз є осередком всіх наших політичних ворогів” [28]. Для запобігання подібних інцидентів МВС були проведені заходи по розшуку організаторів антиурядової змови та обшуки у Кам'янець-Подільському університеті, де відбувались наради УПСР і УХДП, а також в помешканні колишнього члена Директорії, одного з керівників УПСР П. Андрієвського. Було знайдено відкритого листа П. Андрієвського до

С. Петлюри з пропозицією піти у відставку а також демісії уряду [129, 33-35]. Тому І. Мазепа намагався обмежити діяльність опозиційних партій, дозволивши „вільні зібрання” лише соціалістичним партіям та організаціям, „які стоять на ґрунті суверенності УНР” [78, 52 зв.]

2 липня 1919 р. на засіданні центральних комітетів урядових партій було вирішено поповнити Директорію галицьким соціал-демократом С. Вітиком та одним представником УПСР [611, 142], а також ввести до складу Директорії І. Мазепу [22, 111]. Але втіленню цих рішень в життя не судилось збутись.

З початком переходу галицьких військ, а також інституцій Галицького уряду на територію УНР розпочалось і їх втручання в діяльність органів місцевих адміністрацій та самоврядування. Для уникнення сутичок галицьких інституцій з адміністративними органами УНР та збереження державного апарату від „повної дезорганізації” І. Мазепа запропонував С. Петлюрі відвести для розташування Галицької армії „район Волочиськ – Проскурів і далі на північ” та зобов’язати галичан узгоджувати свої дії з існуючою владою, а всі непорозуміння, які виникнуть в них з місцевими органами адміністрації, вирішувати лише з відповідними „вищестоящими” адміністративними органами УНР [39, 3-3 зв.]. За ініціативою міністра, при МВС була створена „комісія по виробленню правил щодо встановлення взаємовідносин між органами цивільної влади УНР та Галицької Диктатури”, яка і розробила ряд відповідних правил [94, 1а-2].

9 липня 1919 р. пройшло спільне засідання Директорії та Уряду УНР на якому відбулося обговорення становища на фронті та одержаних від міністра закордонних справ В. Темницького відомостей про негативне, незважаючи на надіслану „Ноту уряду УНР...” [497], рішення Паризької конференції „в українській справі”. І. Мазепа, разом з частиною урядовців, запропонував заявити представникам Галицького уряду про необхідність спільних дій, як у військових, так і у зовнішньо та внутрішньополітичних справах [4, 15].

Прийти до такого рішення його змусила заява наказного отамана О. Осецького та начальника штабу Дієвої армії В. Тютюнника про неможливість втримати фронт без допомоги Галицької армії. Разом з тим, І. Мазепа в розмовах з

галицькими політиками зазначав: „...у нас, на Великій Україні, в умовах великого революційного руху, форма диктатури не зустрине прихильного відношення в народі, навпаки, може стати перешкодою для успішного ведення боротьби” [410, 227]. Отже він сподівався від галицьких провідників внесення певних коректив в організацію свого уряду.

Як стверджував О. Назарук, в Є. Петрушевича також не було альтернативного союзника крім Наддніпрянського уряду. Хоча галичани відчували гостру упередженість проти Директорії та „лівого” уряду, безвихідь обставин змусила їх вступити в переговори з УНР [510, 174-175]. Наддніпрянський уряд погодився на умови співробітництва, висунуті Є. Петрушевичем [410, 227]. Хоча міжурядові переговори закінчились компромісним рішенням і, прийнявши вищевказані умови, Уряд УНР фактично визнав диктатуру, але антагонізм між українськими урядами не був ліквідований.

22 липня 1919 р. С. Петлюра запропонував І. Мазепі змінити прем'єр-міністра та уряд. Цим кроком він сподівався зняти напруженість у стосунках між Наддніпрянським урядом та Галицькою диктатурою й правими опозиційними партіями. У відповідь, І. Мазепа порадив обмежитися доповненням уряду представниками опозиційних груп, але „основної конструкції уряду не міняти” [410, 237]. Він переконував, що надання правим партіям провідної ролі в уряді призведе до зближення не лише з Антантою, але й з урядом Денікіна, який має на меті ліквідувати українську державність, а Уряд УНР втратить підтримку народних мас.

І. Мазепа не погоджувався з думкою свого однопартійця А. Ливицького, який підтримував позицію С. Петлюри та запевняв, що на той момент найкращий крок для порозуміння з диктатурою Петрушевича – утворення Кабінету під головуванням І. Мазепи з участю соціал-демократів і правих українських груп, без есерів. І. Мазепа переконував, що коаліція соціалістичних партій є політична необхідність, бо лише „революційні партії можуть справитися з ситуацією яка є на Україні” [409, 43]. „В умовах революційного руху було б помилкою утворити

«діловий», бюрократичний уряд: це добре в спокійний, мирний час, а не при розбурханому революційному русі», – запевняв він [409, 44].

На аналогічну пропозицію від ЦК УПСР І. Мазепа відповів, що міняти голову уряду є сенс лише при умові відмови урядових партій від компромісної позиції щодо трудових рад на місцях, інакше цей захід не дасть бажаних наслідків. В умовах боротьби на два фронти – проти „червоних” і „білих”, проголошення урядом загального виборчого права не може відвернути народних мас від Уряду УНР, зате допоможе поліпшити внутрішню обстановку в державі через залучення до конструктивної роботи правих українських груп, – переконував він [410, 238-239].

На початку серпня 1919 р. посилювався тиск на Уряд УНР з боку галицького проводу, за яким стояла боездатна армія, яка успішно наступала по всьому фронту, та правої опозиції. Велике значення мало сподівання, що Західні держави визнають УНР, якщо її уряд задекларує себе прихильником демократії. Ці чинники давали підстави соціал-демократам наполягати на необхідності відійти від трудового принципу і перейти до загальнодемократичних виборів.

Тому ЦК УСДРП 2 серпня звернувся до ЦК УПСР та запропонував ввести в Кабінет Міністрів представників інших партій для того, щоб зняти напругу між галицьким проводом, правою опозицією та Урядом УНР. Також ставилось питання про заміну трудового принципу демократичними виборами та скликання парламенту. Есери погоджувались на коаліційний уряд, але не хотіли жертвувати трудовим принципом. Вони наголошували, що уряд повинен опиратися на „соціалістичні начала” народного життя, отже орієнтуватися на соціальний базис, на настрої революційних мас. А соціал-демократи декларували, що основою політики уряду є боротьба за самостійність і демократичний курс [578, 387; 410, 239]. Урядові партії кардинально розходились у поглядах щодо політики організації влади.

Після переговорів урядових партій С. Петлюра викликав І. Мазепу і заявив, що міжнародне та внутрішнє становище спонукають Директорію звернутись до уряду з листом, щоб негайно був підготовлений закон про вибори до парламенту

на основі загального виборчого права. На це І. Мазепа відповів, що таке рішення повинно прийматись партіями в політичному порозумінні, без силового тиску [410, 240; 611, 149].

19 серпня 1919 р. ЦК УСДРП для „полегшення порозуміння між урядами Наддніпрянщини та Галичини”, запропонував замінити на посту прем'єр-міністра Б. Мартоса [604, 75]. ЦК УСДРП пропонував на посаду голови уряду М. Порша, але есери були проти. Компромісною фігурою став І. Мазепа. Після серії консультацій 27 серпня з'явився відповідний наказ Директорії про відставку Б. Мартоса з посади Голови Уряду УНР. Тим же наказом головою уряду призначено міністра внутрішніх справ І. Мазепу [482].

28 серпня 1919 р. Уряд УНР було реорганізовано: М. Шалдун переведений з посади міністра шляхів на посаду міністра народного господарства, Т. Черкаський, втративши міністерство народного господарства, зайняв місце міністра преси та пропаганди, С. Тимошенко призначений керуючим міністерством шляхів. Три місяці в уряді були запропоновані партії соціалістів-федералістів, але вона надіслала до уряду лише І. Огієнка. У новий кабінет запрошувались декілька представників несоціалістичних угруповань. Реорганізація уряду, як визнавав І. Мазепа, „мала більше формально-організаційний, ніж політичний характер” [409, 51] і тому принципово не покращила стосунки з опозицією. Головне завдання українського уряду, на думку І. Мазепи, на даний час полягало в тому „щоб бойові сили революційної України фактично об'єднати, не вважаючи на політичні різниці, які в дійсності були в термінах назвах” [409, 31]. До Кабінету І. Мазепи увійшли представники УСДРП, УПСР, УПСФ, Єврейської народної партії та ін. Але це була не зміна Кабінету на засадах широкої коаліції, а тільки його реорганізація при домінуючому впливі УСДРП та УПСР. Широка коаліція І. Мазепі не вдалася, бо відступ українського війська від Києва і перспектива дальших втрат території не стимулювали у галичан бажання працювати в уряді. Вважаючи, що соціально-політична програма нового Кабінету „надто поміркована”, партії лівого напрямку також відмовились

делегувати своїх представників до уряду І. Мазепи [516, 25]. Зрештою, новий склад уряду мало відрізнявся від попереднього.

У своїй програмі уряд І. Мазепи задекларував загальне виборче право при виборах до всіх владних установ і при першій сприятливій ситуації обіцяв скликати український парламент з установчими функціями. Також було підтверджено передачу земель великих власників селянству без викупу [498]. Це був компромісний документ у якому одночасно були задекларовані два взаємовиключні принципи: буржуазної демократії та соціалізації землі. Таким чином, проголосивши загальне виборче право і парламентаризм уряд хотів отримати підтримку правих і показати державам світу, що інформація про „збільшовичення” Наддніпрянського уряду неправда, та залучити селянство, основну повстанську силу, до розбудови української держави.

З перших днів керівництва реорганізованим урядом І. Мазепа взяв курс на зближення з галицьким проводом. Голова РНМ намагався розвіяти погляди галичан, нібито Уряд УНР хоче силою ліквідувати диктатуру Є. Петрушевича та домовитись з поляками коштом Галичини. Йому вдалося переконати галичан повернутися до узгодженої роботи обох українських урядів та прийняття спільних рішень. Щоб налагодити зіпсовані стосунки Кабінет Міністрів УНР забезпечив фінансування ряду соціальних програм біженців з Галичини [4, 67; 4, 97], допомоги урядовцям Галичини, які знаходились на окупованій поляками території [4, 80] та освітніх програм галичан та буковинців [4, 69].

Провід УНР офіційно не визнавав диктатуру ЗОУНР в особі Є. Петрушевича, а легітимним представником Галичини вважав міністерство галицьких справ. Галицький провід, борючись з таким станом речей, наполягав на ліквідації цього органу. 13 вересня 1919 р. за внесенням І. Мазепи Кабмін розглянув питання про доцільність дальшого існування МГС, яке було порушено у зв'язку з вимогами „впливових галицьких кіл”, а 27 вересня Рада Міністрів УНР „беручи до уваги, що відношення впливових галицьких кіл до міністерства по справах Галичини перешкоджало об'єднанню західної і східної областей України” [4, 83] ухвалила законопроект про скасування МГС [4, 98].

З огляду на те, що міжнародна та внутрішня ситуація спонукала уряди УНР та ЗОУНР до співпраці, Кабінет Міністрів для усунення конфронтації між українськими урядами, прийняв це компромісне рішення. МГС постановлено ліквідувати до 20 жовтня 1919 р., а замість нього створити Комітет у справах біженців-галичан [9; 139]. Але такий крок західноукраїнський провід сприйняв як знак визнання Наддніпрянським урядом диктатури ЗОУНР вищою владою Галичини.

На деякий час Голові РНМ вдалося зняти напругу в стосунках з галицьким проводом, а представники галицьких військових Є. Коновалець і Я. Чиж 30 вересня заявили, що вони цілком солідарні з курсом уряду І. Мазепи [409, 52]. Але повного узгодження дій між двома українськими урядами досягти не вдалось. Диктатор Є. Петрушевич і надалі давав розпорядження галицьким військовим без попереднього порозуміння з урядом та командуванням армії УНР і це спричиняло дезорганізацію на фронті. І. Мазепа застерігав галицького лідера від подібних сепаратних кроків [4, 113].

З іншого боку, І. Мазепа намагався заручитися лояльним відношенням до українського уряду з боку польських політичних партій. Він переконував урядовців, що необхідно надати дозвіл на проведення „публічних зібрань для організації лояльної польської демократії України” та скликання повітових партійних з’їздів [4, 70].

Перебуваючи на найвищих урядових посадах І. Мазепа вживав найрішучіших заходів для захисту єврейського населення [122; 461] та організовував фінансову допомогу жертвам погромів, асигнуючи значні кошти на допомогу біднішому єврейському населенню, яке постраждало від погромів [4, 106 зв.; 6, 118]. Для запобігання єврейським погромам та припинення антисемітської агітації І. Мазепа використовував заснований при МВС штат організаторів-інформаторів [3, 113; 3, 129].

Через представників МВС в Особливій слідчій комісії, утвореній 27 травня [411], він отримував відомості про хід розслідування протиеврейських погромів [109-110], контролював роботу судових слідчих та сприяв негайному проведенню

слідчих заходів [31; 108]. І. Мазепа прикладав значні зусилля для викорінення ганебного явища – погромів національних меншин і був непримиримим до розпалювачів міжетнічної ворожнечі, тому забезпечував безперервне фінансування Особливої слідчої комісії для розслідування протиеврейських погромів [6, 121], що значно впливало на ефективність її роботи. Також він зобов'язав губернiальних комісарів вжити „відповідних заходів, щоб агенти влади на місцях робили відповідну допомогу цій Комісії” [62; 72, 39 зв.]. Про результати діяльності І. Мазепа в даній справі С. Гольдельман писав: „Відповідно до того змінилося з часом ставлення жидівського населення й місцевих жидівських суспільних чинників до української держави” [534, 128].

Однією з основних функцій керованого І. Мазепою міністерства була охорона правопорядку на території УНР. Відновлений, або заново організований міліцейський апарат на місцях не тільки охороняв правопорядок, а й вступив у боротьбу з бандитизмом та спекуляцією, але недостатність фінансування зменшувала ефективність діяльності цього органу. Часто розпорядження органів державної влади не виконувались, бо було недостатньо міліцейських сил, які могли б примусити це зробити [97].

Для вирішення цього завдання і для „обслуговування всіх місцевостей, яким може загрожувати небезпека порушення державного ладу” І. Мазепою був створений новий підрозділ – жандармерія та включено в її склад кінну частину [3, 146]. Жителям сіл і містечок, з метою „забезпечити себе і свого майна від грабежів, від незаконних реквізицій” та допомогти уряду в наведенні ладу і порядку, було наказано „зорганізувати охорону, в склад якої повинно увійти все мужеське населення” [495]. Комісари різних адміністративно-територіальних утворень повинні були створювати загони самооборони, які мали боротися з анархією і бандитизмом до відновлення діяльності повітової міліції [354, 22.]. Але самоохорону в більшості сіл організувати не вдалось [29] „позаяк на останню, – свідчить Кам'янецький повітовий комісар, – селяни дивляться як на неприємну натуральну повинність” [55, 100].

МВС гостро відчувало кадровий голод на місцях. Головною причиною цьому було неналежне фінансове забезпечення співробітників. За наполяганням І. Мазепи РНМ 21 липня затвердила нові штатні оклади, збільшивши платню міліціонерам на 100 %, а співробітникам карно-розшукових відділів на 50–60 %. Поліпшивши матеріальне становище нижньої ланки МВС І. Мазепа вимагав від губерніальних і повітових комісарів повністю укомплектувати штати міліції на місцях надійними кадрами та поставити роботу міліції на „належну висоту” [60]. Також очільник МВС піклувався про забезпечення фінансовою підтримкою співробітників „адміністрації й міліції, які особисто чи матеріально постраждали при виконанні чи з приводу виконання своїх службових обов’язків” [4, 42-43].

Щоб поліпшити ситуацію з кадровим забезпеченням у правоохоронних органах за розпорядженням міністра у Кам’янці та Вінниці було створено спеціальні школи для тримісячного вишколу 200 „свідомих співробітників міліції, яка могла б заступити вповні службу жандармерії” [34; 35, 82-82 зв.].

Але вирішити кадрову проблему І. Мазепі не вдалося. І надалі в деяких районах міліцейські посади займали урядовці „із бувших поліцейських та співробітників гетьманської варті, які цілком вороже ставились до Української Народньої Республіки і своїми вчинками підривали авторитет Народньої міліції” [112, 16.] Нерідко траплялись серед міліціонерів і особи, які відзначались самоуправством і зловживанням службовим становищем. Щоб виправити таку кадрову ситуацію міністр внутрішніх справ наказував губерніальним та повітовим комісарам проводити „чистки темного елемента”, що мало на меті посилити дієвість та підняти авторитет міліції в очах населення [80, 22].

Наступним важливим для життєдіяльності держави завданням, яке стояло перед І. Мазепою, була організація тимчасової влади на місцях: „господарчо-економічних і адміністраційних органів для управління адміністративними, культурно-господарськими, земельними та харчовими справами і в цілях негайного переведення нових виборів по трудовому принципу для керування зазначеними справами на місцях” [3, 144]. Для об’єднання діяльності всіх цих органів і ефективнішого їх використання було вирішено утворити в губерніях та

повітах з представників цих органів колегії, а в селах та волостях залишити існуючі органи влади. І.Мазепа переконав уряд в необхідності „найширшої” інформації населення про організацію влади на звільнених територіях і отримав право використовувати для вказаної мети кошти військового фонду [3, 144].

В циркулярі міністра внутрішніх справ губерніальним та повітовим комісарам від 11 червня 1919 р. вказано, що Уряд УНР, зважаючи на необхідність об'єднання діяльності місцевих органів управління та проведення виборів за трудовим принципом, розробляє новий закон про систему місцевого управління. А до вступу в дію цього закону потрібно відновити діяльність губерніальних, повітових, волосних та сільських комісарів, а також земських, земельних та продовольчих управ. Якщо в якихось населених пунктах вже організовано трудові ради, то вони мають діяти поруч з іншими органами місцевого управління і брати участь у зазначених колегіях [68, 12].

Щоб прискорити організацію місцевого адміністративного апарату за наказом І.Мазепа було командировано до військових частин спеціальних уповноважених МВС [92, 25]. Представникам МВС надавались повноваження: 1) посередництво між військовим командуванням і населенням та цивільною владою; 2) відновлення адміністративного апарату в селах і волостях; 3) ознайомитись з умовами життя самоврядувань і їх потребами та інформувати уряд про ці потреби; 4) інформувати населення про діяльність українських урядів. Після призначення повітового комісара представник МВС не мав права втручатись в справи адміністрації [88, 1].

Для наведення порядку та успішної боротьби з „ворожими елементами” на підконтрольних губерніальним і повітовим комісарам територіях І.Мазепа розпорядженням від 17 червня 1919 р. надав комісарам право віддавати під військовий суд осіб, замішаних в допомозі більшовизму та інших державних злочинців [1]. „Для подолання протидержавного руху на Україні” міністром внутрішніх справ при управліннях губерніальних та повітових комісарів були утворені особливі відділи політичного департаменту МВС під керуванням зазначених комісарів на які були покладені завдання „освітлювання

громадянського і політичного руху та розшуку на місцях по справам, загрожуючим безпечності Держави і її правопорядку” [49, 12; 114].

Циркуляри міністра зобов’язували регіональних керівників „в порозумінню з місцевими громадськими організаціями вжити найрішучіших заходів, аби урядовці, які вороже ставляться до Української державності і ведуть агітацію проти суверенності УНР були усунуті з займаних посад” [59; 70]. В найбільш небезпечних місцевостях при повітових комісарах були створені відділи контррозвідки для боротьби з більшовиками та іншими ворогами УНР [56].

24 червня 1919 р. міністр внутрішніх справ затвердив „Правила щодо тимчасової організації адміністративного апарату і встановлення порядку і спокою в місцях, звільнених від большевицької влади” [69]. Цим документом встановлювались права і обов’язки владних інституцій на місцях – від сільських до губерніяльних. Сільські комісари мали призначатися за погодженням з громадою, волосні та повітові комісари – в порозумінні з місцевими громадськими організаціями. Комісари були зобов’язані: проводити в життя закони і розпорядження Уряду УНР та слідкувати за їх виконанням державними інституціями і громадськими установами; відновлювати комісаріати нижчих рівнів та контролювати їх діяльність; організовувати народну самооборону та апарат міліції; відновлювати діяльність земств, які називались народними управами та земельних управ відповідних рівнів; разом з представниками військової влади проводити мобілізацію; створювати відділи інструкторів-інформаторів та контролювати їх роботу [63, 3-6 зв.]. Для оперативності адміністративного реагування, для согласованості і об’єднання зусиль всіх підлеглих МВС інституцій, а також з метою найкращого використання сил цих інституцій повітові комісари мали щотижня надсилати до МВС і губкомісару доповіді про „становище в повітах” [69, 24]. Це була спроба побудови регіональної виконавчої влади.

І. Мазепа доповідав РНМ, що кількість посадових осіб та їх платня, визначені законопроектом про тимчасові штати управлінь губерніяльних та повітових комісарів від 1 серпня 1919 р. не відповідають дійсним потребам цих

адміністративних органів [138, 43 зв.]. Він переконував, що від представників республіканської влади залежить обстановка на місцях і наполягав на збільшенні штатів та платні апаратам губерніяльних та повітових комісарів [2, 118].

Але відсутність коштів не дозволила задовольнити вимогу керівника МВС і це негативно відбилось на формуванні регіонального адміністративного апарату в країні. Про кризову ситуацію на місцях губерніяльний комісар Поділля доповідав І. Мазепі наступне: „співробітники Повіткомісаріятів покидають масово службу тому, що їхня платня не вистачає на прожиття. Повіткомісари позбавлені можності запросити до співпраці розумних і толкових урядовців. З такого положення треба вийти, бо грозить небезпека, що адміністративний апарат на Поділлі за короткий час розлетиться” [42]. За браком підготованих кадрів та відповідного фінансування навіть на посади начальників і помічників начальників повітової міліції та повітових комісарів призначались люди, які своїми моральними та діловими якостями не відповідали займаній посаді, або навіть виступали з антиурядовими промовами [33, 60 зв. ; 95, 3; 113].

Товариш міністра внутрішніх справ Г. Нянчур стверджує що, в деяких повітах волосні народні управи існували лише на папері, виявляючи повну бездіяльність. Більшість співробітників, не отримуючи платні по 3 – 4 місяці, залишали посади в управах. Волосні комісари виявляли повну байдужість до виконання своїх обов’язків, внаслідок чого Народні управи майже зовсім не працювали. „Не ліпше стоїть справа і з Сільськими Комісарами, – зазначає Г. Нянчур. – Вони також, не отримуючи платні повністю байдужі до своїх службових обов’язків, крім цього значна кількість їх не відповідає своєму призначенню, не ознайомлена зі своїми обов’язками і не може ні про що поінформувати і дати відповідні пояснення односельчанам” [66].

Навіть робота окремих відділів центрального апарату МВС, за словами новопризначеного керівника політичного департаменту МВС Г. Нянчура, справляла „дуже сумне вражіння”. Будучи призначеним на посаду 1 вересня 1919 р. він доповідав І. Мазепі про діяльність цього органу: „Не дивлячись на 3 місячне існування Департаменту і витрачені ним великі гроші, політична

інформація до цього часу майже зовсім не налагоджена. Крім звичайних базарних чуток Департамент не має ніяких відомостей про політичне життя в цілому краю, не кажучи вже про закордонні Держави. Штат служачих Департаменту надто великий, порівнюючи з цією працею, яка ведеться” [126].

Вище-директор адміністративного департаменту МВС також доповів міністрові про виявлені ним причини та недоліки в наведенні правопорядку структурами МВС на місцях. За його словами це: а) різноманітність органів, які повинні забезпечувати правопорядок; б) відсутність контролю інструктування, що допускає зловживання масового характеру; в) відсутність професійних кадрів; г) матеріальна незабезпеченість співробітників міліції і карно-розшукових відділів; д) відсутність регулярного зв'язку та засобів пересування; е) відсутність фінансів на помешкання, опалювання, канцелярські товари; ж) несвоєчасність фінансування; з) зловживання з боку співробітників правоохоронних органів; й) втручання військової влади в компетенцію міліції; і) некомплект міліціонерів, недостатнє їх обмундирування і харчування [18, 33-35].

Хоча окремі повітові комісари доповідали про налагодження роботи адміністративного апарату та міліції, встановити „дієвий” контроль діяльності агентів місцевої адміністрації І. Мазепі не вдалося [4, 93 зв.; 29].

„Нездатність органів влади ефективно функціонувати на місцях робила нерезультативними зусилля соціалістів в уряді щодо втілення їх соціальної програми в життя. – констатувала Робітнича газета. – Це не сприяло залученню народних мас до боротьби за УНР” [466]. Вона розкритикувала організацію роботи місцевих органів влади, зазначивши: „порядки на місцях носять швидше реакційний, ніж демократичний характер; безпідставні арешти членів профспілок і чиновників; сваволя військових у вигляді обшуків; безладні реквізиції” [466].

Щоб усунути недоліки та поліпшити управління внутрішнім життям держави на засіданні Ради Міністра Внутрішніх Справ 27 жовтня 1919 р. були розглянуті „біжучі справи і справи реформи”:

„... 3. Про утворення при МВС спеціального контролюючого органу, який постійно курсував би по губерніях і повітах та контролював і давав загальний стан діяльності адміністрації.

4. Про відправлення Губкомісарам коштів на утримання спеціальних урядовців, які були б придатні для адміністративного інструктування апаратів на місцях і заміщення в разі потреби Повіткомісарів.

5. Про необхідність тимчасово завести при Губ і Повіт комісарах спеціальний інститут кур'єрів, або Комісаріятських відпоручників з метою обслуговування безпосереднього живого зв'язку з центром, Губкомісарами і волостями в кількості бодай 3 чоловік при кожному Губкомісарі для зв'язку з міністерствами, а 8 чоловік при кожному Повіткомісарі для зв'язку з губерніями і волостями, які б постійно курсували між волостями і Губ. містом і тим самим тримали б Губ і Повіткомісарів не тільки в курсі урядових розпоряджень, але й самої урядової і загальної політики.

6. Про необхідність закласти при МВС спеціального бюро, що вело б реєстрацію всіх більш-менш здатних до адміністративної праці людей, які б в разі потреби надсилалися до провінції.

7. Про необхідність закласти при МВС адміністративні курси.

8. Про розмежування компетенції між органами МВС, а саме: між міліцією, карно-розшуковими відділами, політичними відділами і Кошем охорони республіканського ладу” [21, 8-9].

Також, за ініціативою І. Мазепи, урядом було прийнято ряд заходів по поліпшенню матеріального забезпечення службовців центральних і місцевих установ [6, 116 зв.] та забезпечено соціальні гарантії агентам влади [87].

За пропозицією І. Мазепи було розмежовано функції і повноваження голів волосних управ та волосних комісарів та заборонено обіймати ці дві посади одній людині. На його думку, земське самоврядування мало залишитись і потрібно було створити інститут волосних комісарів. Голова уряду також запропонував ввести посади волосних референтів, які мали оперативно інформувати уряд, а інститут інформаторів скасувати [21, 10]. За ініціативою міністра, МВС також розробило

ряд нормативних документів по організації органів місцевого самоврядування та виборів до цих органів [21, 11; 98-101].

При МВС функціонувала всеукраїнська комісія по організації місцевих конгресів і Рад трудового народу, повітових та губерніальних організаційних виборчих комісій по скликанню конгресів і рад [3, 127 зв.]. У серпні 1919 р., коли об'єднані українські армії мали значний успіх на Правобережжі, І. Мазепа організував проведення виборів до повітових конгресів і рад на Волині та Поділлі [4, 42 зв. - 43 зв.].

І. Мазепа пропонував надати інституціям самоврядування на місцях дуже широкі повноваження: передати їм владу на місцях, надати право контролювати роботу відповідних комісаріатів, покласти на органи самоврядування проведення в життя земельної реформи. Навіть реформу самоврядних органів за принципом загального виборчого права він пропонував внести на розгляд земствам, а вже потім до Ради Міністрів [480].

Для поліпшення фінансування органів місцевого самоврядування МВС 16 квітня 1919 р. ініціювало видачу позики губерніальним і повітовим народним самоврядуванням позику в розмірі 40 млн. гривень [137, 65] та підготувало законопроект про збір надзвичайного одноразового податку „на користь міських народніх самоврядувань” [36]. Міністром внутрішніх справ також було запропоновано „надати право Самоврядуванням вводити в життя надзвичайні одноразові податки з спеціальним призначенням”, щоб вони могли „в виключних випадках” своєчасно приходити на допомогу населенню [37, 70 – 70 зв.].

З метою підвищити ефективність державного управління І. Мазепою було ініційовано ряд законопроектів та проведено заходи по реструктуризації адміністративних [4, 42-43] та статистичних органів [4, 75; 19].

Але більшість пропозицій І. Мазепи по реформуванню адміністративного апарату та органів місцевого самоврядування не вдалось втілити в життя, бо військова обстановка на українсько-денікінському фронті погіршилась і УНР швидко втрачала територію.

Складною проблемою, яку мав вирішити міністр внутрішніх справ було двовладдя місцях, яке не тільки заважало виконанню адміністративних повноважень державних структур, але й знижувало авторитет української влади [107]. Неунормованість відносин між військовою і цивільною владою на місцях призводила до паралічу останньої [105]. Так Подільський губерніяльний комісар доповідав І. Мазепі, що не може виконувати покладені на нього обов'язки, бо начальник військової залоги: „1) відмінняє розпорядження Губерніяльної влади; 2) дає розпорядження не підлеглим йому цивільним інституціям, аби вони не виконували розпоряджень Губерніяльної влади, себ то тої, якій вони підлягають по закону; 3) приказує Губерніяльному Комісарові, аби він не видавав обов'язкових постанов” [103-104].

В умовах воєнного стану в країні військові вважали, що їх структури повинні стояти над цивільними і „цивільна влада мусить пристосовувати свою діяльність до розпоряджень і наказів влади військової” [106]. Конфлікти іноді заходили так далеко, що доходило до збройного протистояння [114]. Щоб запобігти двовладдю, на засіданні Ради МВС 21 липня було ухвалено постанову про потребу скасування інституту комендантів через постійні зловживання з їхнього боку. Військова влада повинна була лише надавати допомогу цивільній при проведенні мобілізації до армії, та й то за вимогою останньої [102]. Представникам цивільної влади були надіслані інструкції міністра внутрішніх справ по розмежуванню компетенції місцевого адміністративного апарату і військової влади [81].

Дефекти в управлінні країною існували й на найвищому державному рівні [206]. Відносини між Директорією та урядом не були законодавчо унормовані і це призводило до втручання членів Директорії в справи міністерств, що дезорганізувало і заважало роботі [409, 71]. Хоча 2 липня 1919 р. у Кам'янці-Подільському на засіданні центральних комітетів партій урядової коаліції, представників галицьких соціал-демократів та міністрів ухвалено постанову „Про необхідність негайного вироблення компетенцій і взаємовідносин між Директорією та Радою Народних Міністрів (згідно з Рівненською умовою)” [611,

163]. Але це рішення так і не було проведено в життя, отже повного порозуміння в процесі співпраці між вищими органами влади УНР досягти не вдалось.

В жовтні 1919 р. при МВС розпочала роботу комісія по розробці Конституції УНР [48]. Вона мала виробити проект основного закону держави – „Конституції Української Народної Республіки і її адміністрації” [46]. До цієї роботи було залучено відомого українського науковця, професора цивільного права С. Дністрянського [47]. З допомогою дипломатичних представництв УНР за кордоном була закуплена література „з поля державного права і державної адміністрації” [44; 45]. Але вже незабаром несприятливі військові обставини стали на заваді цій важливій законотворчій роботі.

Розуміючи важливість інформованості населення та армії про політику керівництва держави І. Мазепа відновив інститут інструкторів-інформаторів. Вони мали призначатись волосним комісаром з рекомендованих волосною народною управою в порозумінні з „Просвітою” та „Селоспілкою” кандидатів. Волосний інструктор був організатором „культурно-просвітньої праці” і мав роз’яснювати та проводити в життя закони та розпорядження влади, допомагати агітацією місцевій владі, застерігати населення від руйнування й нищення „народних богацтв” [57, 272] .

При Кам’янецькому університеті було створено курси підготовки волосних інструкторів, а щоб підвищити кваліфікацію інструкторських кадрів у повітах влаштовувались курси лекцій для повітових і волосних інструкторів [417]. З огляду на брак кадрів, керівництво МВС звернулося до місцевих студентської та вчительської спілок, місцевих комітетів УПСФ, УПСР, „просвіти Шевченківської” з проханням надіслати представників, які змогли б працювати інструкторами-інформаторами [90, 15].

Але брак коштів, транспорту, зв’язку, мала заробітна плата інструкторів-інформаторів не дозволили добитися значних результатів у справі агітації й пропаганди серед населення. Недостатня кількість та нерегулярність надходження літературних та пресових видань на село призводили до недостатньої інформованості щодо політики Уряду УНР [16, 15-18; 418]. Міністр внутрішніх

справ, для ефективності роботи, підпорядкував волосних інструкторів-інформаторів губерніальним комісарам та посилив контроль за розповсюдженням пресових видань [91; 71, 37; 75, 48], але ці заходи не принесли бажаного результату, зважаючи на вищезазначені об'єктивні причини.

Накази та розпорядження керівника МВС І. Мазепи представникам влади на місцях з вимогою посилити ефективність інформування населення в звільнених місцевостях про політику уряду та його законотворчу діяльність не змогли суттєво покращити ситуацію [79, 53-53 зв.; 82; 83, 90-90 зв.]. Лише Летичівський повітовий комісар оптимістично доповідав: „Справа інформації поставлена в 6 волостях повіту гарно; література одержується від Міністерства Преси і Інформації з м. Проскуріва: часописи, відозви, брошури та накази; в деяких селах та містечках маються Т-ва Просвіти, котрі лише в остані часи відновили свою діяльність, улаштовують вистави та відкрили читальні-бібліотеки” [29]. Але це був лише виняток із загальної ситуації.

Такий стан справ з інформуванням населення дав можливість ворожим силам успішно проводити свою агітацію і пропаганду [26, 156 зв.; 32; 50, 73; 51, 85]. Більшовицькі агітатори вели пропаганду навіть серед галицького вояцтва [89, 3]. І хоча МВС протидіяло цим ворожим заходам намагаючись „локалізувати їх антидержавну роботу” [32; 58, 3], але ми погоджуємося з думкою В. Лозового, що пропагандистську війну на селі Уряд УНР програв [626, 80] і це було однією з причин поразки української національної справи.

Наступною проблемою, вирішенням якої займалось кероване І. Мазепою МВС, була дезерція військовослужбовців. Треба зазначити, що дезертирів була значна кількість як в Наддніпрянській так і в Галицькій арміях [73, 41-41 зв.]. Це пояснюється примусовою мобілізацією військовослужбовців, яка проводилась на підвладній УНР території [18, 35; 84, 93-93 зв.]. Розуміючи, що одними силовими та каральними заходами [80, 59-59 зв.; 85, 94-94 зв.] армію від розпаду вберегти неможливо, І. Мазепа зобов'язав місцеві органи влади, використовуючи штат інструкторів-інформаторів вести пропаганду серед населення та „добре поінформувати про діяльність Центрального уряду та напрямок його політики і

взагалі про видані ним закони” [76]. Він також виходив з законодавчими ініціативами по пенсійному забезпеченню козаків, соціальному забезпеченню родин військовослужбовців, мобілізованих до Дієвої армії, козаків, що втратили працездатність в зв’язку з проходженням служби та родин загиблих повстанців [3, 179; 96; 115, 1-3 зв.]. Але незважаючи на прийняття спеціального закону [20], залучення Кошу охорони республіканського ладу та низку „найрішучіших заходів” і „спеціальних мір” побороти дезерцію в армії не вдалося [6, 116; 40].

Щоб запобігти спекуляціям з військовим майном наказом міністра внутрішніх справ від 2 серпня була введена державна монополія для його закупівлі лише через „Загальну Комісію для товарообміну” [74, 42 зв.]. А для боротьби з фінансовими зловживаннями та контролю за витратою державних коштів, урядом І. Мазепи 4 жовтня 1919 р. ухвалено законопроект про Верховну ревізійну комісію [4, 107].

Повна дезорганізація економіки країни змушувала міністра внутрішніх справ виступати з непопулярною ініціативою введення трудової повинності для громадян УНР [3, 179; 4, 35], що була підтримана та законодавчо закріплена РНМ [3, 190 зв.]. Закон про трудову повинність впроваджувався в життя міністерством внутрішніх справ з видачею окремих інструкцій, а ухилення від неї каралось „як ухилення від військової повинності” [412].

Хоча на інформаційні та агітаційно-пропагандистські заходи серед населення міністром внутрішніх справ були спрямовані значні матеріальні та людські ресурси [71; 75; 77], але уникнути недовіри та забезпечити прихильне ставлення до Уряду УНР в більшості українського громадянства не вдалося. Населення не бажало підтримувати уряд матеріально, добровільно сплачуючи податки [17, 30], тому МВС для примусового збирання податків використовувало не лише місцеві органи влади та міліцію, але й військові підрозділи [79, 54-54 зв.; 80, 57-57 зв.; 86].

6 серпня 1919 р. на засіданні Ради Міністрів УНР І. Мазепа підтримав розпорядження, яке було абсолютно несумісним з декларованими урядом демократичними свободами для української громадськості. На цьому засіданні

було ухвалено закрити газету „Нова Україна” за розміщену в ній критичну замітку „Висока Директорія і Голова Ради Народних Міністрів” та „категорично заборонити надалі допускати в офіційних військових органах критику правительства УНР” [4, 45 зв.]. І надалі право громадян УНР на свободу слова кероване І. Мазепою міністерство суворо регламентувало [23-24; 483].

Незважаючи на військовий стан в країні, уряд І. Мазепи приділяв значну увагу освіті. Протягом вересня і жовтня 1919 р. РНМ ухвалила: 1) законопроект про прийняття на державні кошти 8 громадських українських шкіл на Поділлі [4, 91], 2) асигнувати утримання однорічних педагогічних курсів для підготовки учителів середніх шкіл [4, 106 зв.], 3) виділити на видання підручників, шкільних книжок і шкільного приладдя для шкіл всіх типів 20 млн. гр. [4, 111 зв.], 4) заснувати при Кам'янецькому університеті 10 державних стипендій для дітей селян та робітників [6, 121 зв.].

З огляду на військовий стан в країні І. Мазепі було доручено не лише впорядковувати внутрішнє життя республіки, а й стратегічно важливе військове завдання – координувати збройний опір повстанських формувань за лінією фронту та залучення цих формувань до боротьби за незалежність УНР. З донесень співробітників з-за лінії фронту І. Мазепа мав інформацію, що „населення по той бік фронту ставиться надзвичайно прихильно до Республіканських Військ і дуже ворожо ставиться до більшовиків” [124, 468]. Він наполягав на необхідності використання потенціалу повстанських сил в тилу ворога та відповідної фінансової підтримки, яка й була надана повстанцям [130; 352, 128].

Щоб спрямувати повстанські сили до взаємодії з Дієвою армією та не допустити їх до співпраці з Добровольчою армією, керівництво МВС формувало нечисленні збройні загони, які повинні були підтримувати повстанців доправляючи їм зброю, набої, літературу. І. Мазепа також створив комісію „по матеріальній допомозі і координуванням повстанням за фронтом” на чолі з А. Ліхнякевичем [124, 468 зв.; 125]. В її склад входили також представники від ЦК УСДРП та ЦК УПСР (центральної течії). Ця комісія разом зі збройним загоном була направлена за лінію фронту до „окремого повстанчеського Кошу

імені Наливайка” в Радомишльській повіт з метою „допомогти матеріально” та координувати діяльність інших повстанських загонів [124, 468 зв.].

Потрібно відмітити, що літом 1919 р. повстанський рух проти більшовицької влади досяг свого апогею та спричинив повну дезорганізацію в тилу радянських військ. Згідно відомості інформаційно-інструкторського підвідділу Народного Комісаріату внутрішніх справ УРСР про виступи проти радянської влади на Україні в період з 1 по 19 липня відбулося найбільше повстань: Київщина – 111, Полтавщина – 37, Чернігівщина – 12, Волинь – 20, Поділля – 12, Херсонщина – 14. Контрибуція і реквізиції викликали невдоволення та виступи селян. Селянські повстання відбувались на ґрунті утисків українців, безчинства радянських військ та насильницького насадження комун і прийняли надзвичайні розміри. Окремі повстанські загони досягали чисельності 4000 чоловік і отримували назву „сільська дивізія”, вони захоплювали і контролювали цілі повіти. Міліція не могла зарадити ситуації, а мобілізовані загони розбігались, тому для боротьби з повстанцями та проведення насильницької мобілізації залучались значні військові сили зняті з фронту [301, 1 зв.-2, 30]

В середині серпня міністр внутрішніх справ І. Мазепа заявив, що головне завдання внутрішньої політики УНР – орієнтація на об’єднання з повстанцями успішно виконане [481], але і надалі міністерство проводило роботу по залученню партизанських формувань на бік Української Народної Республіки.

У вересні 1919 р. розгорнулись масові повстання проти армії Денікіна. Понад 20 тис. повстанців на Лівобережжі перебувало під контролем соціал-демократів і есерів. Переважна більшість партизан підтримувала політичну лінію кабінету І. Мазепа [486; 606, 98]. Про це заявили повстанці Катеринославщини, Полтавщини та учасники наради, яка відбулася 20 вересня 1919 р. в Умані. В нараді брали участь отаман Зелений, повстанський повітовий комітет, Уманська рада селянських депутатів, командуючий Київською групою військ України Ю. Тютюнник та інші організації [465].

Для координації повстанського руху на початку вересня 1919 р. з „почину” І. Мазепа МВС організувало Центральний український повстанський комітет

(ЦУПКОМ). Був налагоджений постійний зв'язок між проводом УНР та повстанськими загонами. Керівництво УНР мало мету повністю підпорядкувати антибільшовицький і антиденікінський повстанський рух. Маючи через ЦУПКОМ докладну інформацію про ситуацію на Україні під денікінським режимом, І. Мазепа вважав, що негайний наступ українського війська проти „білих” окупантів зможе успішно завершити боротьбу України за незалежність [603, 39].

Голова уряду отримував докладні відомості про обстановку на захопленій ворогом території України з доповідей інформаторів, відряджених за лінію фронту для інформаційної та пропагандистської роботи в тилу денікінців. Так інформатор Салій повідомляв: „... терор денікінців...закривають школи, книгарні, українських активістів арештовують. Вся Полтавщина готова до повстання, населення обурене, чекає українських військ, уже були повстання” [93].

Але уряд не наважувався розпочати боротьбу з військом Денікіна і разом з повстанцями воювати проти білогвардійців. Отримавши відомості про конфлікт військ УНР з денікінцями І. Мазепа терміново скликав засідання Кабміну, на якому було вирішено вжити ряд заходів для виправлення становища:

„1) Доручити міністрові внутрішніх справ оголосити відозву до населення в зв'язку з становищем на Київському фронті та подіями в Києві.

2) Доручити міністрові закордонних справ надіслати ноту протесту за кордон.

3) Скликати нараду – віче галичан з представниками правительства УНР.

4) Вжити всіх заходів для найбільшого поширення в пресі відомостей про реакційність політики Денікіна.

5) Доручити виїхати на фронт представникам державної інспекції та деяким членам правительства.

6) Просити голову Ради Міністрів, міністра закордонних справ та військового міністра, по одержанні необхідних відомостей ... виїхати до Головного командування Галицьких військ до Вінниці для безпосереднього з'ясування всіх обставин та становища на фронті” [4, 70 – 70 зв.].

Проте, вищезазначені заходи уряду, як і директиви Головного отамана [166, 10 – 10 зв.], вже не змогли кардинально вплинути на зміну військової ситуації.

Взяття білими Києва остаточно перекреслило можливість будь-якого компромісу між УНР та білогвардійцями. 2 вересня 1919 р. уряд звернувся з відозвою до народу України, де змальовував антинародний характер денікінського режиму. Також в документі було висловлене сподівання „що весь український народ без різниці класів і вся щира демократія інших національностей, які заселяють Україну піддержать своє правительство в його устремлінні добитися визволення української землі” [353, 50 зв.; 462].

Одночасно Уряд УНР направив ноту до країн Антанти та інших держав, в якій виразив протест з приводу захоплення Києва денікінськими добровольцями [4, 71 зв.; 539, 350]. Уряд протестував проти „короткозорої політики” Денікіна, що фактично допомагав більшовикам, ослаблюючи свої сили і сили УНР, яка „мимо всяких міжнародних труднощів і остаючись в ізольованому положенню продовжувала боротьбу проти большевиків, ставлячи непереможний бар’єр у поході на захід” [483]. Але жодної відповіді на цю дипломатичну ноту від Антанти не надійшло.

І. Мазепа не бачив можливості політичного порозуміння з Денікіним, бо вважав це зрадою українського народу, але не відкидав можливості військового розмежування з Добровольчою армією, адже армії УНР воювати на два фронти було не під силу [409, 37]. За свідченнями М. Стахіва, Кабінет Мазепи був переконаний, що в Денікіна мусить перемогти здоровий політичний глузд і він погодиться на розмежування впливів обох сторін у боротьбі проти спільного ворога – більшовизму. „На тій ілюзії була збудована вся дальша політика Директорії і уряду УНР”, – підсумовує М. Стахів [590, 104].

Не маючи можливості для визволення всієї української території, уряд відмовився від планів скликання парламенту. Тому, вже 12 вересня 1919 р. за поданням прем’єра І. Мазепи РНМ узяла курс на створення передпарламенту, виділивши з свого складу комісію для вироблення відповідного законопроекту [4, 82]. УСДРП підтримала „почин” І. Мазепи на скликання Ради Республіки [463].

Було сподівання, що цей орган, маючи права законодавчої ініціативи, значно допоміг би уряду в його діяльності та підготував би роботу майбутнього парламенту. Водночас есдеки намагались обмежити права передпарламенту, побоюючись, що він повністю підпорядкує собі уряд.

Політичні дивіденди отримав уряд І. Мазепи і від прийняття закону про скасування сословних станів. „В Народній Республіці повинен існувати тільки один стан – громадянський ... необхідно скасувати, як пережитки колишніх віків, всі стани, та всі станові переваги...”, – переконував прем'єр [4, 103].

Відчуваючи неминучість війни з Денікіним, Уряд УНР прикладає всі зусилля, щоб заручитися нейтралітетом поляків. 22 вересня 1919 р. на засіданні РНМ за погодженням з Головою Директорії було винесене рішення про направлення до Польщі військово-політичної місії, очоленої керуючим міністерством закордонних справ А. Ливицьким. Остаточні директиви місії були надані І. Мазепою [542, 356-357], і йому ж, на час відсутності А. Ливицького, було доручено керувати міністерством закордонних справ [4, 93, 104, 113 зв.].

На провокативні дії польських військових підрозділів, які переходили демаркаційну лінію та захоплювали в прифронтовій смузі державне майно УНР (хліб), місцевим органам влади було заборонено силове протистояння полякам. [67; 80, 62 зв.]. Голова РНМ намагався лише дипломатичними методами зарадити даній ситуації [30].

І. Мазепа наполягав на початку військових дій проти Добровольчої армії, бо росла революційна енергія українського народу, що сприяло веденню повстання і регулярних військових дій. Він погоджувався навіть на тимчасовий військовий союз з більшовиками для спільної боротьби проти Денікіна. На спільній урядовій нараді 11 вересня 1919 р. він запевняв галицьких представників: „Крах армії Денікіна неминучий, всюди на Україні почалися повстання проти денікінців. Коли ми не підемо в наступ, то провід в цій боротьбі серед повстанців візьмуть большевики. Наше стояння на місці підриває силу повстанського руху проти Денікіна і деморалізує впливає на армію” [409, 38; 410, 267].

Оговтавшись після скандального відступу з Києва і отримавши перехоплені розвідкою накази денікінського командування про наступ проти українських військ та заручившись згодою Є. Петрушевича [596, 132; 565, 322], Уряд УНР 24 вересня 1919 р. оголосив війну Денікіну та звернувся до народу з декларацією, яка пояснювала причини оголошення війни і закликала до боротьби з загарбниками [484]. Наступного дня прем'єр-міністр І. Мазепа зібрав раут, на якому відкинув будь-яку можливість створення федерації з білогвардійською Росією та оголосив про утворення „одноцільного, національного і демократичного фронту всієї України” [464]. Також, він запевнив присутніх, що не тільки єврейські, а й російські демократичні сили підтримають УНР в цьому протистоянні, а європейські держави незабаром визнають Україну.

На засіданні РНМ 3 жовтня було вирішено що 14 жовтня 1919 р. органи влади та військо дадуть урочисту присягу Українській Народній Республіці [4, 106; 5, 115]. В розумінні І. Мазепи акція була присягою українських провідників та війська своєму народові, та демонстрацією того, що Україна має всі атрибути державності – вищі органи влади та військо, і ці органи влади діють на легітимній основі. Це мало продемонструвати світовій спільноті, що „ми стаємо твердою ногою на шлях державного життя, ... що заводимо в себе такий самий порядок, як це робиться в найбільших країнах світу” [468]. Керівництво країни мало на меті підняти дух армії та широких народних мас [626, 148].

Дипломатія УНР продовжувала добиватися визнання Західними державами права самостійності України [594, 248]. РНМ була надіслана додаткова нота до держав Антанти в справі денікінської окупації. В цьому документі було висловлене сподівання, що держави Антанти вплинуть на Денікіна в напрямку порозуміння з українським урядом щодо спільної боротьби з більшовизмом та звільнення території України і не будуть допомагати матеріально „його насильствам над вільним українським народом” [4, 77].

І. Мазепа вже не сподівався на допомогу Антанти. „Щодо нашого міжнародного становища мушу зазначити, що вся справа нашого визнання залежить від нас самих, – робив висновок І. Мазепа на загальних зборах УСДРП

12 жовтня. – В сучасний момент ми мусимо орієнтуватись на власні сили” [467]. Прорахунком прем'єра було те, що повністю сконцентрувавшись на справах внутрішніх, він „майже не втручався у справи зовнішньополітичного відомства, цілком довіряючи своєму міністрові (А. Лівіцькому – В. Г.)” [594, 245].

Поразки на фронті, невдачі української дипломатії на міжнародній арені щодо визнання УНР, продовження міжпартійної боротьби, напружена політична атмосфера між наддніпрянськими та галицьким проводами змушувало керівництво країни до узгодження діяльності урядів обох українських республік, виявлення спільних і відмінних позицій та пошук порозуміння з метою об'єднання всіх політичних сил перед загрозою знищення української державності. Неможливість скликання передпарламенту та парламенту змусила повернутися до практики проведення держаних нарад.

Така нарада була скликана 25 жовтня 1919 р. у Кам'янці-Подільському за участю Директорії, Ради Народних Міністрів, диктатора ЗОУНР, представників українських та єврейських партій, Селоспілки, органів самоврядувань та громадських організацій. З промов С. Петлюри та І. Мазепа напередодні її роботи можна зробити висновок, що державні наради мали скликатися постійно до утворення органу з передпарламентськими функціями і частково взяти на себе повноваження передпарламенту. Після вступного слова С. Петлюри виступили голови урядів Є. Петрушевич та І. Мазепа. Останній констатував повний крах „орієнтації на чужі сили” і закликав у боротьбі за незалежність використовувати внутрішні резерви, в тому числі – повстанський рух у тилу ворога. І. Мазепа дорікав галицьким політикам за брак віри у спільну справу. А на закиди галичан стосовно відносин УНР з Польщею, запевнив, що наддніпрянський провід „не піде ніколи всупереч інтересам галичан” [355, 54; 434].

Керівництво УНР намагалося добитися повного підпорядкування Галицької армії та ліквідації окремих галицьких урядових структур, щоб спрямувати наддніпрянські та галицькі політичні сили в одне русло. Але Є. Петрушевич, декларуючи політику порозуміння між двома українськими урядами, відстоював окремішність керівництва ЗОУНР та УГА.

Наступною метою наради було об'єднання українських і інонаціональних партій на платформі державної незалежності і спрямування всіх зусиль на забезпечення та підтримку об'єднаної армії УНР. Але зусилля керівництва УНР були марними: позиція Є. Петрушевича залишилась незмінною, а представники „правих” партій різко розкритикували політику проводу УНР [355, 56-57].

На нараді не вдалося ні примирити протилежні ідеологічні позиції, ні ухвалити жодних конструктивних рішень. Уряд УНР доводив, що його політика, основана на синтезі елементів соціалізму та демократії, найбільш відповідає вимогам часу, а „праві”, сприймаючи принцип загальнодемократичних виборів, рішуче протестували проти „соціалістичних експериментів” [626, 156]. Керівництво УНР і опозиція залишились на своїх позиціях і не виробили компромісного рішення. Нарада показала неспроможність різновекторних політичних партій українського визвольного руху відкинути ідеологічні розбіжності та сконсолідуватись на платформі державної незалежності України.

Але І. Мазепа поспішив запевнити українське громадянство, що серйозних непорозумінь в питаннях внутрішньої і зовнішньої політики між українськими урядами не було [487]. Він переконував, що цілісність Галичини не буде питанням політичних торгів Наддніпрянського уряду і це питання розглядається на засадах цілості й єдності етнографічних земель Соборної України. Прем'єр запевнив у незмінності демократичного курсу уряду „на зразок західно-європейських соціалістичних урядів” та закликав політичні партії до об'єднання зусиль [488].

На військовій нараді 4 листопада 1919 р. у Жмеринці за участю представників обох українських армій та урядів, обговорювалось становище на денікінському фронті та заслухані думки учасників наради з приводу подальшої військової політики УНР. І. Мазепа, у своєму виступі на нараді запевняв, що денікінська армія, яка відступає на всьому фронті під натиском радянської, вже незабаром зазнає поразки. Тому потрібно втримати денікінський фронт ще деякий час і незабаром приїде комісія країн Антанти, яка буде посередником при проведенні переговорів Уряду УНР з Добровольчою армією. За підсумками

наради було вирішено підготувати спільну делегацію для переговорів та виробити директиви для неї [542, 272-274].

Галицька сторона ніби й погоджувалася на узгодження дій обох урядів, але вже незабаром стало відомо про сепаратні переговори командування УГА з денікінцями, в результаті яких 6 листопада 1919 р. був підписаний договір між Добровольчою та Галицькою арміями [373].

І. Мазепа був шокований таким перебігом подій і засудив сепаратні й, в даній ситуації, фактично зрадницькі дії галицького військового командування. „Армія в тяжких, безвихідних обставинах може деколи прийняти навіть капітуляцію перед ворогом. – зазначав він. – Але армія не сміє приймати політичних вимог ворога” [604, 81]. 7 листопада 1919 р. Голова РНМ в своєму листі до міністра закордонних справ А. Лівіцького повідомляв, що ще ніколи не було такого конфлікту в роботі з Галицьким урядом та просив пришвидшити переговори з поляками про підписання договору, бо армії була потрібна для відступу територія Волині зайнята польськими військами. Прем'єр також сподівався на торгівельну угоду УНР з поляками, яка б дала змогу забезпечити зброю та амуніцію для армії [159, 7-8].

Сам І. Мазепа не міг вплинути на хід переговорів, бо отримав звинувачення від польського командування в організації Українським повстанським комітетом, підконтрольним уряду УНР, селянських виступів проти поляків на Волині. Хоча він це категорично заперечив, пояснюючи ці виступи утисками та безтактністю в поведженні польського війська на Волині та розпорядився звільнити „всіх арештованих по політичним причинам” як цього вимагав польський уряд, але стосунки І. Мазепа з поляками не налагодились [158, 2-5; 159, 7].

І. Мазепа 9 листопада 1919 р. провів надзвичайне засідання РНМ на якому було засуджено „зрадницький акт генерала Тарнавського”, ухвалено утворити у всіх губерніальних і повітових містах комітети оборони та вирішено поповнити ряди української армії, мобілізувавши „всіх військово-обов'язаних урядовців державних і громадських установ” [65, 5; 489]. Губерніальному комісару Поділля було доручено закликати населення до „оборони Республіки” і сформувати

оборонні загони, озброївши їх за кошти, отримані від продажу державного резерву цукру [64].

12 листопада 1919 р. І. Мазепа від імені Уряду УНР закликав всіх свідомих громадян соборної самостійної України „знищити зраду” і боротися за вільну демократичну республіку та висловив сподівання, що галицьке громадянство приєднається до цієї боротьби. Він також продовжував наполягати на об’єднанні військового командування Наддніпрянської і Галицької армій. Знаючи про намір Є. Петрушевича виїхати за кордон, І. Мазепа сподівався, що командування Галицькою армією буде передане С. Петлюрі і таким чином вдасться об’єднати рештки двох українських армій [160, 11]. Але сподівання не виправдались і уряд розпочав заходи по евакуації з Кам’янця на Волинь [161, 13 зв.].

На засіданні Ради Міністрів 13 листопада 1919 р. обговорювалось питання катастрофічної обстановки на фронті та плани подальших дій керівництва УНР. Військовий міністр В. Сальський вважав за неможливе продовжувати утримувати фронт. Разом з генералом Юнаковим він наполягав на переході до партизанських форм боротьби. І. Мазепа, виходячи з політичної, а не військової кон’юнктури, не погоджувався з цим планом та вважав за необхідне тримати фронт до останньої можливості. „Як урятуємо регулярну армію і державний апарат, то наше буде зверху, – переконував він, – в даний момент для нас всякий вихід можливий, тільки не самоліквідація” [603, 41; 410, 310]. Прем’єр зазначив, що за умов, коли армія Денікіна почала зазнавати поразок від Червоної, а в її тилу активно діють повстанські загони, вона не зможе довгий час продовжувати активні операції проти армії УНР. Не буде цього робити, поки остаточно не розіб’є „білих”, і Червона армія, тому потрібно зберегти Державний центр УНР і армію. Скориставшись відступом денікінців, можна було розраховувати на те, що Правобережна Україна знову опиниться під контролем Уряду УНР. А це, в свою чергу, давало надію на визнання УНР Антантою. Голова уряду наполягав на обороні Кам’янця-Подільського, а в крайньому разі – відступу на північ до Старокостянтинів і Проскурова. Більшість учасників наради схилилась до плану І. Мазепи – відступати на Старокостянтинів – Проскурів [578, 403-404].

Наприкінці листопада рештки армії УНР, значною мірою завдяки провокативним обіцянкам та діям польського військового керівництва опинились в „сліпому куті”: притиснутими до українсько-польського кордону – р. Збруч. Поляки, які все можливе робили для ліквідації українського фронту, замість обіцяної допомоги в боротьбі з Денікіним, запропонували українському уряду разом з військом перейти кордон, але з умовою роззброєння війська. На спільній нараді уряду та армійського командування 26 листопада 1919 р. І. Мазепа наполягав на збереженні регулярного фронту і Державного центру УНР й категорично відкинув пропозицію перейти на польську територію. „Ми не можемо йти на чужу територію, ми повинні удержати хоч малу частину власної землі”, – переконував він. – Наше завдання в цей момент – за всяку ціну удержатися військово й політично на поверхні життя” [606, 101].

Після наради С. Петлюра викликав І. Мазепу і повідомив, що при таких критичних обставинах, він вважає необхідним відійти від державних справ та передати повноваження Голови Директорії і Головного отамана Раді Міністрів. Прем'єр категорично відмовився прийняти таку пропозицію, зазначивши що таке рішення є помилковим і воно деморалізуюче вплине на армію [410, 319-320].

Надії на військову конвенцію з більшовиками проти Денікіна були втрачені, тому уряд змушений був повернутися до плану відправити рештки армії УНР в партизанський похід. У зв'язку з цим, 2 грудня 1919 р. було підготовлено урядову відозву до населення та армії, яка закликала до кінця боротися за українську державу запевнила, що уряд не припиняє своєї діяльності і прикладе всіх зусиль, щоб боротьба українського народу за визволення була доведена до успішного кінця [542, 343-346]. На засіданні 4 грудня 1919 р. Уряд УНР визнав неможливим далі утримувати регулярний фронт і ухвалив пропозицію І. Мазепи перейти до партизанських форм боротьби в тилу ворога. Голова РНМ вважав, що ідею незалежності підтримують народні маси окупованої України, тому вони підтримають й уряд та армію [605, 26; 409, 68]. Ще 16 листопада Є. Петрушевич разом з Урядом ЗОУНР залишили Україну і покинули Галицьку армію напризволяще, тому прем'єр подав план, за яким армія УНР мала просуватись в

райони, де перебували частини УГА, і разом з нею відновити регулярний фронт. Голова РНМ визначив головним завданням уряду – об'єднання українських збройних сил та утримання території між Дністром і Бугом з перспективою виходу до Чорного моря для прориву міжнародної ізоляції УНР [603, 43].

6 грудня 1919 р. рішенням спільного засідання уряду і військового командування Дієвої армії регулярний фронт було ліквідовано, а частини армії УНР вирушили в похід у тили Добровольчої армії. За наполяганням І. Мазепи командування армією було доручено М. Омеляновичу-Павленку, а заступником призначено Ю. Тютюнника. Взявши до відома вимогу військових не обмежувати рухливість військових частин та не притягувати уваги ворога, було вирішено, що уряд перебуватиме окремо від армії. А для підтримки зв'язку з армією та проведення політичної роботи з населенням прем'єр призначив референтів до армії [400, 26; 603, 43].

Спостерігаючи роз'єднання українських політичних сил частина членів уряду, галицьких урядовців та військових утворили Краєву Раду Брацлавщини з функціями місцевого адміністративного органу, яка стала на ґрунт радянської форми влади та Раду Республіки, яка, за задумом організаторів цього органу, мала замінити Директорію. Засновники Ради Республіки мали на меті проголосити радянську владу в Україні. Щоб перешкодити цим планам І. Мазепа зібрав 25 грудня 1920 р. в Літині спільну нараду уряду, членів новоутворених органів та представників від обох армій. У своєму виступі прем'єр переконував присутніх в нереальності планів „нової влади” та наголосив, що російські більшовики не дозволять українцям будувати свою незалежну радянську республіку. І. Мазепі вдалося переконати політиків не проводити сепаратних дій. [410, 332]

За результатами міжпартійних переговорів за участю українських соціал-демократів, есерів та галицьких радикалів були прийняті рішення, ухвалені пізніше на загальній нараді:

„1. В найближчому часі скликати передпарламент, перед яким Директорія й уряд мають скласти свої уповноваження.

2. Раду Республіки перетворити в комісію при уряді для виготовлення проекту закону про скликання передпарламенту.

3. Краєву Раду Брацлавщини затвердити, як крайовий адміністраційно-господарський орган...” [410, 333].

На засіданні РНМ 29 грудня 1919 р. у Вінниці було ухвалено, визнавши акт об'єднання армій дійсним, прийняти Галицьку армію під своє керівництво та призначено спільне командування армій. „Для негайної підготовчої роботи в справі скликання Передпарламенту” призначено комісію по виробленню статуту Ради Республіки і проведенню виборів до неї [168, 20]. За планом, запропонованим І. Мазепою, частини об'єднаної армії мали зайняти район Жмеринка-Вапнярка, де переважно була розташована Галицька армія, і, спираючись на нейтралітет Румунії і Польщі, відновити регулярний фронт для боротьби з більшовицькими військами [410, 336].

Але вже 1 січня 1920 р. галицьке командування зірвало план прем'єра по утворенню регулярного об'єднаного фронту, заявивши про перехід на радянську платформу та підписавши договір з Революційним комітетом Поділля про перехід УГА під радянське керівництво. І. Мазепа категорично відмовився ратифікувати угоду, зазначивши, що вона була підписана без погодження з урядом УНР, під керівництвом якого „de jure” від 24 грудня перебувала Галицька армія, і за цей крок має нести відповідальність галицьке командування. Щоб скасувати цей договір прем'єр надіслав М. Омеляновичу-Павленку наказ про термінову передислокацію армії на Поділля і об'єднання з УГА. Але з стратегічних причин це було неможливо зробити [603, 44].

Зважаючи на радянофільські настрої в УГА та наближення червоноармійських частин, члени уряду від УПСР запропонували прем'єру задля збереження армії УНР передати її під більшовицьке командування. І. Мазепа категорично відмовився: „... було б злочином, коли б ми своє військо добровільно підпорядкували московському командуванню, бо це знищило б і решту наших збройних сил” [410, 337]. Від подібного кроку він застеріг і командування Наддніпрянської армії: „Армія наша була б негайно большевиками розформована,

а більш свідомі старшини й козаки розстріляні ... наша армія є страшний ворог для большевиків, тому вони ніколи не допустять її існування, як окремої організації, хоч би армія стала формально на позицію радянської влади” [410, 337-338; 605, 45].

На нараді ЦК УСДРП у Кам’янці 29 січня 1920 р., під головуванням Прем’єр-міністра УНР, обговорювались поточні питання. Перш за все І. Мазепа звернув увагу однопартійців на дезорганізацію і розкол серед української громадськості і політикуму, викликані задекларованими у резолюції ЦК РКП(б) „Про радянську владу в Україні” від 2 грудня 1919 р. обіцянками російських комуністів визнати незалежність УСРР. Голова уряду наголосив, що такий крок більшовиків є лише політичним маневром, який має на меті збити з пантелику українське суспільство, тому потрібно якнайшвидше відновити ДЦ УНР. „Ми мусим завжди бути проти диктатури”, – зазначив І. Мазепа [303, 60].

Продовжуючи засідання, І. Мазепа розкритикував голову дипломатичної місії УНР у Варшаві А. Ливицького за надмірну поступливість перед поляками при виробленні умов переданої 2 грудня 1919 р. Урядові Польщі декларації. Цей документ завдав Україні значних політичних, економічних та територіальних втрат, а це, в свою чергу, викликало негативну реакцію західноукраїнської громадськості. Насамперед, українське суспільство обурило визначення кордону з Польщею по р. Збруч.

Прем’єр зазначив, що делегація перевищила свої повноваження, порушивши директиви, надані їй Урядом УНР, та передала декларацію без згоди Кабінету Міністрів. За наполяганням І. Мазепи було вирішено декларацію не вважати остаточним документом і продовжити переговори з поляками [149, 2]. Прем’єр наголосив, що завданням української дипломатичної делегації є домогтися визнання Української Народної Республіки Польщею та припинити захоплення української території польськими військами. „Ні в якому разі ми не можемо допустити, щоб на Україну прийшли нові чужоземні сили. – попереджав прем’єр. – Це знову відвернуло б від нас народні маси. Найбільш непопулярним на Україні є гасло інтервенції” [410, 344-347].

І. Мазепа переконував, що потрібно продовжувати боротьбу власними силами і найперше необхідно відновити ДЦ УНР та регулярний фронт в районі Кам'янця – Могилева. Політику уряду та його склад Голова РНМ запропонував не змінювати. Але він наголосив, що необхідно зробити зміни в загальному управлінні: унормувати взаємовідносини між Директорією та Урядом УНР, реорганізувати управління армією, утворивши військову раду і обмеживши тим самим повноваження осавулів Головного отамана [205].

Тези резолюції, прийнятої за наслідками наради, були співзвучні прозиціям Голови Уряду УНР: 1) Кабінет Міністрів не змінює своєї політичної програми і залишається до скликання передпарламенту; 2) негайно вживаються заходи для відновлення Державного центру й переведення армії на становище регулярної; 3) Після закріплення певної території скликається передпарламент з законодавчими функціями, перед яким Директорія і уряд звітують про свою діяльність і складають свої повноваження; 4) Організація армії проводиться на основі суворой дисципліни, до армії залучаються фахові військові незалежно від національних і політичних переконань і над ними встановлюється належний контроль; 5) В закордонній політиці уряд має стояти проти запрошення іноземних військ на територію України в будь-яких цілях; 6) Для унормування загального управління негайно видається окремий закон, в якому визначається компетенція Директорії, як верховної влади країни [212, 15-16; 303, 59].

За результатами цієї наради, комісія під головуванням А. Лівичького розробила проект „Тимчасового закону про державний устрій та порядок законодавства”. В ньому зазначалось: 1) Після відновлення державного центру негайно, але не пізніше 1 травня 1920 р. скликається передпарламент – Державна Народна Рада, яка встановлює тимчасову форму державного устрою і порядок законодавства на час до скликання постійного законодавчого органу; 2) До скликання передпарламенту Директорія здійснює свою владу виключно через Раду і Кабінет Міністрів; 3) Верховне представництво військ УНР належить Голові Директорії, як Головному отаманові. Для командування армією Головний отаман призначає, за поданням Голови РНМ і військового міністра,

командуючого армією, що керує військом на підставі загальних вказівок верховного головнокомандуючого, якому безпосередньо підлягає; 4) Для управління фронтом і тилом, при штабі головнокомандуючого, утворюється військова рада на чолі з головнокомандуючим армією [144, 101]. Даний законопроект, після попереднього погодження з представникам УПСР та ряду єврейських партій, був ухвалений 14 лютого 1920 р. на засіданні Кабінету Міністрів [135, 1; 203, 6 а; 543, 173-174].

На час перебування Голови РНМ І. Мазепа у ворожому тилу вирішено колегії урядовців у складі: міністра юстиції і керуючого міністерством закордонних справ А. Лівницького, міністра військових справ В. Сальського, товариша міністра внутрішніх справ П. Христюка, надати повноваження: а) вирішувати всі поточні справи, що стосуються українських громадян і військових, які знаходяться на території, зайнятій поляками; б) вирішувати справу українських полонених в інших державах; в) проводити попередні переговори з усіма державами, залишаючи остаточне їх затвердження за Кабінетом Міністрів під керуванням прем'єр-міністра; г) давати директиви дипломатичним місіям [135, 1].

Прем'єр намагався лише обмежити владу Директорії та створити їй противагу, поставивши під контроль уряду. І. Мазепа, розуміючи що такий крок призведе до розколу в українському політикумі, категорично відмовився від пропозиції Всеукраїнської Національної Ради усунути Директорію від влади [163, 5].

Від'їжджаючи до армії Зимового походу І. Мазепа написав листа до С. Петлюри в якому вимагав затвердити „Тимчасовий закон про форму державного устрою”, радив залучити до армії професійних військових „хоч і служивших раніше старому режимові”, пропонував усунути А. Лівницького від переговорів з поляками. Також прем'єр порадив головну увагу звернути на інформаційно-пропагандистську діяльність українських дипломатичних місій за кордоном, щоб схилити думку світової громадськості на користь українців. В цьому ж листі І. Мазепа подав план роботи по організації армії зазначивши, що

тільки зміцнення внутрішнього становища України змінить ставлення інших держав до неї [163].

С. Петлюра взяв до уваги „побажання” викладені в „цій «Конституції»” та, вирішивши що текст документу компрометує „носителя «верховної влади»”, відмовився його підписати [187, 86-87]. Його образило те, що Кабінет Міністрів порушив питання про компетенцію Голови Директорії і Головного отамана. Щодо реорганізації влади С. Петлюра „порадив” прем’єрові обмежитися „притягненням нових сил до правительства” та зменшити кількість есерів в уряді [187, 84-85]. 31 березня 1920 р. він надіслав розпорядження І. Мазепі та головному уповноваженому від Уряду УНР в Кам’янці-Подільському міністрові І. Огієнку про необхідність створення при РНМ Особливої державної комісії, в склад якої мали увійти представники всіх політичних партій які стояли на ґрунті української державності. Комісія мала переглянути всю систему державного „законодавчо-адміністративно-судового” апарату та виробити законопроекти, статuti та інструкції, які б охоплювали все державне керівництво країною, але вона не мала права створювати законодавчу базу для обмеження повноважень Директорії [12, 157; 134, 5].

Перебуваючи протягом лютого-березня 1920 р. в Ямполі, Могилеві та Кам’янці-Подільському І. Мазепа провів необхідні консультації з військовими, зробив розпорядження та підписав відповідні накази для формування регулярних військ і тим самим заклав основу для відновлення регулярного фронту УНР [192; 194, 113-117; 197]. Саме райони Могилівського та Ямпольського повітів, на його думку, були на той час „тим тереном на території України, який маючи стик з кордоном сусідньої держави дав би змогу організувати сильну військову частину для весняної операції” [194, 108]. Закінчивши зазначені військові справи та запевнивши, що „ні в які розмови з добровольцями ні в політичні ні в військові наш уряд входити не буде”, прем’єр відправився у ворожий тил до армії Зимового походу, яка, на його думку, мала нагадувати населенню про факт свого існування і тим самим підготувати ґрунт для української влади [194, 108-109].

Призначення С. Петлюрою заступника І. Мазепи, голову дипломатичної місії УНР у Варшаві А. Лівіцького тимчасово виконуючим обов'язки Голови РНМ „на час до налагодження постійного і нормального зв'язку з урядом” [131; 145; 556, 334] не сприяло консолідації українських національних сил. А. Лівіцький, отримавши повноваження голови уряду розпочав його реорганізацію [116; 132], адже політичні уподобання тепер уже фактично двох прем'єрів істотно різнилися. Але Голова РНМ, переходячи на захоплену ворогом територію України, доручав А. Лівіцькому виконувати свої обов'язки лише „в тому районі на території України, де може розпочатися відновлення роботи центральних державних установ” [194, 118 зв.]. Якщо ж А. Лівіцький залишався у Варшаві, то повноваження прем'єра мав виконувати М. Шалдун. Відповідно до цього І. Мазепа надіслав „уповноваження” і для А. Лівіцького і для М. Шалдуна [195]. Але С. Петлюра все вчинив на власний розсуд не рахуючись з думкою прем'єра, хоча офіційно намагався продемонструвати єдність українського державного проводу: „уряд Мазепи і Петлюри – це все одно, – одного добиваємось, за одно змагаємось” [367, 19].

Поглиблення розколу в українському політичному таборі спричинила, зокрема, угода, вироблена дипломатичною місією УНР у Варшаві [357, 618-619]. Є різні свідчення щодо ставлення І. Мазепи до українсько-польських переговорів, які передували підписанню договору та військової конвенції між УНР та Річчю Посполитою у квітні 1920 р. А. Лівіцький у листі, розісланому 18 березня 1920 р. усім дипломатичним місіям УНР за кордоном, повідомляв про свою поїздку до Кам'янця-Подільського для порозуміння з урядом. Він заявляв, що „всі злочинні байки про якісь розходження, навіть ворожнечу” між ним і І. Мазепою не відповідають дійсності, що „Мазепа і Рада Міністрів цілком опробують нашу «Варшавську політику»” [302]. Але ніякої „апробації Варшавської політики” І. Мазепа здійснити не міг, бо в цей час перебував у ворожому тилу і ніякого зв'язку з ним не було [203, 5, 10]. М. Стахів запевняє, що „кабінет Мазепи був відсторонений від формування дипломатичної місії на переговори до Польщі” [591, 195] і „Рада Народних Міністрів під керівництвом І. Мазепи не мала на

руках проєкту цього договору” [587, 109]. П. Феденко та М. Шалдун також наполягали на тому, що квітневий договір був підписаний А. Лівіцьким за згоди С. Петлюри, а І. Мазепа ознайомився з ним лише на початку травня 1920 р., після повернення з фронту, і „був дуже занепокоєний його змістом” [203, 7; 604, 99]. Сам І. Мазепа, засуджуючи ступінь поступок на які погодилися „Варшавські українці” вважав, що, після ліквідації регулярного фронту УНР С. Петлюра фактично опинився в польському полоні, і за таких умов полякам удалося нав’язати Голові Директорії кабальні умови договору [410, 402].

Голова Директорії, фактично керуючи відновленими на початку березня 1920 р. переговорами з поляками, не погоджував умов цих переговорів з прем’єром. Лише в листах, написаними до голови уряду в період переговорів С. Петлюра повідомляв: „Вона (Польща – В. Г.) має визнати нас, але, очевидно, за дорогу ціну: 5 повітів Волині хоче взяти...А. Лівіцький докладно має Вам писати про свої переговори з нею” [187, 80; 188]. Голова Директорії намагався перекласти відповідальність за поступки зроблені полякам на уряд І. Мазепи [187, 80]. А. Лівіцький в листах дійсно інформував І. Мазепу про хід українсько-польських переговорів [179; 193], але як і С. Петлюра не згадував про військову конвенцію. Проте всі ці листи, як і лист О. Безпалка із застереженням, що С. Петлюра „Всю державну політику кладе на одну карту – на порозуміння з польським урядом за всяку ціну”, були отримані прем’єром вже після його повернення з Зимового походу [207, 19].

Але після підписання Варшавського договору, через пресу було поширено інформацію, що в цьому велика провина уряду. С. Петлюра намагався покласти відповідальність за незадовільний стан української державної справи на уряд та його керівника: „коли б уряд був при армії, то тепер був би там відбудований урядовий центр, і армія наша певне мала б незмірно більшу численність” [410, 406]. Більшість політичних провідників, членів уряду на чолі з прем’єром не хотіли миритися з цим договором та зі звинуваченнями в свій бік. І. Мазепа сприйняв це як свідому політичну інтригу, покликану виправдати відхід від раніше досягнутих угод, підірвати довіру до уряду, який наважився обмежити

авторитарні нахили С. Петлюри [585, 838]. Голова уряду намагався довести українському громадянству, що він не мав відношення до підписання цієї угоди. Про це прем'єр заявив на зібранні політичних партій, громадських організацій та представників військових кіл і засудив ступінь поступок, на які погодився А. Лівіцький. [410, 402; 604, 99].

І. Мазепа, відкриваючи перше після Зимового походу засідання РНМ, „забув” відмітити „досягнення” в міжнародній політиці та „історичне” значення Варшавського договору [410, 412]. В додачу до цього уряд проігнорував „подяку” С. Петлюри А. Лівіцькому за його роботу голови дипломатичної місії у Варшаві та зазначив, що „декрет був виданий без відома голови Ради Народних Міністрів і міністра закордонних справ” [136, 17]. Такі дії прем'єра призвели до загострення відносин з Головою Директорії.

Кардинальна зміна політичної ситуації вимагала також і зміни складу уряду. Нові союзники – поляки заявили претензії на своїх кандидатів у члени Уряду УНР, зокрема на посаду міністра земельних справ. На реконструкції уряду наполягав і Голова Директорії [190, 94]. Такі ж вимоги висунули й праві опозиційні партії, які входили до Національної Ради і також хотіли отримати посади в уряді. І. Мазепа не погоджувався з більшістю висунутих вимог і подав пропозицію про складення ним повноважень Голови РНМ на розгляд ЦК УСДРП. На нараді 19 травня 1920 р. ЦК УСДРП обговорив пропозицію І. Мазепа про відставку уряду. Хоча думки розділились, але більшість однопартійців підтримали позицію прем'єра [420]. Цього ж дня він надіслав листа Голові Директорії з проханням відправити уряд у відставку „приймаючи на увагу загальну сучасну ситуацію нашої державної справи”, яка на думку І. Мазепа, вимагала іншої „конструкції правительства” [10].

Відносно причин відставки уряду І. Мазепа цікаві міркування висловив один з міністрів – М. Шалдун. Він твердив, що А. Лівіцький на правах заступника прем'єра фактично сформував новий правий кабінет за участі соціалістів-самостійників, соціалістів-федералістів, хоча офіційно продовжував називати його урядом І. Мазепа [203, 7-7 зв.]. У цьому паралельному уряді

А. Лівіцький залишив за собою і посаду міністра юстиції. Сказане підтверджує, зокрема, наказ Директорії від 3 травня 1920 р. про звільнення І. Мазепи з поста міністра внутрішніх справ з залишенням Головою РНМ, який з'явився ще до повернення прем'єра з Зимового походу армії УНР [116]. Підписали наказ С. Петлюра та виконуючий обов'язки прем'єра А. Лівіцький [132].

Отже, стоячи перед фактом відповідальності перед українським народом за наслідки підписаного без згоди легітимного Уряду УНР Варшавського договору, з метою уникнути поглиблення протистояння між прихильниками і противниками цієї угоди серед українського політичного проводу та завбачивши неминучість зміни урядового курсу під впливом як союзників – поляків, так і правих українських партій, прем'єр-міністр І. Мазепа на засіданні РНМ 20 травня 1920 р. І. Мазепа заявив про відставку свою та всього Кабінету.

Але фактично І. Мазепа керував урядом до 28 травня 1920 р. В останні дні своєї роботи уряд І. Мазепи прийняв ряд необхідних для упорядкування державного управління рішень. Постановами Голови Ради Міністрів було скасовано всі „більшовицькі декрети як російських так і українських Совітів” і закони та декрети уряду „Юга Росии” та відновлено чинність всіх законів УНР [136, 11]; за законом, підписаним І. Мазепою 19 травня 1920 р., відновлювалась діяльність державного апарату на звільненій території УНР [414]; 22 травня РНМ затвердила законопроект про забезпечення фінансування для відновлення та організації адміністративної влади на місцях [136, 16].

Щоб стати на заваді полякам диктувати свої умови в земельній політиці, не залишати український уряд виключно в руках правих партій, продемонструвати спадкоємність між новим урядом та попереднім і тим самим уникнути невдоволення серед цивільного громадянства, розкладу і невдоволення в армії УНР, І. Мазепа погодився очолити Міністерство земельних справ в новому Кабінеті Міністрів [165; 608, 209]. На нашу думку, І. Мазепа дав згоду працювати в уряді В. Прокоповича ще й з тієї причини, що новий уряд погодився виконувати більшість положень програми державного будівництва, наміченої ще попереднім Кабінетом. Новий уряд взяв зобов'язання на демократичних засадах скликати

парламент, створити міцну армію, провести економічні реформи, сприяти розвитку вільної торгівлі, забезпечити селян землею, сприяти розвитку освіти і культури [165]. Разом з Є. Архипенком та С. Стемповським І. Мазепа входив до комісії з редагування урядової Декларації від 2 червня 1920 р. [133].

Член УСДРП М. Галаган свідчив, що І. Мазепа переконував однопартійців в необхідності підтримки уряду з боку українських соціал-демократів. „Мазепа вірив, чи вдавав, що вірить в те, що союз з Польщею принесе користь, – зазначав М. Галаган, – бо Польща буде сприяти тому, щоб УНР вийшла на міжнародну арену як самостійна держава та допоможе створити велику українську армію і, взагалі, сприятиме зміцненню незалежної УНР, бо це послаблює спільного ворога – Радянську Росію” [503, 493-494].

Однак, на нараді РНМ 18 червня 1920 р., І. Мазепа висловив свою категоричну незгоду з пропозицією міністра фінансів Х. Барановського про „негайний продаж від імені уряду удільних і інших державних земель, а також розрешення містам, посадам і містечкам продажу їх земель на біжучі витрати” [11, 64]. Ця пропозиція суперечила програмовим засадам УСДРП з аграрного питання (безоплатне наділення селян землею), програмі діяльності уряду, проголошеній в декларації від 2 червня, та умовам участі членів УСДРП в цьому уряді. І. Мазепа вважав купку урядовців, загнаних несприятливим політичними і військовим становищем в глухий кут, неповноважними вирішувати це важливе для всього українського народу питання і наполягав щоб „земельна справа” була вирішена „тільки в повному її масштабі після налагодження більш нормальних умовин для нашого державного життя” [11, 64 зв.].

Але більшість членів уряду відхилила протест міністра земельних справ І. Мазепи і міністра праці О. Безпалка та прийняла проект Х. Барановського. І. Мазепу занепокоїло таке поспішне вирішення урядовцями надзвичайно важливого загальнодержавного питання, тому він ініціював проведення 15 липня в Могилеві всеукраїнської конференції УСДРП, яка мала визначити „завдання партії у земельній справі” [200, 3; 202, 6]. Разом з тим, 23 червня 1920 р., він подав заяву до прем'єра В. Прокоповича про відставку з поясненням причин

такого вчинку: „принцип коаліційності Кабінету не додержується і вирішення важливих державних справ проводиться без порозуміння з тими політичними групами, представники яких увійшли в склад Кабінету” [196, 124-124 зв.; 421].

Отже, в один з найскладніших для української державності період, коли значна частка провідників українського національного руху, замість продовження організованої боротьби, виїхала за кордон, І. Мазепа став одним з діячів загальнодержавного рівня. Під час перебування І. Мазепа в складі урядів ним розроблялись плани політичних, адміністративних, соціально-економічних заходів, але через поразки на фронті більшість з них втілити не вдалось.

За період роботи на посадах Міністра внутрішніх справ, а потім – Прем'єр-міністра УНР, у складних внутрішніх і зовнішніх умовах, І. Мазепі вдалося створити дієвий адміністративний та міліцейський апарат в державі. Він зосередив всю владу на місцях в руках своїх підлеглих і цим позитивно вплинув на внутрішню ситуацію в країні: було покінчено з анархією, приборкано отаманщину та припинено єврейські погроми. Завдяки його зусиллям була налагоджена активна інформаційно-агітаційна робота як на території УНР, так і на етнічних українських територіях, які знаходились за лінією фронту. І. Мазепа був одним з ініціаторів створення Державної інспекції при військових частинах УНР, яка боролася з „отаманщиною”, пропагандою більшовиків і реакційних російських груп в армії та інформувала військо про політику уряду. Реформування Кошу охорони республіканського ладу на Україні та Державної інспекції при Армії УНР, проведене за його ініціативи, допомогло на деякий час стабілізувати ситуацію на підвладній УНР території.

Як голова уряду, І. Мазепа проводив політику компромісів яка мала на меті залучити сили національно свідомого українського громадянства і об'єднати зусилля Наддніпрянського та Галицького урядів у боротьбі за незалежність УНР. На деякий час йому вдалось це зробити. Але, перебуваючи на посаді голови уряду, І. Мазепа захопився проведенням внутрішніх реформ в країні та, на нашу думку, приділяв недостатньо уваги зовнішньополітичним справам. Він недооцінив сили головних супротивників УНР – більшовиків та помилився,

вважаючи, що для боротьби за державну незалежність України достатньо власних сил.

Значною мірою, завдяки безкомпромісній ідеологічній позиції прем'єра, наприкінці 1919 – початку 1920 рр. вдалось застерегти військове керівництво та уряд УНР від переходу на радянську політичній платформу, що дало змогу продовжити боротьбу за державну незалежність України.

Отримавши пропозицію сконцентрувати повноваження Голови Директорії та Голови РНМ у своїх руках, І. Мазепа відмовився від такого кроку і залишився противником введення диктатури як правого так і лівого політичного напрямків та прихильником демократичного розвитку УНР. Щоб запобігти можливості узурпації влади в державі він запропонував, прийнявши відповідні конституційні норми, створити баланс між гілками влади.

Перебуваючи на найвищих урядових посадах І. Мазепа послідовно наполягав на введенні парламентаризму в Україні та вживав заходів для досягнення цієї мети. Обстоюючи орієнтацію на власні національні сили і відкидаючи міжнародні угоди, які ставили під загрозу суверенітет України, він водночас намагався привернути увагу міжнародної громадськості до визвольних змагань українського народу.

РОЗДІЛ 4

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І. МАЗЕПИ В ЕМІГРАЦІЇ

Після відставки з уряду І. Мазепа залишився значною фігурою в українській політиці. Отримавши наприкінці липня 1920 р. відомості про радянсько–польські переговори, він став ініціатором проведення переговорів УНР з радянським урядом [410, 423]. ЦК УСДРП пропонував наступні умови переговорів: допомога Росії українськими матеріальними ресурсами в обмін на припинення окупації України [375, 142]. Але цей переговорний процес, як і переговори уряду І. Мазепа з РНК РСФРР восени 1919 р., не досягнув успіху: радянський уряд відмовився визнати навіть сам факт існування УНР. Тим самим була наперед вирішена справа сепаратного радянсько–польського Ризького договору.

Переговори про перемир'я, які проводились між польською та радянською сторонами, змушували провід УНР шукати інших потенційних союзників для продовження боротьби з більшовиками. Розуміючи наміри поляків торгуватись з РНК коштом українців, уряд В. Прокоповича розпочав переговори про військову конвенцію з російськими протибільшовицькими силами [180, 19-26]. Для обговорення цієї ситуації 20–24 вересня 1920 р. в Станіславові проходила нарада ЦК УСДРП з участю І. Мазепа, О. Безпалка, М. Ковальського, Б. Матюшенка, М. Шалдуна, І. Романченка та членів уряду А. Лівницького, С. Тимошенка.

Учасники засідання з обуренням зустріли інформацію А. Лівницького про переговори української військової делегації з П. Врангелем та виступили з категоричним протестом проти такої орієнтації уряду УНР, кваліфікувавши такі кроки як зраду інтересів України. В резолюції, яка підсумувала результати цієї наради, зазначалось, що уряд В. Прокоповича проводить політику окремих осіб, а не організованих політичних груп, порушує демократичні традиції УНР, нищить українські революційні здобутки. При сучасній ситуації, зазначалось в резолюції, демократичні гарантії в діяльності уряду можуть бути забезпечені тільки через утворення передпарламенту, скликаного на демократичних принципах. Без

виконання цих умов члени УСДРП в уряді „не в силах боронити послідовно-демократичної політики пролетаріату” тільки прикриватимуть антидемократичну і антисоціалістичну політику та методи управління уряду [375, 141]. Найвищий партійний орган заборонив українським еседам брати участь в уряді В. Прокоповича навіть по персональному принципу і, не маючи можливості впливати на міжнародну політику уряду, відкликав членів партії з провідних посад у закордонних представництвах УНР [305, 7].

Після листопадової катастрофи 1920 р. української армії, зрадженої союзниками – поляками, в еміграції опинилась велика кількість українців. Серед емігрантів запанували безпорадність, безнадійність, почався розлад, протистояння серед угруповань різних політичних напрямків. І. Мазепа так визначав головне завдання українського політикуму у вищезазначених умовах: „треба шукати способів для оздоровлення тої атмосфери, що запанувала серед нашої еміграції” [410, 440]. Він, разом з рештою лідерів українських еседеків, вважав себе повною мірою відповідальним за становище, що склалося під впливом об’єктивних і суб’єктивних причин, тому ставив собі завдання шукати вихід з цієї ситуації з метою продовження боротьби за незалежність України.

Для обговорення складного суспільно-політичного становища, в якому опинились українці та пошуків виходу з нього 24–28 листопада 1920 р. у Львові відбулася нарада ЦК УСДРП, в якій брав участь І. Мазепа. На нараді була заслухана інформація Б. Матюшенка, якому ще у вересні було доручено представляти партію у зносинах з іншими соціалістичними партіями європейських країн [305, 6]. За словами Б. Матюшенка, його зустрічі з Гюісманом, Ллойд-Джоржем, Мартовим та іншими показали, що діячі європейської соціал-демократії не вірили в успіх збройної боротьби українців з більшовиками, „в окремішність України, в її державну здатність” та вважають політичну лінію УСДРП „невірною і згубною” [554, 158]. Незважаючи на таку невтішну інформацію, при подальшому обговоренні ситуації, яка склалася, І. Мазепа заявив: „... своїх основних поглядів ми не міняємо” [554, 158].

На нараді також було обговорене питання про ставлення партії до уряду, очоленого бувшим членом УСДРП А. Лівіцьким. В зв'язку тим, що, на думку членів ЦК партії, кабінет А. Лівіцького продовжував політику уряду В. Прокоповича в напрямку порушення демократичних традицій УНР, керівний орган УСДРП висловив цілком негативне відношення до уряду А. Лівіцького. Учасники наради ставили у провину новоствореному уряду зносини з контрреволюційними російськими військовими силами (білогвардійцями – В. Г.), чим ставилась під загрозу українська державна незалежність, свідоме ухиляння від порозуміння з політичними партіями у справі ухвалення тимчасової Конституції і скликання передпарламенту, включення до уряду осіб, які скомпрометували себе співпрацею з реакційними російськими політичними силами на чолі з Б. Савінковим, П. Врангелем, С. Пермикінім [376, 143].

В резолюції, прийнятій за підсумками наради, зазначалось, що через утрату території в українській владі не буде, без участі широких кіл українського громадянства, реальної бази для продовження боротьби за державну незалежність, тому надзвичайно важливо сконсолідувати всі демократичні сили України. Ця консолідація може бути досягнута лише через об'єднання в авторитетний представницький орган якнайширших кіл українського громадянства. А в зв'язку з тим, що через військову катастрофу було неможливо скликати передпарламент, ЦК УСДРП висловився „за негайне скликання урядом УНР, хоч би поза межами УНР, Української Національної Ради, як органу представництва всіх політичних партій України з функціями передпарламенту на час до скликання органу народного представництва на території Української Народної Республіки” [376, 143].

З прихильністю зустрів І. Мазепа рішення спільної наради, яка відбулась 7 грудня 1920 р. у Тарнові за участю представників українських партій УСДРП, УПСР, УНРП, УПСФ, УПСС, про скликання в найближчому часі Української Національної Ради з представників від партій та громадських організацій. Актуальною та своєчасною назвав він ідею створення органу, який мав

сконсолідувати суспільно-політичні сили для опрацювання нової стратегії і тактики в боротьбі за незалежну українську державу [410, 442-443].

І. Мазепа пропонував Закордонній групі УСДРП взяти участь у роботі Ради Республіки – першого українського еміграційного передпарламенту, створеного 3 лютого 1921 р. в Тарнові. Тарнівська Рада Республіки, на його думку, на відміну від Всеукраїнської Національної Ради у Відні, ставила перед собою ширші завдання і була „тимчасовим вищим органом влади”. Він вів активну переписку з керівництвом Закордонної групи з цього приводу і наполягав на необхідності участі партії в роботі цього органу, який мав сконсолідувати українське громадянство в боротьбі за державність [314, 44; 315, 64; 316, 70].

Питання участі партії в Раді Республіки і визначення ставлення соціал-демократів до Державного центру УНР в Тарнові була покликана вирішити спільна конференція членів ЦК УСДРП І. Мазепа та П. Феденка з представниками ЗГ УСДРП, яка відбулася 2–9 травня 1921 р. І. Мазепі не вдалося переконати керівництво Закордонної групи партії підтримати зазначені українські державні органи, делегувавши до них своїх представників і тим самим сприяти консолідації національних сил [315, 64]. Нарада продемонструвала розбіжність поглядів ЦК УСДРП і Закордонної групи в питаннях тактики партії [306].

Потрібно зазначити, що не тільки різне бачення перспектив українського політичного розвитку лідерами Тарновського осередку і Закордонною групою УСДРП партії роз'єднувало лави партії. Значну роль також відігравала боротьба за лідерство в УСДРП між членом ЦК І. Мазепою та головою Закордонної групи М. Галаганом. Закордонна делегація, фактичним лідером якої був І. Мазепа, засуджувала „протипартійні виступи” М. Галагана і домоглася на партійній конференції 10–11 травня 1924 р. виключення його з рядів УСДРП „за проведення протипартійної діяльності” [309; 325, 17; 327] та вимагала розпустити Закордонну групу посилаючись на рішення її бувших членів [324, 52], а Закордонна група заявляла про нелегітимність утворення Закордонної делегації і не визнавала рішень цього органу [311, 35-38]. Ця гостра внутріпартійна боротьба з часом переросла у відверте протистояння між Закордонною делегацією і Закордонною

групою та ворожнечу між лідерами цих осередків [150, 5-26; 152, 38-39; 170, 1зв.]. Такі відносини широко обговорювались обома конфліктуючими сторонами як між собою, так і з відомими політиками-емігрантами [310, 29-30; 326].

Але надмірна амбітність лідерів, брак толерантності у взаємовідносинах, тягар попередніх суперечок і непорозумінь не дозволили досягти порозуміння між двома осередками УСДРП за кордоном та усунути організаційне роз'єднання, яке тривало до саморозпуску Закордонної групи восени 1932 р. [328]. Навіть залучення Д. Антоновича та грузинського соціал-демократа Г. Айолло в якості третейських суддів не допомогло врегулювати цей конфлікт [151, 36-37; 325, 17].

Починаючи з грудня 1920 р. ЦК УСДРП стало складно збирати необхідний кворум для роботи цього органу. Тому 9 грудня 1920 року у Львові було створене бюро ЦК УСДРП у складі І. Мазепи, М. Шалдуна і Й. Безпалка. В такому складі це керівне ядро партії діяло у Львові і Тарнові до середини 1922 р. З липня 1922 р. до травня 1924 р. бюро ЦК УСДРП було перетворено на виконавчий комітет партії [554, 158-159].

В грудні 1920 р., знаходячись під впливом „листопадової катастрофи”, І. Мазепа в праці „Три періоди української революції” робить свою першу спробу аналізу революційних подій в Україні 1917–1920 рр. Він відмічає, що українська революція, хоча спочатку була і складовою загальноросійської революції, але мала інші завдання. На переконання І. Мазепи класова боротьба лежить в основі розвитку української революції. Відповідно до економічної та суспільно-політичної ситуації в Україні та завдань, які ця революція була покликана вирішити вона мала бути буржуазно-демократичною та національно-визвольною. Але слабкість і недорозвиненість внутрішніх суспільних сил української нації, класові суперечності в середині самого українського громадянства та неукраїнський характер міського населення, яке не йшло спільно і не допомагало українській демократії, призвели до поразки революції. Головне значення української революції, на думку І. Мазепи, було в тому, що вона сприяла „поглибленню національної самосвідомости в найширших масах українського

народу, як необхідного фундаменту для успішної боротьби за його національне визволення” [396, 49].

Протягом першого року перебування в еміграції І. Мазепа займався не тільки політичною, а й громадською діяльністю. Він брав участь у роботі секції допомоги емігрантам з Наддніпрянської України, яка працювала з червня 1921 р. при Українському горожанському комітеті у Львові. Цей комітет опікувався українськими емігрантами з січня 1921 р. і до розпуску його польською владою у жовтні того ж року. Головні свої зусилля ця секція спрямовувала на підтримку українських біженців, які осіли в Галичині [574, 108]. І. Мазепа закликав членів Закордонної групи УСДРП переїжджати до Польщі та, працюючи Горожанському комітеті, надавати допомогу українським емігрантам [317, 82].

І. Мазепа не оминав увагою громадський рух і надалі. Беручи до уваги політичне різноголосся української еміграції і не бачачи можливості досягти домовленості на політичному ґрунті, він сподівався на можливість організувати широкий національний фронт за кордоном „на культурній праці” і осередком такої коаліції мав стати Український громадський комітет (УГК), заснований 7 липня 1921 р. для організації всебічної допомоги українським громадянам, що опинилися на чужині [518, 80]. В листопаді 1922 р. в Празі відбулись переговори представників соціал-демократів І. Мазепа, П. Феденка, Б. Матюшенка та представників УПСР Н. Григорієва і М. Шаповала в справі реорганізації УГК. На цій зустрічі І. Мазепа переконував, що управління УГК потрібно реорганізувати таким чином „щоб в ГК мали рівний голос і інші несоціалістичні демократичні елементи нашої еміграції” (пропонувалось змінити склад Управи – керівного органу УГК, куди входили 2 есери і 1 соціал-демократ – В. Г.) і це мало зняти з цієї установи титул „есерівської крамнички” [310, 23]. Лише при реорганізації Управи й самого Комітету на широких громадських засадах, на його думку, ця організація могла набрати потрібного авторитету в очах української еміграції.

Але вимога лідерів УСДРП не була задоволена і виконуючи постанову ЦК партії 15 січня 1923 р. 13 соціал-демократів заявили про свій вихід з УГК [322, 116]. В резолюції УСДРП з цього приводу зазначається, що есери були пануючою

групою в УГК і незважаючи на присутність на чужині значної кількості „культурних демократичних сил” важливі для еміграції справи економічного, культурного та наукового характеру вирішували диктаторським способом. „Не зустрічаючи ніякого порозуміння для демократизації усього громадського осередка, що серйозно загрожувало інтересам еміграції, – пояснюється в документі, – соціал-демократи виступили із Комітету, не бажаючи нести відповідальність за тактику особистої і гурткової сваволі в Комітеті” [219, 108].

В липні 1923 р. І. Мазепа знову запропонував голові Управи УГК М. Шаповалу відновити переговори з приводу реорганізації УГК з метою створення українського національного „єдиного фронту”. Але М. Шаповал не пішов на поступки і переговори лідерів українських соціалістів закінчились без результату [518, 90-91].

Після підписання в Ризі радянсько-польського договору політична діяльність українських емігрантів в Польщі почала обмежуватися. Щоб намітити собі план подальшої політичної діяльності за кордоном у квітні–травні 1921 р. І. Мазепа побував у Берліні, Відні, Празі. Під час подорожі він зустрічався з відомими українськими діячами В. Винниченком, М. Грушевським, М. Поршем, М. Шаповалом, Д. Антоновичем, Д. Донцовим, М. Галаганом, А. Макаренком, Ф. Швецем та ін. І. Мазепа обговорював українські проблеми також з представниками німецьких соціал-демократів: О. Бауером, Ф. Адлером, К. Каутським та чеських соціал-демократів: А. Немецом, Ф. Томашеком, Я. Астером. Під час зустрічей з німецькими та чеськими політичними діячами він пересвідчився, що закордонні політики недостатньо ознайомлені з проблемами української державності та переконався в необхідності приділити якнайбільше уваги пропаганді української справи в світі [410, 447-449]. „Ця мета повинна бути одною з найголовніших наших завдань”, – зазначав І. Мазепа [314, 43 зв.]

Заборона польського уряду на офіційну політичну діяльність українських емігрантів на території Польщі змусила ЦК УСДРП відкликати своїх представників з Ради Республіки [215]. УСДРП, беручи участь у Раді Республіки, писав І. Мазепа в листі до М. Галагана, ставила своїм завданням сприяти

консолідації українських громадсько-політичних сил і шляхом критики відстоювати демократичні традиції УНР, зміцнюючи тим самим ґрунт для подальшої боротьби за демократичну українську державність. Але після ратифікації Ризького договору, Рада Республіки, як закордонний представницький орган українського громадянства, не може існувати легально, а тому перестає бути засобом для відкритої пропаганди ідей української демократії і контролю за діяльністю українського урядового центру [317, 78].

Рада Республіки, хоч і відіграла певну позитивну роль у консолідації національних сил за кордоном, продовжує думку І. Мазепа, все ж не змогла створити відповідний урядовий центр, який би ясно уявляв сучасні завдання українського народу і був би здатний їх виконати. В таких умовах, участь представників УСДРП у Раді Республіки не буде не тільки корисною, а навпаки, вона зашкодить українській справі, бо спричинятиметься лише до прикриття недемократичної, руйнуючої діяльності українського урядового центру [317, 79]. Тому ЦК УСДРП, не припиняючи боротьби за демократичну українську державу, прийняв рішення відкликати своїх представників з Ради Республіки і видати в зв'язку з цим відповідну резолюцію [307, 43]. Про це рішення І. Мазепа, як член керівного органу партії українських еседеків, повідомив С. Петлюру та ЗГ УСДРП. Конференція УСДРП також визнала рішення партійного керівництва про відкликання представників партії з Ради Республіки правильним кроком [319, 93].

Але це питання знову було предметом обговорення на партійній нараді українських соціал-демократів 26 травня 1921 р. У своєму виступі І. Мазепа зазначив, що Рада Республіки себе скомпрометувала та розвалюється і має сама припинити своє існування. Збереження цього органу не входить в інтереси партії, бо Раду Республіки не можна прирівнювати до парламенту. „Склад Ради Республіки ні для якої творчої роботи не здібний. – переконував він. – Сучасна криза кабінету ясно доказує повний крах Ради Республіки бо особи, які складають кабінет мають на увазі свої інтереси персональні або інтриги. Поворот соціал-демократів до Ради Республіки був би досить негативним фактором для партії, дискредитує її” [153, 158].

На нараді було зазначено, що вихід членів УСДРП з Ради Республіки не означає розриву з центром УНР і припинення подальшої боротьби за українську державність. Не беручи участі в поточній праці уряду, всі сили партія має скеровувати на боротьбу за демократичну самостійну українську Республіку. Для цього вона має проводити інтенсивну роботу серед широких мас як на Україні, так і за її кордонами для підготовки нового стану боротьби за національні і соціальні ідеали українського пролетаріату і для доведення цієї боротьби до успішного завершення [544, 54].

Ситуація на Україні, внаслідок грабіжницької політики радянської влади в цей час була вибухонебезпечною. Відомості про таку суспільно-політичну ситуацію на окупованій Батьківщині доходили до місць осідку української еміграції і „це впливало на настрої української еміграції і не давало гаснути надіям на скорий поворот на Україну”, – писав І. Мазепа [410, 456].

На нараді ЦК УСДРП, яка проходила 2–4 липня 1921 р. в Тарнові було обговорено питання про становище на Україні. Окупаційний режим російських більшовиків тримається на штиках армії, зазначалось на нараді, а серед населення поширюється масовий рух проти більшовицької олігархії, створюється ґрунт для широкого розвитку збройних повстань українських трудящих мас в обороні своїх політичних, соціальних і національних прав [304, 3-5; 470, 6-7].

У своєму виступі на нараді І. Мазепа зазначив, що УСДРП має підтримати збройну боротьбу українського народу проти окупантів, які несли на Україну російський націоналізм і реакцію, оскільки ця боротьба була виявом волі і інтересів широких народних мас. Але це мало бути за умови, що повстання буде добре організованою акцією. На його думку, боротьба за українську незалежну демократичну державу не може бути справою однієї особи, партії чи класу, бо це було б авантюрою, адже для перемоги в національній революції необхідна політична організація мас. І. Мазепа також звернув увагу однопартійців на необхідність налагодження стосунків з сусідніми державами для отримання міжнародної допомоги в боротьбі за самостійність України [153, 157 зв.].

І. Мазепа разом з П. Феденком представляли УСДРП на переговорах з уповноваженими від УПСФ у справі створення політичного блоку, що проводились 15 липня 1921 р. у Львові. Вислухавши позиції УПСФ щодо засад участі в уряді та Раді Республіки, І. Мазепа зазначив, що Рада Республіки „в своєму теперішньому стані нагадує колишні рештки комісій Трудового Конгресу, що поволі втратили свій вплив і значення” [410, 450].

Представники УПСФ погодились на пропозицію соціал-демократів утворити політичний блок, включивши до нього ще професійні спілки залізничників та поштовиків. Цей блок був утворений 13 серпня 1921 р., а у вересні того ж року він був перетворений в Український республікансько-демократичний союз. На думку І. Мазепа, цей орган, після розпаду Ради Республіки, мав керувати повстанською акцією, бо існувала небезпека, що „ця справа опиниться в руках різних необ’єднаних між собою чинників” і це призведе до „отаманщини” [410, 451, 461].

Проти участі партії в згаданому Союзі, в керівному органі якого – Раді Союзу УСДРП отримала лише третину голосів, виступила ЗГ УСДРП. Вона різко розкритикувала рішення керівного органу партії ввійти до цієї організації і розцінила це „підпаданням ЦК під вплив дрібнобуржуазних елементів” [321, 121].

Створення нового політичного блоку та відкликання партіями, які його заснували, своїх представників з уряду та Ради Республіки викликало урядову кризу. І. Мазепа, як член ЦК УСДРП, був уповноважений однопартійцями на переговори з Головою Директорії щодо врегулювання цієї кризи шляхом зміни кабінету. С. Петлюра погодився з пропозицією І. Мазепа доручити формування нового уряду І. Феценку-Чопівському. Але цю кандидатуру не підтримали партії правого спрямування. Призначення головою уряду П. Пилипчука, члена народно-республіканської партії, не ліквідувало кризи українського уряду [410, 451].

Перебуваючи на еміграції, українці не мали можливості сформувати достатні збройні сили для протистояння радянським військам. Тому соціал-демократи у справі визволення України неабиякого значення надавали повстанському руху. Відомості про початок голоду в південних районах України

влітку 1921 р. давали змогу сподіватися на вибух всенародного повстання. Але, за словами І. Мазепи, для перемоги в національній революції була необхідна політична організація мас. На його думку, неможливо досягти будь-яких військових успіхів „коли за ними не буде стояти свідомо своїм соціально-політичним завданням демократично настроєна маса українського і неукраїнського населення” [410, 456].

В кінці липня 1921 р. у Львові відбулася нарада ЦК УСДРП за участю І. Мазепи, П. Феденка, О. Безпалка та І. Романченка. Після обговорення питання про становище в Україні та ситуації в емігрантському середовищі, всі присутні висловились за необхідність утворення окремого політичного комітету для керування повстанням в Україні. Згідно з проектом, запропонованим І. Мазепою, в „Народний комітет визволення України” мали входити Голова Директорії, начальник Партизансько-повстанського штабу Ю. Тютюнник, представники політичних партій та організацій. До компетенції комітету входило: визначити час початку всенародного повстання в Україні, сформувати політичну платформу, на підставі якої мало проходити повстання, визначити форму влади на території, звільненій від більшовиків. В разі успішного закінчення повстання комітет мав скликати Національну Раду в Україні [554, 159].

І. Мазепа, як і багато його однопартійців, був переконаний, що в той час найважливішим завданням українських демократичних партій мала бути організація політичних сил в самій Україні. Найближчим завданням української соціал-демократії він вважав об'єднання розбитих соціал-демократичних сил на Україні та в еміграції шляхом відновлення партійних організацій і проведення широкої інформаційної діяльності. Адже діяльність, в напрямку відновлення українського державного життя, на думку лідера УСДРП, мала започатковуватись в порозумінні, за згодою і при підтримці всіх революційно-демократичних сил України, а інакше це була б нова авантюра, яких вже багато було в часи національно-визвольної революції [410, 457].

За дорученням керівного органу партії І. Мазепа, як автор згадуваного проекту, 31 липня 1921 р. вів переговори щодо прийняття рішення про утворення

Народного комітету визволення України з Головою Директорії С. Петлюрою і представниками від УПСФ. Представники соціалістів-федералістів І. Фещенко-Чопівський і М. Корчинський відразу погодились на утворення політичного повстанського комітету, але С. Петлюра затримався з відповіддю [410, 461].

Протягом серпня–вересня 1921 р. продовжувались переговори з Ю. Тютюнником, С. Петлюрою, кожен з яких претендували на керівництво повстанським політичним центром. Врешті Ю. Тютюнник взяв в свої руки підготовку військового боку справи, а рішення щодо політичного керівництва повстанням затримувалось. І. Мазепа, з метою відновити втрачені протягом останнього року позиції УСДРП в державній політиці та недопущення узурпації влади в Україні, закликав однопартійців взяти активну участь в створенні і роботі цього органу. „Участь у повстанні може збільшити наші впливи. – переконував він. – Коли зостанемось тут, то в разі успіху на Україні буде Тютюнник з необмеженими правами, а тут у Петлюри ніякої гарантії не дається” [554, 160]. Однак, незважаючи на зусилля І. Мазепа, справа з утворенням Народного комітету визволення України врешті зовсім затихла.

Поразка українських національних сил у боротьбі за державність змінила ставлення І. Мазепа до уряду УНР. Він наполягав на „відході” партії від державного центру УНР і пояснював такий крок необхідністю мати „розв’язані руки”, щоб „поза всякими урядовими центрами на еміграції”, тобто іншим шляхом, продовжувати свою політичну діяльність в інтересах українського народу [380, 134]. На думку І. Мазепа, в результаті заключення дуже непопулярного в масах союзу з Польщею, центр УНР, з одного боку, відштовхнув від себе українські маси, а, з другого – опинився під впливом чужих сил. Тому уряд УНР „втратив свій колишній авторитет в масах і перестав бути центром національного проводу” [380, 132]. В той же час І. Мазепа не ставив завдання боротися з екзильним урядом УНР і вважав його „одним із складових елементів українських політичних сил на еміграції, але не більше” [380, 134].

На засіданні ЦК УСДРП 19 листопада 1921 р. було вирішено припинити співпрацю з урядом та зазначено, що діяльність уряду УНР є шкідливою, бо він

цілковито порвав з громадянством і проводить політику в цілях народно-республіканської партії, а це негативно відбивається на консолідації українських сил. Тому, зазначалось в резолюції прийнятій за підсумками цієї наради, Центральний провід партії не визнає за сучасним урядом УНР права проводити державну роботу [308].

Підсумком наради ЦК УСДРП 17 січня 1922 р. було рішення остаточно розірвати стосунки з так званим Центром УНР. На думку проводу соціал-демократів, керівництво УНР „розійшовшись насамперед з соціалістичною демократією України в погляді на чергові завдання боротьби українського народу, почало котитися...по шляху протидемократичної і протиреспубліканської політики”. Іншою причиною розриву було те, що керівництво Центром УНР в еміграції „набрало форм особисто-диктаторських; що воно в своїх міжнародних зносинах дозволяло і дозволяє ганебне відношення до себе з боку так званого союзника (Польщі – В. Г.) і поставило себе в негідну залежність від нього; що в такому виді воно може бути використано сторонньою силою не в інтересах державного будівництва України і її революційної демократії” [216].

Після невдалої спроби української еміграції збройним шляхом утвердитись на українській території, І. Мазепа змінив свої погляди щодо продовження боротьби власними силами, які були роз’єднані і політично деморалізовані. Адже зникли умови для розгортання збройної боротьби населення України проти радянської влади. Введення НЕП, зміцнення більшовицької партійної диктатури, розгром партизанських формувань і повстанських організацій, проведення аграрної реформи утворили нову суспільно-політичну ситуацію в Україні. Хоча, на думку І. Мазепа, становище російських більшовиків в Україні було дуже хитким і саме це штовхало їх до найжорстокіших засобів для утримання влади в своїх руках і змусило стати на шлях національного терору, адже „терор, заведений як система правління, завжди є ознакою слабости, відірваности від народних мас тої власти, яка його вживає” [379, 87]. Але він наголошує на необхідності внесення певних тактичних коректив в боротьбу проти радянської окупаційної влади і відводить провідну роль в боротьбі українців за державність

зовнішній допомозі. „Єдина надія на інтервенцію Заходу, котра розріже стару Росію на шматки, – зазначав він, – і тоді Україна буде створена зовнішніми силами” [554, 160].

На думку І. Мазепи, світова спільнота мала бути зацікавлена у створенні самостійної української держави, адже миритися з національною неволею Україна не буде, а разом з українським народом не заспокояться і інші народи бувшої Росії в своїх устремліннях до самовизначення. Якщо міжнародна спільнота не надасть допомоги у вирішенні українського питання, то „в таким разі на Сході буде створена нова Ірландія з безупинною національною боротьбою, аж поки український народ не доб’ється свого повного визволення” [379, 108]. В цьому і існувала, на переконання І. Мазепи, головна трагедія Сходу Європи. І саме українське питання було ключем до вирішення проблем безпеки Східної Європи: „Спокій на Сході залежатиме, насамперед, від радикального розв’язання української національної проблеми” [379, 108].

З огляду на нову суспільно-політичну ситуацію в Україні І. Мазепа коригує і завдання партії. Вважаючи надію останків центру УНР на швидке повернення на Україну ілюзією, він розцінює гасло всенародного повстання, як таке, що не відповідає потребам моменту. Без політичної організації широких народних мас, це гасло, на його думку, дало б тільки протилежні результати: розбиття сил, політичну деморалізацію і зневіру, економічну руїну і фізичне знищення найактивніших представників нації. „Оружна протикупаційна боротьба може бути в інтересах українського народу лише як боротьба організованої волі і устремлінь широких активних народних мас нації, як боротьба за ясно поставлені демократичні цілі. Така боротьба, навіть в разі тимчасової неудачі лишає після себе незгладимий слід в свідомості мас, виховує нові і нові кадри борців за визволення – пише І. Мазепа. – А невідповідальні виступи окремих осіб або груп, не можуть принести Україні нічого, окрім шкоди” [379, 107]. Тому, перед українськими соціал-демократами в умовах еміграції, на його думку, стояла необхідність плідної співпраці для вирішення таких основних завдань: консолідації українських сил у боротьбі за вільну, демократичну і

соціалістичну Україну та залучення світової спільноти до захисту прав українського народу.

I. Мазепа вважав, що українські соціал-демократи мають солідаризуватись з міжнародним соціалістичним рухом та сприяти подоланню розколу між соціалістичними партіями різних країн. Разом з іншими провідниками УСДРП він підтримав ініціативу британської Лейбористської партії (БЛП) скликати міжнародну соціалістичну конференцію, яка мала на меті подолати розкол міжнародного соціалістичного руху. В листі, надісланому на адресу БЛП, була надана позитивна відповідь на пропозицію співпраці та зазначалось, що „пролетаріат України, як і територія, заселена українським народом, найбільше терплять через відсутність сильного і єдиного Соціалістичного Інтернаціоналу, який... покладе кінець намірам реакції накинути народам сходу Європи, а між ними і українському народові разом з чужою російською державністю, національне і соціальне поневолення” [471]. Також була висловлена надія, що „зусиллями всесвітнього пролетаріату... великий і сильний Соціалістичний Інтернаціонал стане на чолі боротьби трудящих мас цілого світа за визволення всієї людськості, за остаточну ціль робітництва – соціалізм” [471].

Подальшому зміцненню зв'язків українських есдеків з соціалістичними силами європейських країн допомагала їх активна участь у міжнародних кампаніях солідарності з голодуючим населенням України та російськими есерами, судовий процес над якими у 1922 році організували кремлівські можновладці. Центральний провід УСДРП у своєму зверненні „До соціалістичних організацій світу. У справі голоду в Росії і на Україні” розповів про голод у південноукраїнських губерніях, вказав на його причини та просив в міжнародного робітництва допомоги, підкресливши, що „тільки інші, недиктаторські громадсько-політичні умови в Росії і на Україні можуть дати ґрунт для відродження всього народного господарства і тим здолати кризу голоду” [471]. Оприлюднивши 11 серпня 1922 р. „Протест проти засуду російських есерів” ЦК УСДРП відкривав світовій соціал-демократії очі на злочинну сутність більшовицького режиму, заведеного кремлівськими можновладцями „які

зрадивши наперед демократію, тепер засудами і розстрілами соціалістів поповнюють явну зраду соціалізму” [472].

Для ознайомлення учасників майбутнього об'єднаного Міжнародного соціалістичного конгресу та світової соціал-демократії з українським питанням І. Мазепа і П. Феденко організували в Берліні видавництво на кошти, надані британськими лейбористами. У видавництві німецьких соціал-демократів „Діц” побачили світ книги І. Мазепа та П. Феденка „Голод в Україні” та І. Мазепа – „Большевізм і окупація України” [604, 107-108].

В роботі „Большевізм і окупація України” І. Мазепа, окрім аналізу соціально-економічних причин незрілості сил української революції, докладно розкрив дійсні мотиви нав'язування українцям радянської влади та цілі більшовицької політики в Україні. Він підкреслив, що на тогочасному етапі розвитку українського суспільства були відсутні передумови для утвердження радянської влади, бо форми політичного життя повинні відповідати розвиткові продуктивних сил країни. „Ніяка диктатура і ніяка сила не може накинута країні таких суспільних відносин, до яких ще не дозріли продукційні сили”, – переконував І. Мазепа [379, 106]. Головну і непереборну причину конфлікту між радянською владою і українцями він бачив не лише в політичній, а й в економічній площині. „Український національний рух, в основі якого лежить природне стремління до заснування незалежної держави, – констатує І. Мазепа, – стоїть в суперечності з тими економічними завданнями, які московський центр поставив собі на Україні” [379, 87].

І. Мазепа застерігав міжнародне співтовариство від будь-якого співробітництва, пропонованого радянською владою. Він пояснював, що перехід більшовиків до НЕП та поява в Росії нової буржуазної ідеології – „Смени Вех” ще не означало кардинальної зміни політики московських диктаторів. „Поворот від комунізму до капіталізму – це лише «тактичний хід», «стратегічний відступ» для утворення нової «передішки», з метою удержання в своїх руках влади... до вибуху світової революції. – зазначає І. Мазепа. – Це способи відстрочити свою агонію і на кошти європейської буржуазії не тільки продовжити своє існування,

але й поширити свою комуністичну пропаганду в цілім світі” [472]. Але, на думку І. Мазепи, проведення більшовиками фізичного знищення своїх політичних опонентів, „безоглядної експлуатації та національного терору” в Україні демонструє світовій спільноті справжні їх наміри і тому „большевизм засуджений варитися в межах власної держави” [472].

У травні 1923 р. розширеним засіданням ЦК УСДРП „для представництва партії за кордоном, а також інтересах зав’язування тісніших зносин з європейськими робітничими і соціалістичними організаціями” була створена Закордонна делегація УСДРП у складі І. Мазепи, Б. Матюшенка, П. Феденка [473, 9]. В той час можна було використати міжнародний політичний рух і пресу для інформування світової спільноти про відносини в Україні та домагань до радянського уряду в Москві в формі політичних резолюцій на різних конгресах, бо СРСР ще не мав достатніх сил, щоб тиснути на сусідні держави.

Головною проблемою, для вирішення якої українські соціал-демократи мали прикласти свої основні зусилля, на думку І. Мазепи, була проблема визнання світовою соціалістичною спільнотою права українського народу на державну незалежність. Він зазначає, що здобутки української делегації в Люцерні, де на конференції Соцінтерну було визнано право українців на незалежність, після занепаду організованої боротьби українців за державність та під впливом антиукраїнської пропаганди „різних російських і польських чинників за кордоном”, були втрачені. З цієї причини, серед соціалістичних кіл Європи, поширився інший погляд, який висловив К. Каутський: „українське питання ще не ясне” [385, 137]. Завданням українських соціал-демократів на міжнародних форумах, на думку І. Мазепи, було детально ознайомити, світову, а перш за все європейську соціалістичну спільноту з українським питанням і тоді можна буде сподіватися, що „зусиллями європейської демократії буде полегшена можливість вільного самоозначення, можливість власними силами упорядкувати своє життя так, як цього вимагають інтереси самого українського народу” [385, 139].

В зв’язку з цим, Закордонна делегація УСДРП ґрунтовно готувалася до Гамбурзького об’єднавчого соціалістичного конгресу, що відбувся 21–28 травня

1923 р. і обговорив широке коло питань: створення нового інтернаціоналу та його статут, імперіалістичний мир і завдання робітничого класу, інтернаціональна боротьба проти міжнародної реакції, стосунки з Росією та інші. До уваги його учасників були представлені аналітичні огляди: „Україна в сучасній революції”, „Діяльність Української соціал-демократичної робітничої партії”, „Декларація УСДРП Соціалістичній Робітничій конференції”, проекти резолюцій з питань, що стосувалися майбутнього Центрально-Східної Європи. Також делегація УСДРП внесла пропозиції щодо статуту соціалістичного об'єднання, обґрунтувавши необхідність надання постійного представництва у виконкомі РСІ [533, 67].

До складу делегації українських соціал-демократів входили І. Мазепа, О. Безпалко, О. Бочковський, Б. Матюшенко, М. Матюшенко і В. Старосольський, гостями конгресу були П. Феденко і С. Гольдельман [474, 10-11]. Ще до відкриття конгресу 18 травня в Берліні відбулася нарада соціалістичних партій Східної і Центральної Європи по обговоренню проблем Сходу Європи. Одним з питань розглянутих на цій конференції було питання польської окупації українських земель. Аргументи українських соціал-демократів, наведені в захист права всіх націй на самовизначення, були настільки переконливими, що навіть Головна Рада Польської партії соціалістичної визнала, що вона повинна боротись за територіальну автономію „всіх територій Української Республіки заселених українською більшістю” [221, 32].

З перших днів роботи конгресу провідники УСДРП задекларували намір активно відстоювати перед світовою спільнотою українські національні інтереси. У день відкриття Гамбурзького конгресу вони розповсюдили серед учасників „Декларацію УСДРП” в якій висловили глибоке переконання, що конгрес зможе досягти мети тільки приділивши належну увагу питанню боротьби за національну незалежність та реалізації права пригнічених націй на самовизначення. Адже, на думку провідників УСДРП, всесвітній мир, демократичне правління та соціальне визволення робітничого класу моли бути досягнуті людством лише за умови, що нації на землі розглядатимуть одна одну як рівні. Українські делегати вимагали від Конгресу „якнайсуворіше засудити більшовицьку політику економічної

експлуатації та безжального антинаціонального терору в Україні, Грузії та інших окупованих країнах, населення яких було доведено до голоду” [164, 11].

Окремо увага делегатів конгресу зверталася на останній акт насилля над українським і білоруським народами – рішення Ради Антанти від 14 березня 1923 р. про визнання східних кордонів Польщі, яке призвело до міжнародно-правового узаконення поділу Східної Європи між Москвою і Варшавою. Провідники української соціал-демократії попереджали світовий соціалістичний загал, що „реставрація” імперіалістичної Росії загрожуватиме миру і демократії в усій Європі, а розвиток суспільно-політичних процесів на території СРСР свідчить про те, що більшовики готують в Східній Європі „грунт для хвилі реакції”. „Вплив цієї реакції, – пророчо застерігали керівники УСДРП, – не обмежиться кордонами колишньої Російської імперії”. Вони наголошували, що українська проблема має особливу важливість: вона є ключем до вирішення національного питання в Східній Європі і доки не буде досягнуто її розв’язання, „тривалий мир у Європі перебуватиме під питанням, і європейська демократія постійно буде в небезпеці” [164, 12].

В рамках конгресу І. Мазепа брав участь в роботі комісії по боротьбі з імперіалізмом під головуванням К. Гюїсманса. На її розгляд було представлено проект резолюції „Про самовизначення народів сходу Європи” з окремим параграфом щодо українського питання, в якому пропонувалося, щоб конгрес висловив протест проти насильства над українським народом з боку імперіалізму сусідніх держав Росії, Польщі та Румунії, які силою окупували Україну і розділили її територію між собою. „Конгрес визнає право українського народу на вільне національно-державне самовизначення, – наголошувалось в проекті резолюції, – і кличе всесвітній пролетаріат піддержувати український народ в його визвольній боротьбі” [222]. Але російським делегатам-меншовикам вдалося добитися, щоб згадувана частина проекту резолюції була відхилена і комісія К. Гюїсманса ухвалила передати пропозиції УСДРП виконкому Інтернаціоналу для розгляду позицій сторін і прийняття компромісного рішення [474, 12].

Все ж активність провідників української соціал-демократії у Гамбурзі дала позитивний результат. Конгрес зобов'язав соціалістичні робітничі партії підтримувати право на самовизначення народів, які відокремились від Росії і на території яких нові державні кордони встановлено не згідно з правом народів на самовизначення, а продиктовано силою. Виконкому РСІ було доручено скликати спеціальні конференції із зацікавлених партій „щоб підготувати одностайну політику робітничого класу для мирного, демократичного вирішення цих спірних національних питань” [474, 13].

І. Мазепа негативно поставився до пропагованої В. Винниченком та М. Шаповалом у 1923–1925 рр. ідеї створення єдиного революційно-демократичного національного фронту, до участі в якому запрошувалися й українські соціал-демократи. Він вважав ідейні засади „трудовий принцип” та „диктатуру трудових мас”, які мало сповідувати нове утворення, пережитком минулого [502, 174]. „На жаль, ще й досі кандидати на політичне «об'єднання» мають різко протилежні погляди на основні питання державного устрою України. – підкреслювалось у відповіді на запрошення. – Тому ми не можемо інакше як тільки скептично поставитись до проектів про політичні союзи в сучасний момент” [475, 2-3].

Лідер УСДРП категорично відкинув і пропозицію приєднатися до Революційно-Демократичного Союзу, створеного на початку 1924 р. В. Винниченком та М. Шаповалом. Таке рішення він аргументував незгодою з політичною позицією цього союзу, який заперечував загальне виборче право, проповідував радянську владу і закликав емігрантів до повернення в Україну та співпрацю з комуністичним режимом [323; 604, 111]. Невдовзі цей орган розпався через внутрішні протиріччя.

В червні 1926 р. на засіданні Комітету по організації національно-політичного об'єднання української еміграції, була розглянута відповідь І. Мазепи на запрошення Закордонній делегації УСДРП взяти участь в роботі цього комітету для утворення установи, що „має метою об'єднати цілу еміграцію, що через свої організації активно працює в напрямку визволення Українського

Народу з-під окупації” [312, 44; 313]. „Українська соціал-демократія визнає велику потребу в консолідації революційних і демократичних українських елементів, – підкреслив він у листі, – але вважає, що здійснення такої консолідації, а тим більше корисні наслідки від неї можливі лише при умові об’єднання українського громадянства на певній платформі через організовані політичні партії та угруповання” [170, 1]. Хоча справа з організацією національно-політичного об’єднання української еміграції врешті затихла „через невідповідність ґрунту для створення політичного об’єднання” [327], проте І. Мазепа в черговий раз підкреслив незмінність орієнтації очолюваної ним партії на демократію.

І. Мазепа ретельно готувався до конгресу РСІ, що проходив 22–26 серпня 1925 р. в Марселі. Напередодні відкриття конгресу він, з метою в’яснення позиції своїх однопартійців щодо майбутнього світового соціалістичного конгресу та їх участі у ньому, звернувся до багатьох соратників з особистими листами. І. Мазепу дуже цікавило ставлення до РСІ галицьких ескеків, значна частина яких „балансувала” між двома Інтернаціоналами – соціалістичним та комуністичним. Все ж більшість членів УСДРП підтримали провід партії у його бажанні взяти участь у Марсельському конгресі [621, 258].

На конгресі РСІ були розглянуті питання, які можна розділити на 3 групи: 1) міжнародний розвиток й збереження миру; 2) соціальні проблеми; 3) організаційні завдання соціалістів.

Делегація УСДРП, до якої входили І. Мазепа, О. Бочковський, О. Безпалко, Б. Матюшенко, подала учасникам конгресу меморандум, найважливіше місце в якому відводилося аналізу політичної ситуації в Східній Європі. В цьому документі зазначалося, що Польща, Румунія й Росія шляхом мирних договорів, або шляхом насильної окупації заволоділи територіями чужих народів. Ці народи пробудилися в революції до нового життя під гаслом права на самовизначення й почали незалежне державне життя і тепер, позбавлені в цих державах усіх людських прав „створять елемент невдоволення, який заінтересовані держави у взаємній грі виставляють або як об’єкт «визволення» шляхом війни, або як об’єкт

«пацифікації» шляхом терору» [492, 39-40]. Але найбільше занепокоєння провідників УСДРП викликало становище українських земель у складі СРСР. Політика московського центру на українських територіях має колоніальний характер, зазначали вони, хоч її й проводять з лицемірством під фальшивим гаслом самовизначення аж до відокремлення.

Під час обговорення питання про політичне становище в Східній Європі, українським соціал-демократам вдалося домогтися офіційного визнання права України на державну незалежність. „Інтернаціонал домагається права самоозначення для всіх народів, поневолених договорами з 1919 року та рішеннями конференції амбасадорів, а також для народів СРСР, що здобули собі державну самостійність під час революції, як Вірменія, Грузія, Україна та інші” – зазначалося у резолюції соціалістичного об’єднання [385, 137]. Це, безперечно, була перемога української соціал-демократії, що відкрила широкі перспективи пропаганди української справи на міжнародному рівні.

Високу оцінку діяльності провідників УСДРП на міжнародних форумах дав С. Петлюра. Він зазначав, що українське суспільство має вітати „енергійні виступи українських соціал-демократів Мазепи або Безпалка перед міжнароднім соціалістичними конференціями, звернені проти окупантської та соціалістичної влади на Україні” та радіти „що з поміж еміграційних кругів нашого громадянства виробляється тип діяча європейського гатунку, освіченого, енергійного і одночасно патріота своєї нації, який починає використовувати для нашої державної справи відповідні можливості і ситуації” [576, 249].

Вбивство Голови Директорії УНР С. Петлюри глибоко вразило І. Мазепу. Він вважав, що це негативно відіб’ється на українській визвольній справі, адже переїзд С. Петлюри із Польщі до Парижу дозволяв останньому позбавитися впливу союзників, перекреслити згубні наслідки Варшавського договору та відновити єдність української політичної еміграції. ЦК УСДРП підготував „Звернення до українських робітників і селян” та резолюцію, де засудив вбивство Голови ДЦ УНР і назвав цей крок черговою спробою кремлівських можновладців

розпалити міжнаціональну ворожнечу, зміцнюючи тим самим позиції більшовицької диктатури [176; 223, 14-14зв.].

Справа про вбивство С. Петлюри, на вимогу російських соціал-демократів (меншовиків – В. Г.) була розглянута на засіданні Комісії меншин РСІ, яке проходило в лютому 1928 р. в Цюриху. В роботі комісії взяли участь О. Бауер, Л. де Брукер, І. Мазепа, П. Феденко, Р. Абрамович, Ф. Адлер. На засіданні комісії 23 лютого І. Мазепа подав вичерпну інформація про військово-політичну ситуацію в УНР у 1919 р. та документально підтвердив позицію українського уряду щодо нацменшин. У своїй промові він спростував твердження російського соціал-демократа Р. Абрамовича, який звинуватив уряд УНР та особисто Голову Директорії в неналежній боротьбі з погромами [604, 177-180]. А вже в наступному році, для ознайомлення світової спільноти з історією розвитку українсько-єврейських відносин, І. Мазепа і П. Феденко опублікували працю „Трагедія двох народів”.

Черговим конгресом РСІ, делегацію українських соціал-демократів на який очолив І. Мазепа, був Брюссельський конгрес, котрий проводився 5–12 серпня 1928 р. В своїх постановках він підтвердив позиції Марсельського конгресу щодо проблем поневолених народів. Провідники УСДРП послідовно відстоювали засади демократичного соціалізму та, при обговоренні питання про міжнародне становище й міжнародний робітничий рух, засудили розкол світового пролетарського руху. Вони одноголосно підтримали ухвалений конгресом маніфест „Світова політика та міжнародний робітничий рух” – звернення до робітників усього світу, в якому стверджувалося, що загальний мир може бути забезпечений лише соціалізмом [621, 291].

В лютому 1929 р. Соцінтерн запропонував обмін думок між партіями по питанню військової небезпеки в Східноєвропейському регіоні. На засіданні виконкому РСІ в Цюриху 28–29 липня 1929 р. була представлена доповідь УСДРП, підготована І. Мазепою та П. Феденком. Найбільша загроза для миру у згадуваному регіоні, зазначили вони, виникає наслідком поневолення Росією та Польщею чужих народів. Тільки відновлення незалежності окупованих держав,

підкреслювалось у доповіді, „може забезпечити демократичний розвиток Сході Європи і міжнародний мир” [604, 126-127].

Для дослідження проблем безпеки у Східній Європі виконкомом РСІ була створена спеціальна комісія у складі Л. де Брукера, О. Бауера, Ф. Адлера та чеського соціал-демократа Соукупа. На засіданнях цієї комісії, що проходили в лютому 1930 р. у Берліні, були присутні І. Мазепа і П. Феденко. І. Мазепа кілька разів брав слово при обговоренні проблем безпеки країн Східноєвропейського регіону національної проблеми цих країн і особливо загострив увагу зацікавлених сторін на експансіоністській політиці СРСР. На його думку, поширення чуток про розробку планів військового нападу Польщі на СРСР було пропагандистським трюком кремлівських можновладців з метою відвернути увагу від справжніх планів радянського керівництва. Адже і уряд і політичні кола Польщі не були зацікавлені в поваленні московського комуністичного режиму, бо це „неминуче оживило б боротьбу поневолених народів за незалежність, і викликало б зміцнення українського руху під польською окупацією” [604, 127].

Отже, встановлення миру, політичної стабільності та добросусідських відносин у Східній Європі, на думку І. Мазепа, було можливе лише після справедливого вирішення проблеми самовизначення і вільного розвитку східноєвропейських націй і насамперед української.

І. Мазепа, підводячи підсумки роботи українських соціал-демократів на згадуваних міжнародних соціалістичних зібраннях підкреслив, що рішення РСІ, стосовно надання українцям права на самовизначення, було прийняте під впливом національного руху на Україні, відомості про який доходили до „широкого світу”. Таке рішення, на його думку, засвідчувало той важливий факт, що „українська проблема стає чим далі все більш зрозумілою на міжнародному форумі” і давало українцям сподівання, „що зусиллями європейської демократії буде полегшена можливість вільного самоозначення” [385, 136-137, 139].

Але, зауважує І. Мазепа, соціалістичний світ „може поставитися до нас прихильно або навпаки в залежності від того, як і чим саме ми виявимо свою волю до незалежного життя: чи зможемо ми після упадку большевиків негайно

стати на ноги і встановити у себе *народоправні форми* правління, як доказ вияву волі і свідомості широких мас, як вияв волі самого українського народу, а не тої чи іншої диктаторської купки насильників, хоч би й своїх українських. Лише такий шлях відбудови Української держави, шлях опертя на широкі народні маси, шлях співробітництва всіх демократичних і революційних сил на Україні притягне увагу і реальні симпатії політичного світу до нашої визвольної справи” [385, 139]. В іншому ж випадку, попереджає він, „коли ми знову по хуторянському, примітивними шляхами почнемо шукати «допомоги» у різних держав, один одного випереджаючи і разом з тим нехтуючи організацією *власних внутрішніх сил* ... це знову роз’єднає наш народ на кілька ворожих таборів, знову кине країну в стан внутрішньої анархії, загальної дезорганізації, хаосу – то не може бути сумніву, що політичний світ – і в першу чергу соціалістичний відвернеться від нашої справи [385, 140].

Завдання українських політиків І. Мазепа, насамперед, бачив у тому, щоб „своєю боротьбою, загальною організацією своїх сил поставити до себе демократичну Європу *лицем* , а не *спиною*” [385, 140]. Але цього можливо досягти, наголошував він, лише коли світова спільнота побачить в українцях „не дикунів, що нездатні до творення сучасної європейської держави, а справжню організовану силу, яка заслуговує того, щоб їй морально й реально допомогти” [385, 140]. Безперечно, ці висновки І. Мазепа актуально звучать і в наші дні.

Значний вплив на вироблення політичної лінії УСДРП в умовах проголошеного радянським керівництвом господарського штурму в СРСР і проведенням репресій українського громадянства мали постанови конференції УСДРП, проведеної 2–3 березня 1930 р. [217, 103]. На ній І. Мазепа доповів присутнім про політичну ситуацію в Україні та запропонував своє бачення завдань УСДРП на даному етапі. Учасники конференції погодились з основними положеннями ідеолога української соціал-демократії, що і було відображено в підсумковій резолюції [428, 2], зміст якої зводиться до наступного:

1. На фоні зростання порозуміння між провідними європейськими державами і зміцнення демократизму та політичного плюралізму політичне і господарське становище в СРСР є катастрофічним;
2. Комуністичний режим в Україні, діючи в напрямі скасування свободи економічної діяльності, є головним чинником прогресуючого руйнування її економічного потенціалу та зубожіння українського народу;
3. Використання радянським урядом для проведення колективізації тисяч спеціально мобілізованих робітників та інтелігентів, що стали провідниками більшовицької політики на селі, призвело до розпалювання протистояння між українським селом і містом;
4. На промислових підприємствах України радянська влада, створюючи з представників малокваліфікованих та люмпенізованого пролетаріату бригади активістів, що підтримують її заходи щодо форсованої індустріалізації, розпочала свій наступ на професійний робітничий рух;
5. Спроба комуністичної диктатури створити централізовану, неринкову економіку доповнюється великодержавною, імперською національною політикою, яка виливається у форми українофобства та антисемітизму і викликає в українського робітництва вороже ставлення до російських робітників, яких „московська влада масово посилає на Україну, котра і без того терпить велике безробіття” [428];
6. Головним атрибутом окупаційної більшовицької влади в Україні є насильство, яке все більше застосовується до всіх без винятку верств і соціальних груп українського суспільства;
7. Колоніальна політика Москви в УСРР призвела до втрати останньою найменших ознак автономії, ліквідації „і без того вузьких прав харківського центру в справі судівництва, земельній, просвітній та ін” [428];
8. На всій території СРСР діяльність комуністичної влади, на даний момент, має реакційний характер як в економіці, так і в політиці. В цих умовах лише спільна діяльність всіх соціалістичних і демократичних українських сил по організації

широких мас українського народу зможе забезпечити перемогу демократії і свободи в Україні.

9. Національно-визвольна ідея українського народу має відіграти вирішальну роль в боротьбі проти тоталітаризму;

10. Проблема національного визволення пригноблених народів Сходу Європи, в тому числі й українського, має стати в центрі уваги соціалістів усього світу [428].

Беручи до уваги вищезазначені положення визначались і завдання партії:

1. У боротьбі з реакційно-утопічною політикою більшовиків, яка призводить до нової „руїни” в Україні, УСДРП повинна докласти всіх зусиль для організації „трудящої людності міста і села під кличем незалежної Української Демократичної Республіки” [428];

2. З огляду на розпалювання комуністичним режимом політичного і економічного протистояння між робітництвом і селянством в Україні, УСДРП повинна пропагувати ідею демократичного союзу між трудящими міста і села, метою якого має стати повалення більшовицької диктатури;

3. Сучасна політика ВКП(б) неминуче призведе до нових масових виступів проти диктаторського режиму в СРСР і УСДРП повинна сприяти, щоб ці виступи завершилися встановленням справжнього народовладдя в Україні [428].

Учасники конференції, заслухавши доповідь лідера Закордонної делегації І. Мазепи про діяльність ЦК УСДРП за кордоном, позитивно оцінили діяльність партійного проводу і констатували, що завдяки цілеспрямованій діяльності керівництва, УСДРП є єдиною українською партією, котра вступила в постійний контакт з соціалістичними організаціями світу і стала повноправним членом Соціалістичного Інтернаціоналу [174]. Особливо було відмічено значну роботу керівництва УСДРП в справі видання партійної літератури [220].

Відомості про масові арешти видатних українських діячів, які відбулися наприкінці 1929 р. викликали обурення у І. Мазепи. „Ці арешти – новий крок окупантів проти основних прав нашого народу. Це нові заходи в напрямку централізації. – пояснював він більшовицьку тактику на зборах викладацького складу Української господарської академії в Чехословацькій республіці. – Зараз

совітська влада взялась за колективізацію. Щоб замаскувати ці кроки, відвернути від цього увагу українського громадянства, новим терором паралізувати волю населення влаштовується на Україні монстр-процес проти найчільніших українських культурних робітників. Більшовики силою примушують населення демонструвати за владу проти вчених і культурних діячів” [329, 3].

Лише протест світової спільноти, на думку І. Мазепи, міг спинити хвилю терору проти української інтелігенції, а розпочати цю акцію мали, насамперед, українські політичні емігранти, розкривши справжні наміри кремлівських можновладців та засудивши їх дії. „Ми ж мусимо світові сказати вільне слово, що це суд над невинними людьми з певною політичною метою. – переконував лідер УСДРП. – Увесь світ зрозуміє нас. Мовчання наше може бути витолковане як признання правди за большевиками” [329, 3].

Рішенням Комісії для проведення акції протесту лекторського складу Української господарської академії, до складу якої входив І. Мазепа, 16 грудня 1929 р. був остаточно затверджений текст „Резолюції-протесту в справі масових арештів на Україні” [330]. На цьому ж засіданні комісії ухвалено розіслати цей документ „до всіх українських, чеських, німецьких, французьких, англійських часописів, наукових установ і культурних організацій” [331]. Ця резолюція викликала широкий резонанс серед української еміграції в Чехословаччині. Про солідарність з протестом лекторського складу Української господарської академії та приєднання до цієї акції заявили Природничо-математичне товариство при Українському педагогічному інституті, Спілка українських техніків сільського господарства, Спілка українських лісівників, Товариство українських кооператорів та Агрономічне товариство [334-338].

Продовженням боротьби І. Мазепи проти неправомірних дій сталінського режиму в Україні було створення „Ініціативної групи для інформування закордонної преси про протиконституційний процес у Харкові” до якої увійшли викладачі Української господарської академії. „Це прояв боротьби більшовиків з українським визвольним рухом”, – характеризував він влаштований радянською юстицією процес СБУ у Харкові на засіданні цієї організації. „Ми маємо дати

Європі і українській пресі вірні інформації про перебіг процесу і фактичний стан на Україні”, – переконував він членів „Ініціативної групи” [333, 26]. На пропозицію І. Мазепи ця організація розпочала випуск бюлетеню для закордонної преси та трансляцію радіопередач про процес СВУ [333, 28-29].

В цей час І. Мазепа звертає особливу увагу однопартійців на дієвість друкованого слова – головної „зброї” якою користувалась УСДРП на еміграції. На черговій партконференції він констатував, що завдяки тому, що партія багато енергії і коштів віддавала справі видання партійної літератури на українській та іноземних мовах, вона завоювала ширю прихильність багатьох відомих діячів європейського соціалістичного руху [174].

З приводу процесу СВУ І. Мазепа та П. Феденко від імені ЦК УСДРП 20 березня та 2 квітня 1930 р. звернулися до міжнародної спільноти з відкритими листами. Лідери УСДРП категорично відкинули звинувачення про участь керівництва партії у створенні СВУ і опротестували намагання комуністичної диктатури зобразити діяльність УСДРП такою, що начебто ставить за мету повалити більшовицьку владу за допомогою іноземної інтервенції та тероризму. „Шляхи і способи, якими проводить свою політичну боротьбу українська соціал-демократія для відновлення незалежної демократичної України, – підкреслюють І. Мазепа та П. Феденко, – зовсім не ті, що в своїх інтересах хотіли б нам накинути агенти ДПУ... Основною засадою національно-визвольної боротьби української соціал-демократії... було і є: утворення Незалежної Демократичної України шляхом орієнтації на власні сили, руками й зусиллями самого українського народу” [427]

Харківський процес, зазначають лідери УСДРП, є провокацією, яка мала цілі: дискредитувати і знищити українські протибільшовицькі сили, відвернути увагу українських робітників і селян від гніту та насильства, утримання більшовиками своєї терористично-деспотичної влади над пригнобленим українським народом. Цей суд приховував правду від суспільства і накидав своїм тероризованим жертвам свої вигадані, фантастичні, фальшиві „факти”, щоб дезорганізувати українські маси і таким способом продовжити своє панування на

Україні, заявляли вони, адже в дійсності, матеріали, представлені більшовицькою прокуратурою, були спеціально сфабриковані для оправдання терору та морального і фізичного нищення політичних і культурних сил українського народу. „Завдання більшовицької влади на цьому процесі, – наголошували І. Мазепа та П. Феденко, – полягає в тому щоб за всяку ціну морально і політично знищити не тільки тих, що сьогодні сидять на лаві обжалованих, але й всіх інших українських громадських діячів, яких ця влада вважає за своїх небезпечних противників” [429].

Згадувані протести лідерів української соціал-демократії проти процесу СВУ та прояв солідарності з його жертвами мали значний міжнародний резонанс. Такі дії провідників УСДРП були взяті до уваги та схвалені делегатами IV конгресу РСІ, який проходив з 25 липня до 1 серпня 1931 р. у Відні. І. Мазепа та П. Феденко, які були делегатами конгресу від УСДРП, ознайомили учасників цього форуму з політичною ситуацією в Україні.

Віденський конгрес розглянув питання збереження миру, захисту демократії від фашистських зазіхань, а також наслідків світової економічної кризи. В резолюціях, прийнятих на конгресі, наголошувалось на необхідності концентрації сил соціалістичної спільноти в боротьбі за демократію та проти будь-яких проявів тоталітаризму; викладений стратегічний план захисту демократії в Німеччині й Центральній Європі в цілому; зазначені вимоги до конференції Ліги Націй з роззброєння [430-431]. Разом з тим, делегати недооцінили глибину і масштаби світової економічної кризи та проігнорували готовність фінансової олігархії фінансувати фашизм.

І. Мазепа протестував проти антиукраїнської політики польського диктатора Ю. Пілсудського, яка була направлена на зміцнення диктатури і передбачала тиск на опозиційних депутатів сейму (в тому числі і українців – В.Г.), залякування польського суспільства „українським сепаратизмом”, полонізацією українців. Лідер УСДРП виступив поборником прав та інтересів проживаючого на окупованих поляками Західноукраїнських землях населення, захисником демократичних засад вирішення національного питання. Він засудив

неправомірну жорстокість польського режиму при придушенні спровокованих самим же режимом виступів української людності. Крім протесту в партійному органі „Соціалдемократі”, І. Мазепа та П. Феденко направили окремого листа до секретаріату РСІ, в якому висловили переконання, що разом із Соцінтерном увесь культурний світ повинен домагатися „щоб негайно був поставлений кінець пануванню розбещеної солдатні Пілсудського в Україні” [604, 121]. Разом з тим, І. Мазепа розкритикував і українських емігрантів, які комфортно почувалися під опікою „союзників” – поляків і „не помічали”, що ті „урядово влаштували дикий погром української невинної людності”. Він гостро висміяв позицію тих співвітчизників, які мовчки чекали на організацію польським урядом слідства над погромниками та „не сумнівалися, що Пілсудський сам себе покарає і сам над своїми вчинками вестиме слідство” [384, 142].

І. Мазепа піддав різкій критиці практику діяльності ОУН, яка, на його думку, не приносила користі визвольній боротьбі українців, а лише була використана польським режимом як виправдання перед світовою спільнотою за проведення „пацифікації”. Ґрунтовно проаналізувавши тактичні прийоми УВО-ОУН, він назвав помилковою і нерозумною „бунтарську” тактику цієї організації. „Від неї нічого доброго для нашої визвольної боротьби сподіватись не можемо, – зазначав І. Мазепа, – така тактика боротьби революційними способами, тактика постійного революційного кипіння в краю буде мати лише один наслідок: затемнення свідомості народних мас, гальмування розвитку політичних сил нації” [386, 9-10]. Ідеолог УСДРП переконував, що „українські робітники й селяни повинні насамперед навчитися виступати політично й організовано”, а система індивідуального терору, яку застосовувала ОУН, є неприйнятною, бо „сіє серед мас наївний самообман, підміняючи справжню політичну боротьбу більш легкою грою в змови та поверховим розумінням дійсних політичних завдань, які в сучасний момент стоять перед нашою нацією” [386, 14, 16]. Саботажна робота інтегральних націоналістів, розвиває думку І. Мазепа, відіграла провокаційну роль, стала водою на млин гнобителя, дозволила полякам провести пацифікацію з

найбільшою жорстокістю саме в Галичині і призвела до численних українських жертв [386, 17-19].

Розумна і доцільна тактика політичної боротьби, на переконання І. Мазепи, полягає в тому, щоб досягти поставленої мети з найменшими жертвами, а провідники ОУН „гналися в диктатуру” дуже щедро жертвуючи кров свого народу не на справу визволення, а на справу пропаганди. Лідер УСДРП вважав, що вони спекують „на крові й муках” свого народу і тому є злочинними політичними спекулянтами, адже „відповідальна політика повинна в першій мірі старатися відвести замірений удар дужчого ворога від народного тіла, а не підставляти націю під удари, бо, мовляв, це дає матеріал для пропаганди. З тим, хто цього не розуміє, – переконував І. Мазепа, – даремна розмова: той – або політичний недоросток, або злочинний спекулянт” [604, 122-123]. Скептично ставився він до намагань ОУН „викликати” національну революцію. І. Мазепа наголошував, що революція не залежить від „волі поодиноких, хочби й сильних груп”, вона виникає лише „в наслідок взаємної чинності цілого ряду обставин господарських, політичних і культурних” [405, 198]. „Цілком ясно, що в сучасних обставинах ізольована національна українська революція неможлива ні під владою російських большевиків, а ні під пануванням партії Пілсудського. Українська революція має вигляди на успіх тільки в тім разі, коли б революційні заворушення в ССРСР та в Польщі паралізували або й зовсім знищили на деякий час політичні центри цих держав. – розмірковує він. – За теперішніх обставин ізольоване українське повстання на наших землях було б залите потоками крові української людності і завершилося б ще більшим гнобленням українського народу окупантами” [405, 199].

Лідер УСДРП бачив головне завдання українських політиків у підготовці народних мас до революції, яка могла розпочатися внаслідок утворення вищезгаданих обставин на Сході Європи. „Ми можемо лише – й це наш обов’язок, – переконує І. Мазепа, – допомогти справі нашої визвольної боротьби, справі самоорганізації народних мас на Україні. Єдино реальний шлях нашого

визволення – це шлях активності та самодіяльності широких народних мас під прапором Української Незалежної Демократичної республіки” [401, 182].

І. Мазепа заявляв, що вождівська організація, яка заперечує демократичні засади і відкидає „весь як теоретичний доробок, так і практичний досвід політичних рухів Західної Європи й Америки 19–20 століть”, не принесе для української визвольної справи нічого доброго і буде лише „язвою на тілі українського народу” [386, 10].

Український фашизм бачив він в ідеології інтегрального націоналізму і вважав його продуктом специфічних умов життя українського населення під польським пануванням, а автора цієї теорії – Д. Донцова, називав „пропагатором фашизму між українцями” [391, 160-161]. Туманом і чадом цієї ідеології намагаються лідери ОУН наповнити голови української молоді, зазначав І. Мазепа і підкреслював, що це „школа політичного примітивізму” [401, 184]. Лідер УСДРП стверджував, що ідеологія тоталітаризму принесе регрес: „молодь не студіює суспільних проблем науково, а все сприймає волюнтаристично, не розуміючи, що для успіху боротьби самого хотіння мало, треба мати дійсне знання і практичну підготовку” [604, 12]. Захоплення диктаторами „всякої масти від Муссоліні до Сталіна, – цей чад далі Збруча не піде. – запевняв він. – Всякі спроби сіяння його на Великій Україні будуть зметені могутнім рухом національної революції в напрямі творення власної держави самим народом і для народу, а не для упривілейованих верств різних нових «диктаторів», хочби й вбраних в український одяг”. На Україні народні маси живуть в атмосфері безупинної боротьби за свободу і демократію проти більшовицької диктатури, тому „ніякі теорії різних диктатур там місця не знайдуть” [402, 18]

Ідеолог УСДРП, розмірковуючи над завданнями українського визвольного руху, зробив висновок, що радянська влада все зробила для того щоб розбити сили української демократії. „Тому в інтересах дальшої визвольної боротьби у нас не мусить бути ніяких нових диктатур і ніяких нових утопій. – переконує І. Мазепа. – Ні «трудова республік», ні «трудова монархій»! Ні диктатури большевицької, ні диктатури фашистської! Зразків здорової, реальної політичної

лінії мусимо шукати в політичному устрою передових країн Зах. Європи та Америки” [403, 16].

Різко розкритикував І. Мазепа проведення комуністичним режимом волюнтаристського сталінського експерименту форсованої колективізації та індустріалізації на Україні – „експерименту наскрізь штучного, продиктованого виключно мотивами політичних розрахунків диктатора і ні в якому разі не мотивами якоїсь економічної необхідності” [403, 8]. На його думку, більшовики на підвладній території соціалізму не будували і при тогочасних суспільних відносинах не могли будувати, бо колективізація та індустріалізація проводилась примусово, під тиском влади на робітників і селян, а вже цього було досить, щоб народні маси були проти такого соціалізму. „Використовуючи державну владу, большевики встановили державний капіталізм, який сміливо можна назвати державним рабством. – констатує І. Мазепа. – Совітське господарство має найтиповіші ознаки господарки капіталістичної. В основі капіталістичної системи лежить принцип визиску мас на користь продукції, тобто не продукція існує для робітника, а противно – робітник існує для продукції. Саме цей принцип переводиться тепер в життя в Сов. Союзі так, як ніде. Інтереси народніх мас, їх найжиттєвіші потреби і навіть саме фізичне існування приносять комуністи в жертву інтересам нового «хазяїна» – партії большевиків” [403, 11].

Лідер УСДРП звертає особливу увагу на ігнорування радянською бюрократією законів економічного розвитку та створення протистояння між селянами та робітниками. „Всі ці «гіганти» большевицької індустріалізації, всі ці «комбінати» і т. д. – це в значній мірі даремно витрачена народня енергія, бо при будові їх не бралось і не береться на увагу найважливіше: продукційність праці, рентабельність та господарська доцільність будування їх в таких розмірах і такими темпами. – переконує І. Мазепа. – Після упадку большевиків насамперед селянство рішуче виступить проти державної індустріалізації в такій формі і такими способами, бо ця індустріалізація збудована на крові і кістках мільонів селян, на висмоктуванні всіх соків із селянства...” [403, 12-13].

Широко обговорювалася в середовищі української еміграції на початку 30-х років тема об'єднання загальноукраїнських зусиль в боротьбі за національне визволення і створення органу консолідації, який „взяв би на себе велику справу конкретної організації для упорядкування цілого нашого національного життя” [339, 2]. І. Мазепа торкнувся цієї теми в статті „Шлях нашого визволення”, яка вийшла в 1930 р. на сторінках 5-го номеру „Соціалдемократа”.

В цій статті лідер УСДРП попереджав, що наближаються обставини, які поставлять перед українськими емігрантами потребу коаліції українських політичних сил для спільної національно-визвольної боротьби: „В інтересах загальної справи в слушний момент повинен бути створений авторитетний керуючий центр нашої боротьби зусиллями всіх активно-творчих політичних чинників нашого організованого громадянства”. Разом з тим І. Мазепа відстоював демократичні засади при створенні цього загальнонаціонального органу. „Але це не значить, що готуючись до такого створення керуючого центра, ми мусимо наші окремі політичні сили нищити або позбавляти внутрішньої свободи в їх діяльності. – запевняв він. – Як будь-яка коаліція, так і цей керуючий центр, мусить бути збудований шляхом добровільного порозуміння політичних чинників між собою, шляхом встановлення спільних і обов'язкових для всіх засадничих ліній боротьби, шляхом підпорядкування загальним, вищим цілям і завданням цілей і завдань менших і вужчих” [401, 183].

Щоб справу консолідації поставити на правильний шлях, продовжує свої роздуми І. Мазепа в статті „Міжнародна ситуація та завдання українського визвольного руху”, потрібно підходити до неї не з погляду інтересів тої чи іншої сили, а з погляду „загальних інтересів нашої визвольної боротьби”. Зважаючи на факт різновекторності українських політичних сил він застерігає, що орган консолідації не повинен ставити собі завдання національного проводу, бо така спроба приведе до ще більшого розбиття цих сил. „Було б наївною фантазією братися сьогодні творити такий орган, який би диктував напрям політики для всіх українських угруповань та ще й на різних українських землях. Не диктуванням та керуванням згори, а взаємним порозумінням українських політичних угруповань

можемо створити сьогодні орган здорової консолідації наших національних сил. – переконує І. Мазепа. – Орган консолідації мусить бути органом не керування, а координування діяльності українських політичних угруповань шляхом їх добровільної згоди та порозуміння” [390, 6-7]. Головною вимогою, яка, на думку І. Мазепа, мала бути висунена до цього загальнонаціонального органу, це його дієвість: „Доба маніфестацій в нашій визвольній боротьбі вже минула. Українська нація стоїть сьогодні напередодні нового етапу боротьби не словесними маніфестаціями, а організованим чином” [390, 10].

Вказуючи на нову міжнародну ситуацію, що утворилась з приходом у 1933 р. німецьких нацистів до влади, І. Мазепа наголосив на необхідності порозуміння між існуючими політичними угрупованнями на ґрунті всенародних цілей та завдань. Лідер УСДРП, аналізуючи погляди і плани гітлерівського імперіалізму щодо східного напрямку розширення „життєвого простору”, загострив увагу української еміграції на неминучості нової світової війни. Вважаючи, що післявоєнну мапу Європи будуть будувати великі європейські держави і вони не зможуть обійти українське питання, яке було головною проблемою Східної Європи, він переконував, що тільки через авторитетний український політичний орган можна буде впливати на міжнародні констеляції, що будуть намагатися „вирішувати” українську проблему в своїх інтересах, а не в інтересах українського народу. Тільки авторитетний загальнонаціональний орган „сильний спільністю своїх цілей та завдань, об’єднуючий всі творчі елементи нашого суспільства може внести оздоровлення в сучасний ненормальний стан наших національних сил і дійсно спричинитися до їх зміцнення” [390, 3-7].

Орган консолідації українських національних сил І. Мазепа пропонував назвати Всеукраїнською Національною Радою. За проектом лідера УСДРП вона мала складатися з загальних зборів (Велика Рада) в кількості приблизно 50–60 осіб і виконавчого комітету (Мала Рада) в кількості 15–20 осіб з постійним секретаріатом при ньому. Велика Рада мала скликатися через кожні 2–3 роки, а Мала Рада – за потребою. Національна Рада мала вирішити наступні завдання: „1) організувати правильну та систематичну інформацію про українську справу;

2) дбати про вільний культурний та господарський розвиток українського населення на українських землях; 3) обговорювати різні інші питання загально-національного значення, зокрема питання національної честі та дисципліни і 4) добувати матеріальні засоби для переведення своїх завдань шляхом збірки пожертв тощо” [390, 7]. До складу Ради мали входити: 1) представники українських політичних партій, що стоять на засадах демократії, самостійності та соборності; 2) представники краєвих національних рад, що будуть організовані на кшталт головної Ради, але автономні в своїх місцевих справах; 3) окремі визначні українські діячі, обрані шляхом кооптації. Тобто, „діяльність органу консолідації мусіла б бути довірочною” [390, 7].

Погоджувальні міжпартійні консультації з питань практичної підготовки Всеукраїнського Національного Конгресу [184, 49-49 зв.] перейшли в переговори лідерів партій: УСДРП – І. Мазепи, УПСР – Н. Григоріїва, УСРП – М. Стахіва, які були проведені влітку 1934 р. Після довгих нарад між партійними лідерами було вирішено, що участь у конгресі можуть взяти тільки ті українські політичні угруповання й громадські організації, які визнають принципи: 1) дана організація зобов’язується боротись за відновлення соборної самостійної української держави; 2) кожна політична партія визнає обов’язковим для себе принцип, що український народ має повну суверенність у внутрішній і зовнішній політиці своєї держави і сам, загальним демократичним голосуванням, визначає свій конституційний устрій; 3) кожна партія, яка бере участь у Всеукраїнському Національному Конгресі, зобов’язується перед важливими політичними рішеннями і публічно-політичними заявами провести консультації з іншими партіями, які є учасницями Конгресу [509, 445].

Політичні організації, які прийняли вищезазначену платформу були запрошені на підготовчу конгресову конференцію, яка проходила 24–28 грудня 1934 р. у Львові [182, 33]. Загалом в роботі конференції взяли участь уповноважені представники семи політичних сил: „1) Українське Національно-Демократичне Об’єднання (Д. Левицький, В. Мудрий, О. Луцький, М. Рудницька, Л. Макарушка); 2) Українська Соціалістично-Радикальна Партія (М. Стахів і

посли УСРП Репрезентації); 3) Українська Соціал-Демократична Партія (В. Старосольський, П. Буняк, І. Квасниця); 4) Українська Народна Обнова (О. Назарук, Р. Гайдук, І. Дубрак, С. Годований, П. Кравець; 5) Українська Партія Соціалістів-Революціонерів (Н. Григоріів); 6) Українська Радикально-Демократична Партія (К. Мацієвич); Українська Соціал-Демократична Робітничка Партія (І. Мазепа)” [171, 10, 27-33].

У своїх виступах на конференції І. Мазепа закликав до згуртування українських національних сил. „До консолідації примушує нас не лише наше внутрішнє розбиття і наша організаційна слабкість, але також і міжнародне скомпліковане положення”, – підкреслив він [171, 3]. Лідер УСДРП не заперечував проти участі в підготовці до конгресу „Союзу Хліборобів-Державників”, але не погодився з пропозицією залучати до співпраці ОУН, бо вважав, що її ідеологія „ще не скристалізована” [171, 3]. Щоб забезпечити пропорційне представництво українського громадянства на національному форумі, він запропонував порівну розподілити місця делегатів конгресу між представниками політичних партій та громадських організацій [171, 15].

На цій передконгресовій конференції було остаточно погоджено наведену вище платформу конгресу, ухвалено його програму і схему представництва, утворено Підготовчий конгресовий комітет і його філію у Празі та одногolosно прийнято резолюцію „Протест українських політичних партій проти терору на Україні”, в якій засуджено жорстокий терор сталінського режиму проти української людності [171, 22-25; 432]. Учасники наради постановили, що Всеукраїнський Національний Конгрес, котрий було вирішено провести не пізніше вересня 1935 р. мав вирішити завдання: „а) проголосити волю Українського Народу до відновлення Української Держави; б) зайняти становище до положення Українського Народу на всіх українських землях; в) утворити постійний Національний комітет для проведення конкретних політичних завдань загальнонаціональної ваги; г) скоординувати акцію заступлених на Конгресі груп на міжнародному терені та зорганізувати одноцілу їх інформацію про українську справу; д) створити Український Національний Фонд” [171, 22 а].

Ця конференція стала маніфестацією українських соборницьких і самостійницьких сил на демократичній платформі, проявом сили опору національно-визвольного руху проти поневолювачів України. Але, на жаль, вся підготовча робота, і сама реалізація ідеї скликання Всеукраїнського Національного Конгресу опинилась під загрозою. Причиною тому стала зміна політики проведут УНДО, який весною 1935 р. взяв курс на співпрацю з польським режимом [509, 447].

Вже наступного дня після закриття передконгресової конференції розпочались засідання українського соціалістичного конгресу, в яких взяли участь представники чотирьох партій: УСРП, УПСР, УСДП, УСДРП. Делегатом від українських соціал-демократів на цьому зібранні, що проходило 29–30 грудня 1934 р., був І. Мазепа. Проаналізувавши розвиток українського суспільного життя та міжнародну політичну ситуацію соціалісти підсумували:

- соціалістичний рух, хоча й поволі, але одужує від тяжких ударів, завданих йому комуністами та фашистами, проте безсилість лідерів РСІ у боротьбі за єдиний робітничий фронт перешкоджає ефективній протидії робітництва світу фашистській загрозі;
- становище української людності в умовах репресивної політики правлячих кіл СРСР, Польщі, Румунії та Чехословаччини з кожним роком погіршується, хоча ця обставина аж ніяк не турбує світову спільноту;
- незважаючи на терор та репресії, український визвольний рух нарощує зусилля у боротьбі за відновлення самостійної, соборної „Української республіки працюючого люду” [479, 30].

Результатом роботи цього конгресу стало утворення „Українського Соціалістичного Блоку” та укладення відповідного статуту. „Для координації визвольних змагань всього українського соціалістичного руху та спільної боротьби з чужинецькими режимами насильства й «рідною» реакцією, фашизмом, клерикалізмом за створення Української самостійної соборної республіки трудового люду, – говориться в постанові конгресу, – об’єднати всі українські соціалістичні партії в соціалістичний блок” [479, 30-31].

Хоча І. Мазепа, розмірковуючи наприкінці 1933 р. над формами українського соціалістичного руху, передбачив навіть „утворення єдиної соціалістичної партії, основою для якої буде ідеологія європейського соціалізму”, але, разом з тим, він попереджав, що доведеться зіткнутися з „немалими труднощами для об'єднання соціалістичних сил на Україні” [388, 14]. На нашу думку, на той час створення такого українського соціалістичного конгломерату було неможливе, адже тоді „кожне із українських угруповань вище за все ставило організаційно-політичну і програмну самостійність і йшло своїм шляхом, обираючи ту тактику й ті форми і методи діяльності, які вважало найбільш доцільними в емігрантських умовах” [595, 139].

Ніякого організаційного оформлення ідея соціалістичного блоку в подальшій діяльності українських соціалістів не одержала, але вона сприяла налагодженню міжпартійних стосунків та координації дій, перш за все між соціал-демократами та есерами. Потрібно відмітити, що теоретичні, тактичні й політичні розбіжності між ідеологами українських соціал-демократів і есерів І. Мазепою та Н. Григоріївим призвели не лише до десятилітнього (1923-1933 рр. – В.Г.) політичного протистояння, але й особистої ворожнечі. Лише після того, як 6 грудня 1933 р. лідери есерів Н. Григоріїв, М. Скидан і П. Богацький звернулися з листом до Закордонної делегації УСДРП, в якому запропонували забути взаємні образи й „відновити діловий контакт між організаціями” [476, 26-27], напруження в міжпартійних стосунках спало.

Хоча І. Мазепа і надалі критикував орієнтацію есерівських провідників на „народницький соціалізм” та переконував, що після падіння більшовицької влади соціалістичний рух на Україні буде можливий у двох напрямках: рух соціал-демократичний на зразок західноєвропейського соціал-демократичного руху і рух комуністичний – внаслідок залишку більшовицьких традицій. „Ідеологія т.зв. народницького соціалізму не матиме ґрунту. – запевняв він. – Ця ідеологія була продуктом внутрішніх соціально-економічних особливостей дореволюційної Росії” [388, 12]. Але це вже були політичні дискусії, які не заважали спільній практичній роботі.

Першим кроком, який продемонстрував початок співпраці між українськими соціалістичними партіями, стало підписання лідерами УСДРП, УСРП, УПСР та УСДП звернення до соціалістичних партій і робітничих організацій всього світу, яке було зачитане в серпні 1933 р. на конференції РСІ в Парижі. „Ми – українські соціалісти – протестуємо перед цілим цивілізованим світом проти варварського винищення українського народу большевицькою диктатурою, ми протестуємо проти скасування тих прав, які здобули українські трудящі маси в довгій революційній боротьбі, ми протестуємо проти смертних кар і катування, ми вимагаємо загальної політичної амністії! – говорилося в зверненні. – Ми кличемо соціалістичні робітничі організації всіх країн приєднатися до нашого протесту” [177, 5 зв]. Першою ж акцією, що об’єднала провідників українських соціалістів, було опублікування в січні 1934 р. спільної заяви, яка розкривала злочини сталінського режиму в Україні. Московська диктатура довела мільйони людей до голодної смерті, наголошувалося в цьому документі, та заодно відновлює „стару, дореволюційну політику русифікації” [478, 13]. Крім І. Мазепи, П. Феденка, цю заяву підписали також М. Стахів та І. Макух від УСРП, Л. Ганкевича та І. Квасниця – від УСДП, Н. Григоріїв та М. Скидан – від УПСР.

Восени 1934 р. європейські соціалісти широко обговорювали пропозицію Комінтерну виступити „єдиним фронтом” проти фашистської загрози. Виконавчий комітет РСІ на листопадовому засіданні в Парижі прийняв з цього приводу рішення, що „кожна соціалістична партія в своїй країні може свої відносини до комуністів улаштовувати так, як це буде уважити для себе за найвигідніше” [477, 17]. І. Мазепа показав себе послідовним противником тактики Комінтерну. Лідери Закордонної делегації УСДРП І. Мазепа та П. Феденко надіслали лист до керівництва РСІ в якому висловили свій погляд на пропозицію створення єдиного фронту комуністів і соціалістів. Вони глибоко сумнівалися в щирості пропозицій Комінтерну та застерігали, що ця нова тактика Комінтерну була лише маневром і мала на меті ослабити РСІ, адже „російське комуністичне правительство та цілком від нього залежний Комуністичний Інтернаціонал були і

є вороже настроєні супроти соціалістичних партій”. Провідники УСДРП підкреслили, що головною передумовою співпраці РСІ з Комінтерном має стати „відновлення демократії та свободи поневолених народів ССРСР”, а інакше це означатиме капітуляцію РСІ „перед московською комуністичною диктатурою”. Вони заперечили можливість будь-якої співпраці українських соціалістів з комуністичною диктатурою, яка „виморює голодом мільйони українських робітників і селян” та заявили, що „тактика єдиного фронту українських соціалістів з комуністами” означатиме політичне самогубство УСДРП [366, 18].

Наступна передконгресова конференція представників українських політичних сил відбулася в м. Ружемберзі 15–16 червня 1935 р. За пропозицією І. Мазепи, який головував на цій нараді, було розглянуто 2 групи питань: 1) унормування співпраці двох відділів Підготовчого конгресового комітету: Львівського та Празького; 2) організаційні конгресові справи: визначення кількості місць кожній організації чи установі, програма і місце проведення конгресу [171, 34].

Делегати конференції одногосно підтримали представлений І. Мазепою проект резолюції про утворення Контактного комітету. Цей комітет, мав бути створений, якщо розпочнеться війна в Європі і неможливо буде скликати Всеукраїнський Національний Конгрес. Але пропозиція І. Мазепи заздалегідь домовитися відносно питань, навколо яких розгорнеться дискусія під час роботи з’їзду не була підтримана. Делегати конференції розробили „Статут Українського Національного Комітету”, який мав бути обраний на конгресі як постійно діюча установа. І. Мазепа, як член Празького підготовчого конгресового комітету, склав звіт про проведену комітетом значну роботу по організації участі у конгресі представників української еміграції Європи та Азії. Учасники самміту перенесли строки проведення Конгресу на березень–квітень 1936 р. [171, 35-46.]

Подальше зміцнення Гітлерівської диктатури в Німеччині та відверті заяви про плани нацистів розширювати „життєвий простір” для німців змушували партійних лідерів висловити свої думки щодо небезпеки фашистської агресії і, відповідно, початку нової світової війни. Виконком РСІ запропонував партіям

висловити свої погляди про тактику соціалістів в разі початку війни. Основна дискусія щодо вказаної проблеми розгорнулася, навколо тез О. Бауера, Ф. Дана, Ж. Жиромського „Інтернаціонал і війна”, опублікованих в липні 1935 р. Автори зазначали, що демократичні держави мають створити коаліцію з СРСР, а соціалісти повинні підтримати таку коаліцію в боротьбі проти фашистських агресорів.

Українські соціал-демократи не стали осторонь антифашистської боротьби і виклали свої погляди на підняті питання, оприлюднивши 24 лютого 1936 р. „Меморандум про небезпеку війни” за підписами І. Мазепи та П. Феденка. Лідери УСДРП, ґрунтовно проаналізувавши основні положення „Тез” в розрізі принципів боротьби соціалістів за демократію, а також в плані захисту інтересів українського народу, висловили низку критичних зауважень щодо позиції їх авторів. Українські соціал-демократи зазначили, що автори „Тез” перебувають під впливом ілюзій щодо побудови більшовицькою олігархією „советського «соціалізму»», який є в дійсності найжорстокішим державним капіталізмом, опанованим комуністичною бюрократією, з нечуваним визиском трудящих мас” [369, 6]. Автори „Меморандуму” з жалем констатували, що „Бауер і товариші” покладають свої надії, в разі вибуху світової війни, на мілітарну силу СРСР та на перемогу Червоної Армії, тобто вони „зневірилися в силах демократії і бачать в основі тільки дві сили, що боротимуться за панування в світі: пролетарську диктатуру з одного боку і капіталістичну фашистівську диктатуру з другого боку”. На думку лідерів УСДРП, побудова Соцінтерном своєї політики на сподіваннях, що нова світова війна приведе до світової соціалістичної революції з допомогою СРСР, була б фатальною помилкою. „Ми переконані, що в разі нової війни демократичні режими виявлять більшу стабільність, ніж диктатури фашистівського чи большевицького типу. – зазначалось в документі. – ... ми в інтересі перемоги соціалізму, не сміємо ставити перед народніми масами дилеми – режим фашистівський або большевизм – і вважати, що демократичний шлях до соціалізму не є можливий” [369, 5].

Здивування українських соціал-демократів викликала і спроба диригувати політикою соціалістичних партій поневолених народів СРСР, висловлена вимогою авторів „Тез” виступити на оборону радянської держави, відклавши домагання національної незалежності. Надзвичайно обурили лідерів УСДРП погрози, що в разі незгоди зазначених партій прийняти такі умови їм не буде місця в РСІ. „Мусимо... зазначити, що Українська Соціалдемократія була в час революції на Україні виразницею національного і соціального визволення трудящих мас Українського народу. – пишуть І. Мазепа і П. Феденко. – Піти нам за радою авторів «Тез» і відмовитися від права свого народу на національне самоозначення – це значило би власними руками підписати собі присуд політичної смерті” [369, 7].

Усвідомлюючи, що українцям загрожує не лише подальше панування комуністичної диктатури, але й загарбницькі плани інших „ближчих і дальших імперіалістичних сусідів (Польща, Німеччина)” лідери УСДРП ставили завдання боротися „за вільне демократичне самоозначення проти всіх чужих сил, що тепер панують або що хочуть запанувати над українським народом”. Відкинувши тактику, запропоновану авторами „Тез”, вони запропонували іншу тактику дій соціалістичної спільноти – спільними силами боротися проти воєнних небезпек. А в разі вибуху війни, на переконання українських соціал-демократів, партії РСІ мають „ужити всіх заходів, щоби якнайшвидше ліквідувати війну... в інтересі загального демократичного розвитку” [369, 8].

І. Мазепа бачив страшну загрозу для українського народу в нових воєнних конфліктах і попереджав, що Україна стане об’єктом боротьби за панування над її територією. Роз’яснюючи складні хитросплетіння міжнародних відносин середини 30-х років в статті „Чергове завдання” він зазначив: „...одна група держав активно готується до війни з Советським Союзом з метою використання його території в своїх власних інтересах, а друга група держав, в обороні своїх інтересів готується до боротьби проти того, щоб Німеччина та її союзники не здобули гегемонії в Європі і в світі. Як одна, так і друга група держав виявляє певний інтерес до українського питання не з уваги на волю самого українського

народу, а з мотивів економічного та географічного положення України. Українські землі, а не український народ – ось дійсне джерело зацікавлення тих чи інших держав українською проблемою” [392, 163].

Беручи до уваги таку міжнародну обстановку І. Мазепа обстоював ідею незалежності української політики від чужих сил і впливів. Він вважав, що сподівання на допомогу ззовні – марні ілюзії, і українці самі повинні організовано виступити на захист своєї країни, її свободи й незалежності, та, відповідно до цього, ставив перед ними політичні завдання: „Головне завдання – не датися, не дозволити, щоб український народ був і надалі «тяглом у потягах бистроїздних» усякого роду імперіалістичних сил... напрямна лінія української політики мусить бути тільки одна: коли б прийшло до імперіалістичної боротьби чужих сил на територіях України, українці повинні стати в обороні інтересів свого народу проти небезпеки поневолення України з боку старих гнобителів і нових претендентів на українські землі” [392, 163-164]. Щоб вирішити поставлені завдання І. Мазепа запропонував утворити Український Національний Комітет, який мав об'єднати в собі „якнайширші кола українського громадянства для захисту інтересів українського народу”, адже, на його переконання, успіх визвольної боротьби „залежить від того загального стану, в якому перебувають власні народні сили” [392, 163-164].

Проти цинізму сталінського режиму, який, декларуючи широкі права для громадян в проекті нової Конституції СРСР, фактично позбавив всіх демократичних прав весь український народ, виступили лідери УСДРП. І. Мазепа, П. Феденко, разом з представниками УРДП К. Мацієвичем та Ф. Слісаренком і УПСР – Н. Григоріївим та М. Скиданом 14 листопада 1936 р. підписали „Декларацію”, яка містила низку критичних зауважень щодо цього проекту, що був „лише новою спробою російської комуністичної диктатури тісніше притягти петлю централізації і національно-політичного та господарського поневолення” [224, 1]. Українські політики, заперечуючи право законодавчих ініціатив окупаційної радянської влади, від імені українського народу заявили:

- український народ в ході революції відновив свою власну самостійну державу у формі УНР і її визнали ряд європейських країн;
- до складу СРСР Україну було введено „у спосіб збройного насильства”, але український народ ніколи не зрікався свого права на державну самостійність;
- національні права для України, записані в Конституції СРСР 1923 р., залишились „мертвою буквою”, а натомість комуністичний режим „збільшив централізацію і перевів повну інкорпорацію України”;
- проект значно розширює компетенцію загальносоюзних органів, фактично передаючи до їх рук керування всіма справами союзних республік;
- представники українських політичних партій протестують проти Конституції СРСР, як проти акту, що намагається ввести в законні норми насильницьке панування Росії над українським народом [224, 1 – 1 зв.].

Отже, в такий спосіб вищезазначені політики висловили протест проти всевладдя комуністичної диктатури в Україні і її спроб створити видимість вирішення національного питання в СРСР та продемонстрували світовій спільноті справжні цілі сталінського режиму.

І. Мазепу та інших членів Закордонного підготовчого конгресового комітету надзвичайно непокоїв параліч діяльності Львівського комітету, що наступив внаслідок різного відношення партій, які утворювали цей комітет, до політики „нормалізації” стосунків з польським урядом. Протягом 3-х років вони, як листовно, так і шляхом особистих зустрічей з галицькими політиками вживали заходів по відновленню роботи Львівського підготовчого конгресового комітету, але успіху не досягли [341, 32; 347, 3 зв.]. Тому 17 січня 1938 р. Закордонний підготовчий конгресовий комітет, за пропозицією І. Мазепи, постановив всі подальші заходи по скликанню Конгресу, до відновлення роботи Львівського комітету, проводити власними силами на засадах Львівської конференції 24–28 грудня 1934 р. [349, 109-111].

Загальнополітична ситуація в Європі, яка була досить сприятливою для скликання Всеукраїнського Національного Конгресу в 1935–1936 рр., через міждержавне напруження погіршилась і скликати Конгрес стало неможливо.

Члени Закордонного підготовчого конгресового комітет усвідомлювали це і, щоб хоч частково виконати покладене на комітет завдання по консолідації українських національних сил, ухвалили „дати почин до організації Всеукраїнської Національної Ради, як тимчасового загально-національного органу”, який мав діяти до скликання Конгресу [340]. З цією метою Закордонний підготовчий конгресовий комітет звернувся до українських політичних партій, громадських організацій та окремих громадян з пропозицією обговорити „Проект створення Тимчасової Всеукраїнської Національної Ради” та висловити своє ставлення до цієї ідеї [342; 343, 59-60].

Але подальше погіршення міжнародної обстановки, яке переросло в передвоєнну політичну кризу 1938–1939 рр. зашкодило утворенню згаданого органу. Члени Закордонного підготовчого конгресового комітету розпочали пошуки виходу з такого становища, але, незважаючи на тривалі дебати, які велися протягом 1-ї половини 1938 р., компромісного рішення досягти не вдалося, адже партійні інтереси лідерів демократичних сил були поставлені вище спільної мети [348, 26-34]. Проаналізувавши такий стан справ, на засіданні комітету 18 травня 1938 р. І. Мазепа зазначив, що український народ „поховав ідею конгресу” і, зважаючи на несприятливі політичні обставини, „комітет мусить припинити свою діяльність до зміни обставин” [348, 50]. Він категорично виступив як проти пропозицій продовжувати роботу у підпіллі, так і проти пропозиції створити Національний Комітет, хоча кількома роками раніше був ініціатором створення цього органу. На думку І. Мазепа, зважаючи на нові протиріччя між політиками, створення Національного Комітету „було б авантюрою”, яка лише б зашкодила українській визвольній справі [348, 55-56].

Крах консолідаційних зусиль, організаційна слабкість, відсутність коштів і, відповідно, усвідомлення малої ефективності подальшої боротьби з тоталітарними режимами, байдужість до долі українців з боку світової спільноти та РСІ, кризові явища в самій УСДРП спричинені нездатністю її лідерів виробити адекватну політичну платформу, яка б показала перспективи української визвольної боротьби в нових геополітичних умовах, змусили українських соціал-

демократів заявити про саморозпуск УСДРП. Рішення розпустити закордонні організації партії та відкликати її представництво з РСІ було прийняте 5 листопада 1938 р. на останній партійній конференції в Празі. Комунікат, підписаний делегатами конференції І. Мазепою, П. Феденком, О. Козловським, підсумовував діяльність партії після VI партійного з'їзду, тобто майже за два десятиліття. „За цей час ЦК УСДРП і потім Закордонна Делегація, – зазначалось у документі, – за допомогою інших членів партії... виконали відповідальну політичну роботу, зокрема ж вели працю інформаційного характеру в політичному світі взагалі та зокрема між соціалістичними партіями різних країн для вияснення правди про українські визвольні змагання та про дійсне положення на українських землях” [433, 8].

В комунікаті назвалися і причини, які змусили керівництво УСДРП ухвалити рішення про розпуск партії, а саме:

- неможливість, внаслідок повного знищення більшовицькою диктатурою в Україні „нормального політичного життя”, підтримування зв'язків та контактів з українським громадянством;

- відсутність в Україні умов для діяльності некомуністичних партій;

- нагальна потреба у боротьбі за визволення українського народу з-під чужоземного гніту створення масової політичної організації, в якій були б репрезентовані представники „якнайширших мас трудящих”;

- необхідність „наперед усунути ідеологічні та організаційні перешкоди для майбутнього об'єднання людей праці в могутнім русі до національної незалежності під прапором свободи і соціальної справедливості” [433, 8].

Проте віра та сподівання лідерів УСДРП у відродження українського соціал-демократичного руху та самостійної України не згасли і були висловлені в додатку до резолюції: „На членів Центрального Комітету партії, обраних на останньому з'їзді партії і перебуваючих за кордоном, покладається обов'язок при першій можливості скликати на Україні установчі збори для створення нової української партії на засадах, які б відповідали новим відносинам, що утворилися на Україні” [554, 163]. Але І. Мазепі не вдалось дочекатись відродження

національної соціал-демократії на Батьківщині, бо, як відомо, це відбулося вже у незалежній Україні.

Німецька окупаційна влада Праги, де під час Другої світової війни проживав І. Мазепа, змусила його припинити відкриту політичну діяльність. Тому всі свої зусилля він спрямував на видання тритомника „Україна в огні і бурі революції”. Підбиваючи підсумки визвольної боротьби українців 1917 – 1921 рр. І. Мазепа не намагався знайти „хто винний?”, а аналізував причини поразки українського народу за створення власної держави. Помилки і невдачі цієї боротьби, на його думку, впливали, насамперед, з загального „недозрілого стану” української нації, в якому її застала революція. І саме на цій внутрішній причині загострює свою увагу І. Мазепа: „Україна була ще не готова до великих подій. Народ, що століттями перебував в національній неволі, не міг відразу стати на власні ноги, відродитися культурно, господарськи, соціально. Нація, що втратила свої освічені верстви, не була в стані за один-два роки утворити потрібні кадри інтелігенції, опанувати міста, перебрати в свої руки промисел, торгівлю та всі інші ділянки свого національного життя” [410, 474-475].

В воєнний період І. Мазепа збирає матеріал для праці „Підстави нашого відродження”, в якій робить аналіз історичного розвитку українського народу, дає характеристику демократичного ладу та критикує реакційні диктаторські ідеології. В цій роботі він знову повертається до головної внутрішньої причини поразки визвольної боротьби – стану української еліти. На його думку, відсутність розвинених „вищих верств” в українському суспільстві була головною причиною поразки українських визвольних змагань: „Наша тодішня провідна верства була не в стані зробити більше того, що могла, – так само, як молода, незріла людина в своїй праці, звичайно, не може зробити стільки, як людина доросла. Тому й причини наших минулих невдач мусимо шукати не в тих чи інших окремих особах або політичних ідеологіях, а в першу чергу в загальному мало відрадному стані нашого суспільства, як спадщині довгої попередньої неволі під владою царської Росії” [406, 175]. І. Мазепа, проаналізувавши проблеми розвитку української інтелігенції, намагається з’ясувати підстави відродження

українського народу в ХІХ–ХХ століттях. Підсумовуючи свої роздуми, І. Мазепа робить висновок: „Проблема визволення України – це насамперед проблема загального культурного, соціального і політичного піднесення нашого народу та створення української незалежно розвиненої провідної верстви” [407, 161].

Розмірковуючи над майбутнім пострадянської України І. Мазепа зазначав, що українцям доведеться вибирати „лише між двома головними формами суспільного ладу: демократією і диктатурою”, а форми державного правління – республіка та монархія „покриваються цими системами суспільного ладу” і не відіграють вирішальної ролі. На його думку, демократичний шлях розвитку української держави найбільше співвідноситься з її історичними традиціями і політичним устроєм повоєнного світу. „Іншого шляху для нашого визволення нема і не може бути: якщо наш народ хоче визволитися з-під опіки деспотичної Москви, то його життєвим завданням є виховувати своїх членів в дусі наших національних традицій – європейського демократизму, а не московського деспотизму. – переконував І. Мазепа. – Тільки в демократичних порядках на Україні єдиний шлях для всебічного та успішного розвитку наших національних сил” [407, 141].

У післявоєнні роки І. Мазепа не полишав політичної діяльності. Він брав активну участь у консультаціях українських політичних сил, які мали на меті створити єдиний державний центр. Результатом цих консультацій стала міжпартійна нарада 19 квітня 1947 р. у Майнц-Кастелі, на якій було вирішено створити Українську Національну Раду – передпарламент УНР в екзилі. Представники українських партій обрали І. Мазепу головою Підготовчої комісії для створення УНРади. Завданням комісії, що розпочала роботу 23 травня 1947р., було вироблення статуту новостворюваної установи, залучення якомога більшої кількості українських політичних сил в її роботі та узгодження їх позицій. Несприйняття лідером УСДРП ідеологічних поглядів своїх політичних опонентів, жодним чином не переросло в організаційні обмеження: до участі в роботі комісії були запрошені всі політичні сили.

Проте, на черговому засіданні комісії 6 лютого 1948 р., представники Союзу гетьманців-державників висунули умови, які були заздалегідь неприйнятними для інших політичних сил: 1) новостворювана УНРада мала бути координаційним центром українських державницьких сил на еміграції, а не передпарламентом; 2) керівництво Державним центром УНР мало здійснюватися не однією особою, а „чотирьохчленною Колегією”, утвореною з представників різних ідеологічних напрямків; 3) назва „Українська Народна Республіка” мала змінитись на „Українська Держава” [237, 5]. СГД категорично настоював на своїх вимогах і, незважаючи на зусилля І. Мазепи, не змінив своєї позиції і не взяв участі ні в роботі підготовчої комісії, ні в діяльності УНРади і Виконного органу [253].

Представники українських політичних сил у Підготовчій комісії дійшли згоди, що УНРада буде виконувати функції тимчасового законодавчого органу до скликання на звільненій від окупації території України Установчих зборів, які й приймуть закон про устрій української держави. УНРада мала складатися з представників українських політичних партій, що визнають незалежність та соборність Української Держави, засаду лояльної співпраці з іншими українськими групами, свободу вислову думки і переконання та свободу суспільних організацій. Всі українські політичні партії, за винятком СГД, делегували до УНРади своїх кандидатів [237, 7; 238, 23-30].

За пропозицією І. Мазепи, УНРаду було сформовано за секторальною системою, яка „припускає всі можливі форми державного устрою та не полишає поза межами об'єднання політичних сил жодної політичної державно-творчої ідеї” [239, 8]. Чотири сектори мали бути „осередками кристалізації громадських сил і політичної думки”: соціалістичний (УПСР, УСДРП, УСРП, УРДП); центрально-демократичний (УНДО, УНДС); націоналістичний (ОУН дві течії); монархічний (СГД) [239, 8]. Загалом українські політичні партії делегували 36 своїх членів, серед яких одним з представників УСДРП був І. Мазепа. Склад членів УНРади за „місцем їх походження” виглядав так: „Східньо-українські землі – 20. Галичина – 13, Волинь – 1. Буковина – 1. Закарпаття – 1” [242]. Це дало змогу І. Мазепі стверджувати, що цей орган репрезентує всі українські землі.

Результатом чотирнадцятимісячної роботи Підготовчої комісії, став „Тимчасовий закон про реорганізацію Українського Державного Центру”. Обговоривши регламент першої сесії УНРади й виготовивши проект відозви сесії, 15 липня 1948 р. комісія завершила свою роботу.

Вже наступного дня в Авгсбурзі відкрилася перша сесія УНРади, на якій було обрано керівні органи Державного Центру УНР: Президію УНРади та уряд – Виконний орган (така назва була прийнята з огляду на еміграційне становище та напівлегальну діяльність Державного Центру УНР на іноземній території – В. Г.). Головою Виконного органу і керівником ресорту (міністерства – В. Г.) зовнішніх справ був обраний І. Мазепа [469]. Загалом екзильний український уряд мав 9 ресортів: зовнішніх справ, внутрішніх справ, військових справ, юстиції, справ освіти і віросповідань, господарських справ, фінансів, преси і пропаганди, державного секретаря.

У своєму виступі на сесії І. Мазепа проаналізував завдання, які стояли перед реорганізованим Державним центром і шляхи їх досягнення, подав концепцію діяльності уряду, підкресливши важливість консолідації національних сил на демократичних засадах у боротьбі за незалежність України. „Нам не треба штучної єдності, накинutoї згори. Нам потрібна єдність органічна, що дає кожній громадській і політичній групі можливість виявити свої особливі риси, бо така єдність не перешкоджає вільному розвиткові сил нації. – переконував він. – Світ визнає і поставиться прихильно до такого руху, який покаже свою зрілість. В цьому пункті є тісний зв’язок внутрішньої і закордонної політики. Упорядковані внутрішні відносини дають кожному народові шанси визнання в світі. І навпаки: факти, що свідчать про політичну незрілість того чи іншого народу, шкодять визнанню його права на державне самостійне життя” [493]. Не відкидаючи важливості впливу зовнішніх чинників на вирішення української справи І. Мазепа вважав, що основною силою в боротьбі за відновлення української держави будуть самі українці, тому головним політичним завданням Державного Центру, на його думку, була організація своїх національних сил.

Відповідно, І. Мазепа визначив і головні завдання, які Виконний орган УНРади мав поставити в програму своєї діяльності: 1) довершити консолідацію українських національних сил навколо УНРади; 2) налагодити зв'язки з Батьківщиною та допомагати їй всіма доступними засобами ; 3) встановити зв'язок з „зовнішнім політичним світом”; 4) встановити контакти та тісну співпрацю з представниками інших „поневолених Москвою народів”; 5) допомагати належному вихованню українського суспільства в еміграції і, насамперед, підготовці активнішої та здібнішої молоді для продовження визвольної боротьби [235, 6-7; 241, 74-75]. Президія УНРади, розглянувши програму діяльності уряду, визнала правильними загальні лінії політики Виконного органу. Ця програма після доповнення була затверджена [248, 14-17].

І. Мазепа очолював український екзильний уряд до 12 січня 1952 року і подав у відставку у зв'язку з незадовільним станом здоров'я. За цей період Виконний орган УНРади, у зв'язку з кризами діяльності цього органу, двічі складав свої повноваження, але українські політичні сили знову доручали І. Мазепі формувати новий уряд [233, 93 зв; 234, 106; 252, 90-91; 254-255; 257; 258, 139; 265, 41; 266, 55-57]. Що ж заважало роботі і чого вдалося досягнути екзильним українським урядам у вказаний проміжок часу? Насамперед, потрібно зазначити, що ні один склад Виконного органу, незважаючи на реорганізації та структурні перебудови проведені І. Мазепою, не виконав своєї програми в повній мірі. Але на це була низка причин, що заважали діяльності уряду. По-перше, не вистачало матеріальних засобів, тому уряд періодично працював „по мірі спроможностей” кожного з його членів. По-друге, значні зусилля уряд І. Мазепи спрямовував на спростування несправедливої критики з боку потужних опозиційних сил – СГД і ОУН(р). По-третє, напівлегальне становище та проживання членів уряду в різних місцевостях дуже сповільнювало обмін інформацією і, відповідно, прийняття рішень. По-четверте, складний стан здоров'я Голови Виконного органу та часті зміни складу уряду в зв'язку з переїздом урядовців в інші країни у пошуках засобів для існування [259, 169; 263-264; 294; 300, 10]. Проте, незважаючи на вищезазначені причини, уряд І. Мазепи

мав і значні здобутки. Передусім це стосується його зовнішньополітичної діяльності.

Аналізуючи післявоєнну міжнародну ситуацію, І. Мазепа прийшов до висновку, що вона змінилася і напруження між „тоталітарним большевицьким Сходом і демократичним Заходом” все більше зростає: „Під впливом агресивної політики комуністичної Москви світ поволі став приходити до переконання, що існування російської імперії, яка ніколи в своїй історії не мала вільного політичного ладу і не знала пошани до свободи інших народів, загрожує поневоленням не тільки народам Сходу Європи, а й народам усього світу” [300, 5]. Пошуки радикальних заходів боротьби з такою агресією, на переконання І. Мазепа, мали змусити політичний світ глибше дивитися на проблему Сходу Європи, зокрема, на проблему України [300, 6; 395, 176].

Виходячи з таких міркувань, І. Мазепа бачив перед урядом наступні головні завдання на міжнародному форумі: 1) домогтися, щоб справа визволення України була включена в „програму світового протибольшевицького фронту”; 2) створення союзу поневолених Москвою народів Середньої та Східної Європи і входження України до Об’єднаної Європи – включення її в європейську політичну, економічну та мілітарну систему. Причому він наголошував, що дуже важливо перебороти поширений в політичному світі погляд, ніби українська справа належить до внутрішніх російських проблем та підготувати світову думку до визнання української самостійної національної держави [241, 74-75; 293, 51].

Отже, Виконний орган УНРади, відповідно з розробленою концепцією, зосередив свою зовнішньополітичну діяльність на напрямках: 1) привернення уваги міжнародного співтовариства та урядів демократичних держав до української проблеми; 2) встановлення контактів з екзильними політичними центрами та осередками інших поневолених народів.

Першим кроком уряду І. Мазепа у першому вказаному напрямку була організація інформування світової спільноти про український визвольний рух, становище українців в СРСР і в еміграції, діяльність УНРади. Ресорт закордонних справ спільно з ресортом преси і інформації регулярно надсилав комунікати для

друку у провідних виданнях Європи та Америки, а голова уряду листувався з відомими іноземними політичними діячами, урядовцями, науковцями, письменниками, журналістами, громадськими та політичними організаціями [225, 27; 261; 268, 23; 297, 43]. З цією ж метою, а також для репрезентації політичних інтересів українського народу були направлені представники Виконного органу до Англії, Франції, Італії, Швейцарії, Швеції, Іспанії, Австралії, Аргентини, США, Канади та інших країн [291]. Для встановлення безпосередніх взаємин з іноземними діячами політики та культури та для ознайомлення їх з українською проблемою, українські представники, заходами Виконного органу, брали участь у міжнародних конгресах і конференціях [235, 10; 247]. І. Мазепа також планував створити Державне видавництво при президії Виконного органу та Пресове бюро УНРади – структури, які мали через власні пресові органи на різних мовах інформувати світове співтовариство про українську справу, а також стати виховним чинником в самому українському суспільстві. Урядом було створено спеціальну комісію для реалізації цього проекту, але це вимагало значних коштів, яких бракувало [228]. Голова уряду вважав, що українське громадянство саме повинно забезпечувати фінансування політичної діяльності власного Державного центру УНР і був проти залучення для цього іноземних коштів. На переконання І. Мазепа, незалежна національна політика „може опиратися лише на власних фінансових засобах”, бо інакше вона неминуче підпаде під вплив зовнішніх політичних сил [299, 6].

На рубежі 40–50-х рр. ХХ ст. відбувся новий сплеск загальноєвропейського руху до об'єднання. Він був викликаний значною мірою з огляду на небезпеку зі Сходу і вважався необхідним кроком для врятування європейської культури. І. Мазепа спрямовував значні зусилля Виконного органу на приєднання України до Європейського Руху – міжнародної організації, яка ставила своїм завданням об'єднати народи Європи на основі рівноправності держав [281, 14 зв.]. Приєднання України як окремої нації та держави до цієї організації, на його думку, було одним із способів для здобуття певних позицій на міжнародному форумі. На переконання голови уряду, такий крок також мав би позитивне

значення для української визвольної справи, бо дозволяв українцям обрати європейський демократичний шлях розвитку та давав їм можливість заручитись допомогою провідних держав світу у боротьбі за незалежність і вступі до Об'єднаної Європи. „Прийняття України до Європейського Руху ставило б нас на рівні з іншими західньо-європейськими народами, – зазначав він, – а крім того забезпечило б Україні певну піддержку з боку інших держав і народів в нашій боротьбі за відізвання від Росії та вступлення до Об'єднаної Європи. Сам факт включення... показував би політичному світові, що українці належать до Європи а не до Азії” [235, 11].

Акція Об'єднаної Європи проводилася зусиллями європейських політичних діячів двома шляхами: державним і громадським. В першому випадку Виконний орган проводив роботу через своїх уповноважених в європейських країнах. У липні 1949 р. уряд УНР подав прохання до керівництва Європейського Руху про включення України до цієї організації, а в серпні того ж року делегував представника до Страсбургу з листом до Президії Ради у зв'язку з відкриттям першої сесії Ради Європи [260; 288]. Делегації Виконного органу направлялись і на наступні засідання Європейського парламенту. Вони розповсюджували інформаційні матеріали про Україну, виголошували доповіді про основи української політики, проводили наради з представниками інших країн та журналістами [229, 77]. Але Рада Європи, як міждержавна інституція, обмежила поле своєї діяльності країнами-сателітами СРСР, а Виконний орган не міг виступати в загальноєвропейському русі як офіційний уряд України, адже більшість розвинутих країн світу підтримували дипломатичні відносини з СРСР. Тому І. Мазепа наполягав на співпраці з Європейським Рухом у руслі громадському: через політичні групи та громадських діячів, бо він „є більш відкритий і доступний для поневолених народів” [235, 11]. Важливим чинником у цьому напрямку він вважав співпрацю українських політиків з впливовими європейськими інституціями: Ліберальним та Соціалістичним інтернаціоналами, діячі яких відігравали значну роль в Європейському Русі. І. Мазепа був одним з ініціаторів створення Українського Комітету Європейського Руху – громадської

організації, яка мала співпрацювати з цією європейською громадською коаліцією, та спрямовував діяльність Комітету [283; 293, 54].

Поруч з заходами по „включенню” України в європейську систему І. Мазепа значну увагу приділяв процесу створення „єдиного фронту боротьби всіх поневолених Москвою народів” [247; 281, 14 зв]. З цією метою Виконний орган встановив взаємини з політичними центрами: литовським, латиським, естонським, білоруським, польським, словацьким, грузинським та національними осередками: чеським, румунським, угорським, югославським, болгарським [227; 235, 10; 243]. Українська політика, на думку І. Мазепа, мала ставити справу визволення України „на широку базу і в широкій перспективі” і для цього спиратися не тільки на власні сили, але й на сили інших поневолених народів, адже лише об’єднаними зусиллями можна було досягти спільної мети. „Спільно з іншими поневоленими Москвою народами, ми повинні переконати міжнародні чинники, що лише ідея національного визволення народів Європи й Азії та рівноправної співпраці незалежних держав світу, побудованих на засадах соціальної справедливості й загального поступу, – можуть протиставитися наступові московського більшевизму. – підкреслював І. Мазепа. – Тільки з цими гаслами демократичний світ зможе перемогти в назриваючому світовому конфлікті з большевицьким варварством” [247].

Першою скоординованою акцією „поневолених народів” було підписання 17 вересня 1949 р. меморандуму до ООН, в якому висловлювався протест проти порушення комуністичними режимами громадянських прав, проголошених у Декларації Прав Людини 10 грудня 1948 р. Меморандум закликав світову спільноту „захистити свободу народів і людини під російським комуністичним пануванням” [267, 22]. Цей документ, від імені українського народу, підписав Голова Виконного органу та його заступник. Продовженням співпраці в рамках цього утворення було проведення, за ініціативою українського уряду, двох конференцій представників народів Східної Європи, Кавказу та Середньої Азії. Результатом роботи цих зібрань, що відбулися 4 березня та 30 листопада 1950 р. стали відповідно датовані резолюції, які закликали світову спільноту „підтримати

боротьбу поневолених московсько-комуністичним імперіалізмом народів” [282, 35].

Плануючи надалі розширити цю співпрацю, І. Мазепа виношував ідею створення „б'юро чи господарсько-політичного союзу” держав східно і центральноєвропейського регіону – Східноєвропейського союзу, або військово-політичного союзу – „Ліги народів центральної та східної Європи”, який би „в разі воєнного конфлікту уможливив Україні і її сусідам визволитись з московської неволі” [235, 14; 293, 54; 300, 5]. Основні засади створення Східноєвропейського союзу були представлені І. Мазепою на спільнім засіданні президії УНРади та уряду 11 лютого 1949 р. [232, 33-35]. Спільні економічні та оборонні інтереси народів Східної та Центральної Європи, на його думку, мали стати головними чинниками створення Східноєвропейського союзу, заснованого не на примусі, а на принципах добровільної співпраці, що, відповідно, не загрожувало б державній незалежності країн-учасниць. А створення цього союзу, в свою чергу, мало бути етапом входження до Об'єднаної Європи. При встановленні союзних відносин і кордонів І. Мазепа пропонував застосувати етнографічний принцип і переконував, що ця засада є „найбільш правильною і доцільною для встановлення тривалого миру між народами і в цілому світі” [235, 12]. Він вважав доцільним створення політично-господарського союзу незалежних держав: „Біла-Русь, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Україна, Козацькі Землі між Україною і Кавказом та народи Кавказу” [250, 10].

І. Мазепа допускав приєднання до Східноєвропейського союзу також інших європейських держав, але категорично відкидав будь-який варіант входження до цієї федерації Росії, бо вважав, що вона ніколи не полишить експансійних намірів. „Російська держава з огляду на давні традиції російського месіяністичного імперіалізму не припинить своєї агресії проти інших народів Європи і цілого світу навіть у випадку зміни існуючого тепер режиму. – переконував він. – Народи Східної і Середньої Європи, що знаходяться тепер під російським комуністичним пануванням, можуть добути собі тривалу свободу при умові відділення від Росії і упорядкування свого життя по своїй власній волі” [235, 12].

Росія, на думку голови уряду, мала „лишитися на своїх етнографічних територіях, але в децентралізованій формі” [232, 29].

Розглядаючи російсько-українські відносини на прес-конференції 6 вересня 1951 р. І. Мазепа пояснив і причини відмови очолюваного ним уряду від співпраці з російською еміграцією. Головною причиною він назвав позицію російських емігрантів-антикомуністів, які намагались лише знищити комуністичну диктатуру зберігши й надалі пануюче становище російського народу і тому заперечували право українського народу на державну незалежність. „Російські емігранти всіх напрямків, від крайніх правих до найлівіших, хоч і ворожі до комуністичного режиму, стоять за збереження російської великодержави в теперішніх границях ССРСР. – зазначав І. Мазепа. – ...нема ніяких підстав думати, що після краху комуністичного режиму Росія позбудеться імперіалістичних тенденцій. Тому в інтересі мирного розвитку народів цілого світу – обмежити можливості розвитку російського імперіалізму” [271, 19 – 20]. Він також заявив, що український народ бореться лише з російським імперіалізмом у всіх його формах і не має ненависті до російського народу та хоче жити з ним „в добрих відносинах, на основах незалежності і рівноправності” [271, 20].

І. Мазепа вітав прийняття України до Організації Об’єднаних Націй. Він вважав, що таким чином міжнародне співтовариство знову визнало існування української держави [289-290]. Прагнучи залучитись допомогою цієї міжнародної організації у вирішенні української проблеми, уряд вжив заходів для поглиблення інформованості ООН про становище українського народу. У вересні 1948 р. Виконний орган направив до ООН свій перший меморіал. В цьому документі було зображено ситуацію в Україні і поставлено домагання, щоб для розгляду української справи та справ інших народів, поневолених „совітською окупацією”, була призначена спеціальна комісія ООН. Разом з меморіалом направлялась коротка інформація про український визвольний рух та брошура „Україна і Советська Росія”. 10 серпня 1950 р. український екзильний уряд направив меморандум до ООН в якому зазначалось, що війна в Кореї є продовженням радянської агресії проти незалежних держав, та викривалась головна ціль

„московського-комуністичного уряду” – за допомогою замаскованих агресій в різних країнах „запанувати над світом” [256, 140]. І. Мазепа гостро критикував керівництво УРСР, яке, репрезентуючи Україну в ООН, не відстоювало права українського народу на міжнародному форумі, а було лише „безвольним зняряддям в руках окупаційної московської влади” [247]. 10 листопада 1950 р. в меморіалі до ООН Виконний орган просив заборонити виступи делегації УРСР від імені українського народу і держави. В документі зазначалось, що такі „вірнопідданські заяви, складені в інтересі советської Москви” не приносять користі українському народові, а лише компрометують його добре ім'я і викликають „різні неясності та непорозуміння в світовій opinio (думці – В. Г.)” [292, 2 – 3]. Наступний меморандум Виконного органу до ООН був надісланий 19 липня 1951 р. і був протестом проти обміну українських земель, проведеного між СРСР та Польщею [229, 77].

Значно менший поступ уряду І. Мазепа був у внутрішній політиці, адже ресорти, які відповідали за внутрішнє життя держави, були „зв'язані” умовами життя на чужині. Голова Виконного органу не ставив перед урядом завдань, якими він мав би займатися в умовах державного життя на власній території. У цьому напрямку урядом здебільшого проводилась підготовча робота у формі проектів організації державного життя українського народу після звільнення території України від „московської окупації” [225, 32; 226, 50; 231, 133–135].

Насамперед, потрібно відмітити значну роль уряду І. Мазепа у консолідації української еміграції. Заходами Виконного органу були налагоджені зв'язки з більшістю громадських українських організацій та об'єднань в усьому світі, які визнали УНРаду та український уряд. Більше сорока таких установ заявили про підтримку Державного Центру в його намаганнях активізувати українську визвольну акцію [286, 194–195]. Уряд І. Мазепа активно співпрацював з Українським Допомоговим Комітетом в Бразилії, Комітетом українців Канади (КУК), Пан-Американською Українською Конференцією (ПАУК), Українським Конгресовим Комітетом в Америці, Координаційним осередком українських громадських центральних установ (КОУГЦ), Українською Центральною

Репрезентацією в Аргентині, Українським Товариством „Відродження” і Аргентині, Об’єднанням Українців в Австралії, Українським Робітничим Союзом (УРС) [236; 269-270; 272-280; 296]. Така діяльність уряду мала позитивні наслідки не тільки для консолідації внутрішніх сил, адже демонстрація національної єдності підносила український рух в очах політичного світу.

Проте нереалізованою метою уряду І. Мазепи в напрямку консолідації українських сил стало створення Світового Союзу Українців – організації, що мала об’єднати всі громадські організації української еміграції. Згідно розробленим Виконним органом проектом статуту цієї організації головним її завданням мала стати всебічна підтримка визвольних змагань українського народу. Але робота по створенню Світового Союзу Українців загальмувалася міжконтинентальними організаціями ПАУК та КОУГЦ, з представників яких мав бути створений тимчасовий організаційний комітет цієї організації [295, 16].

Безкомпромісний курс уряду І. Мазепи на побудову демократичної української республіки загострив відносини з опозицією. Голова Виконного органу цілком відкидав тоталітарні форми політики, вважаючи їх не тільки шкідливими, але й нежиттєздатними в індустріальному суспільстві. ”Живемо в добу демократії, що йде до перемоги в усьому світі. – переконував І. Мазепа. – Той народ, що дозволить собі захоплюватися всякими диктаторськими ідеологіями, сам собі загороджує шлях до зв’язку з демократичним світом. Виразна демократична лінія в нашій політиці дасть нам змогу здобути прихильність у демократичному світі” [299, 6].

І. Мазепа вважав, що опозиційні до УНРади та уряду сили – партії СГД та ОУН(р) „занадто перейняті своїми вузько-груповими інтересами і не можуть погодитись на полагодження загальнонаціональних справ спільно з представниками інших політичних груп і організацій” [284, 103 зв.]. Але потреба консолідації українських сил в боротьбі за національне визволення змушувала його шукати взаєморозуміння з опозицією. Заклики голови уряду забути взаємні образи та приступити до конструктивної співпраці в УНРаді так і не були почуті лідерами українських монархістів [287]. Кращий результат дали переговори з

ОУН(р), яка в січні 1950 р. вийшла з УНРади [262]. Хоча ультимативні вимоги українських націоналістів, головною з яких була „зміняти штучно-партійний паритет” представництва політичних сил в УНРаді [249, 43; 499], що відповідно дало б змогу ОУН збільшити своє представництво і вплив у цьому органі, не були виконані, все ж вдалося досягнути певного компромісу. ОУН(р) відгукнулася на пропозицією І. Мазепи надати представників до сформованого ним 27 серпня 1950 р. Виконного органу [285, 51]. Голова уряду погодився проводити спільні наради представників Виконного органу та ЗП УГВР для погодження позицій в питаннях внутрішньої і зовнішньої політики. В кінці серпня 1950 р. відбулася перша така нарада, що було кроком до відновлення співпраці [298; 452, 7]. Результатом подальших переговорів стала спільна декларація ВО УНР та ЗП УГВР, в якій сторони заявили про взаємне визнання та узгодження дій в досягненні спільної мети. „З уваги на потребу успішного ставлення української визвольної справи, – говорить в документі, – В.О. і З.П. порішили координувати свої дії на національних відтинках політичного життя” [230].

Надзвичайної ваги надавав голова уряду УНР проблемі зміни поколінь. Під час другого прем'єрства він знову зіткнувся з кадровими проблемами і тому І. Мазепу надзвичайно непокоїло питання підготовки молоді для продовження боротьби за національне визволення українського народу. Він зустрічався з студентством, опікувався справами комісії допомоги українським студентам (КОДУС), допоміг створенню Інституту заочного навчання при Українському Вільному Університеті. Голову уряду непокоїло те, що переважна більшість української молоді за кордоном опановувала технічні спеціальності, тому за сприяння І. Мазепи КОДУС створював надавав спеціальні стипендії студентам-гуманітаріям, які після закінчення навчання могли б брати участь у діяльності державних органів влади та займатися політичною діяльністю [235, 20; 244-246].

Партійна діяльність І. Мазепи післявоєнних років переважно була спрямована на консолідацію розрізнених прихильників соціалістичної ідеї. Об'єднавши колишніх членів УСДРП, УСДП, УПСР та УСРП він став одним з засновників Української соціалістичної партії, утвореної у 1950 р. на з'їзді в

Аугсбурзі [601, 122]. Таким чином І. Мазепа та його соратники залишилися єдиними репрезентантами лівих ідей європейської соціал-демократії серед української еміграційної політичної палітри. Він був противником строкатого українського партійного різноманіття, політичної виключності, сектантства. „Україні вистачило б мати дві або три добре зорганізовані демократичні партії. – зазначав І. Мазепа. – Наші партійні групки, що між собою часто нічим не відрізняються окрім імен своїх провідників, – це карикатура на політику” [604, 152].

Аналізуючи участь українських партій в українському національно-визвольному русі, І. Мазепа послідовно критикував як крайніх лівих так і крайніх правих своїх опонентів. Вважаючи, що в українському суспільстві відсутні передумови для утвердження радянської влади він категорично відкинув більшовицьку концепцію світової революції та диктатури пролетаріату і разом з тим звинувачував праві групи в тому, що вони не бачили, що самими національними кличами не можна повести народні маси на боротьбу, не розуміли, що для цього потрібна соціальна програма для задоволення економічних інтересів суспільства [406, 161, 164]. І. Мазепа вважав, що політики, які заперечують демократію, лише шкодять українській визвольній справі. Будучи палким прихильником національної ідеї він, разом з тим, жорстко критикував ідеологію „трудової монархії” В. Липинського і решти монархістів, а також „інтегральний націоналізм” Д. Донцова і тактику українських націоналістів. Така його критика пояснювалася тим, що він розглядав ці політичні сили як конкурентів за провід в українському національному русі. Нетерпимість і категоричність в оцінці поглядів опонентів були характерними рисами як лідера УСДРП, так і українського емігрантського політичного середовища загалом.

Отже, опинившись в еміграції І. Мазепа не полишає активної суспільно-політичної та громадської діяльності. На фоні поразки українських національно-визвольних змагань він вдається до опрацювання світоглядних, ідейних засад з метою обґрунтування необхідності продовження боротьби за незалежність, відновлення української державності. Загалом діяльність І. Мазепи в еміграції

мала 2 головні напрямки: консолідація українських громадсько-політичних сил у боротьбі за державну незалежність та залучення світової спільноти до захисту прав українського народу.

І. Мазепа послідовно наполягав на участі УСДРП в роботі Ради Республіки, яка мала консолідувати українське громадянство в боротьбі за державність. Проте, після ратифікації Ризького договору та заборони польського уряду на офіційну політичну діяльність українських емігрантів і, відповідно, закордонного представницького органу українського громадянства, І. Мазепа змінив свою позицію. Вважаючи, що Державний Центр УНР підпав під вплив польського уряду і, відповідно, діяльність українського еміграційного уряду може бути використана сторонньою силою не в інтересах державного будівництва України і її народу, він припинив співпрацю з урядом.

Очолити Закордонну делегацію УСДРП І. Мазепа, з огляду на нову суспільно-політичну ситуацію в Україні, скоригував завдання партії. Він спрямовував активність української соціал-демократії не лише на політичну роботу серед українського громадянства, а й на співпрацю з міжнародним соціалістичним рухом, з метою залучити соціалістичну і загалом всю демократичну світову спільноту до вирішення українського питання.

Науково-публіцистична спадщина І. Мазепа, виступи на засіданнях та конференціях УСДРП, міжпартійних нарадах, конгресах Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу свідчать, що він орієнтував як українську так і світову соціал-демократію на парламентську, правову, пропагандистко-просвітницьку та філантропічну діяльність, тобто на такі форми захисту інтересів трудящих, які передбачали поступове перетворення капіталістичного суспільства на соціалістичне за допомогою реформ, а не революційних дій. І. Мазепа твердо заявив про свою відданість ідеям демократичного соціалізму, поступового реформування буржуазного суспільства й рівноправності усіх націй і народів. Лише реалізувавши ці ідейні засади можна було, на його думку, запобігти тоталітаризму, побудувати соціалістичне суспільство з демократичними цінностями в Україні і у всьому світі.

В міжвоєнний період І. Мазепа спрямовував свої зусилля на пошуки шляхів визволення Вітчизни з-під всевладдя комуністичної диктатури, виступав з різким осудом репресивної політики сталінського режиму, волюнтаристського експерименту форсованої індустріалізації та колективізації, а також соціальних експериментів, які призводили до винищення українців. Разом з тим, він затаврував ганьбою ідеологію і практику гітлерівського фашизму та підняв голос протесту проти його приготувань до нової світової війни. І. Мазепа категорично відкидав тоталітарні форми політики і був одним з перших політологів, які доводили подібність політичних методів комуністів і фашистів. Він виступив поборником прав та інтересів проживаючого на окупованих поляках Західноукраїнських землях населення, захисником демократичних засад вирішення національного питання. Лідер УСДРП брав активну участь у заходах українського еміграційного політикуму, спрямованих на створення органу консолідації національних сил – Всеукраїнського Національного Конгресу. Але, в зв'язку з ускладненням політичної ситуації в Європі у другій половині 1930-х років, ці заходи успіху не мали.

В післявоєнний період, значною мірою завдяки діяльності І. Мазепи, який очолював цей процес, вдалося об'єднати сили української політичної еміграції на широкому фундаменті Української Національної Ради - першого національно-державного центру всеукраїнського, соборного значення.

На жаль, спроби І. Мазепи залучити світове співтовариство до участі у вирішенні складних українських проблем не мали успіху. Але його копітка й цілеспрямована робота по пропаганді в світі ідеї української державності, свободи та демократизму дала позитивний результат значно пізніше, адже відроджена незалежна Україна отримала міжнародне визнання.

ВИСНОВКИ

Здійснений історіографічний аналіз засвідчує, що державницька, суспільно-політична та громадська діяльність Ісака Прохоровича Мазепи до цього часу ще не була предметом спеціального наукового дослідження. З'ясовано, що історіографія дослідження започаткована ще за життя І. Мазепи. Історіографічний доробок у роботі згрупований за такими напрямками: історіографія української діаспори; радянська історіографія; сучасна українська історіографія (в тому числі еміграційна). Процес нагромадження знань про державницьку, суспільно-політичну та громадську діяльність І. Мазепи дозволяє виділити три періоди в історіографії: міжвоєнний (1920–30-ті роки); повоєнний (1945–1990 роки); сучасний, що розпочався після проголошення незалежності України. Вони мають певні особливості, зумовлені соціально-політичними обставинами, які визначали світоглядні та методологічні погляди авторів публікацій з досліджуваної проблематики.

Для перших двох історіографічних періодів характерне висвітлення участі І. Мазепи у національно-визвольних змаганнях українського народу 1917–1920 рр. Виняток становлять праці істориків української діаспори В. Маруняка, П. Мірчука, С. Наріжного, С. Петлюри П. Феденка, М. Шаповала, О. Шульгіна, які містять інформацію про дореволюційну діяльність політика, або показують його роль в політичному житті української еміграції. В радянській історіографії немає спеціальних досліджень, присвячених постаті „буржуазного націоналіста” І. Мазепи, його діяльність розглядається в контексті політичної боротьби УСДРП. Потрібно зазначити, що діяльність І. Мазепи, в залежності від політичних уподобань авторів, оцінювалася неоднозначно.

В сучасній українській історіографії активізувалася увага до дослідження внеску І. Мазепи у національно-визвольний рух першої половини ХХ ст. Це яскраво ілюструють праці присвячені українській національно-демократичній революції 1917–1920 рр., діяльності УСДРП в умовах еміграції, боротьбі

української політичної еміграції за відновлення незалежності України. Але вони висвітлюють лише окремі епізоди життя і діяльності І. Мазепи.

Аналіз історіографії свідчить, що на сучасному етапі постать І. Мазепи викликає значне зацікавлення дослідників, проте вивчення вітчизняними та зарубіжними істориками питань, що висвітлюють його роль у суспільно-політичному і національному житті України та української політичної еміграції першої половини ХХ ст., є епізодичним. Досі немає комплексного системного дослідження цієї проблеми.

Джерельну базу дослідження склали різноманітні за походженням, видами, ознаками та змістом документи й матеріали, періодичні видання, мемуари. Ці документи зберігаються в 32 фондах 7 архівосховищ України та Польщі, значна їх частина вводиться до наукового обігу вперше. При роботі з джерелами дотримувались принципи об'єктивності, комплексності, історизму, науковості та прийоми встановлення їх достовірності, також враховані хронологічні та просторово-географічні чинники формування джерельної бази. Характер, зміст і форма джерел стали визначальними критеріями при виборі їх класифікації. За обраними домінуючими ознаками з метою ґрунтовного їх дослідження і здобуття найповнішої і найдостовірнішої інформації, джерельний масив матеріалів поділений, відповідно родово-видового принципу класифікації, на групи: 1) документальні джерела (законодавчі, актові, діловодні, дипломатичні, програмні партійні документи, документи громадських об'єднань); 2) оповідні джерела (твори політичної, наукової, навчальної літератури, публіцистика); 3) офіційна і неофіційна періодична преса; 4) джерела особового походження (щоденники, спогади, автобіографії, листи, некрологи). Введені до наукового обігу джерела дали можливість створити цілісну картину державницької, суспільно-політичної та громадської діяльності І. Мазепи.

Встановлено, що формування ідейних переконань та становлення національної свідомості у І. Мазепи відбувалось під впливом суспільної атмосфери кінця ХІХ – початку ХХ ст., що характеризувалась швидким розвитком українського визвольного руху в Російській імперії; творів теоретиків

наукового соціалізму та літератури економічного змісту, яка розкривала колоніальне становище України в Російській імперії; революційних подій 1905–1907 рр. Зі вступом до української студентської громади в Санкт-Петербурзі розпочалась громадська діяльність І. Мазепи. Саме в імперській столиці він стає активним учасником українського національного руху. Але зрозумівши, що українське національне питання неможливо вирішити культурницькими заходами, І. Мазепа вступив до УСДРП.

Формування світоглядних підвалин, які суттєво вплинули на громадсько-політичну діяльність І. Мазепи, відбулося в революційні 1905–1907 рр. Перша Російська революція стала для І. Мазепи перехідним етапом від поміркованого культурництва до усвідомленої політичної діяльності. В ці роки доля звела його з М. Поршем і спілкування з партійним лідером допомогло І. Мазепі глибше опанувати ідеологію українського соціал-демократизму. В зазначений період І. Мазепа відстоював концепцію національно-територіальної автономії України, виходячи із соціально-економічних чинників. Про це свідчать його дискусії з членами „Спілки”.

Повалення самодержавства сприяло реалізації ідейних переконань І. Мазепи у державотворчій діяльності. Проте в перебігу революційних подій 1917–1920 рр. І. Мазепа відхилив концепцію української державності у формі національно-територіальної автономії у складі майбутньої, побудованої на федеративно-демократичних засадах Росії на користь концепції унітарної, незалежної, демократичної парламентської республіки. До цього його спонукали як зміни, які відбулися в колишній Російській імперії, так і переконання, що централістична Росія гальмувала розвиток української нації. А саме свобода і демократія, на переконання І. Мазепи, були передумовами розвитку кожного суспільства.

Дослідивши участь І. Мазепи у національно-визвольній боротьбі 1917–1920 рр., можна констатувати, що він був одним з найактивніших діячів Української революції. Про це свідчать урядові посади, які він обіймав: Міністр внутрішніх справ, Прем'єр-міністр, Міністр земельних справ Української Народної Республіки. Крім того, І. Мазепа був активним партійним діячем і мав

та відстоював власну позицію, яка не завжди співпадала щодо багатьох партійних і державних питань з соратниками по партії.

З початком національно-визвольної революції 1917–1920 рр. І. Мазепа підтримав політику Української Центральної Ради та Генерального секретаріату, проте згодом виступав проти „соціалістичних експериментів” в країні. В аграрному питанні він був противником соціалізації землі і тим самим недооцінив важливість селянського руху в боротьбі за українську державність. На переконання І. Мазепа, відповідно соціально-економічним передумовам, які склалися в Україні на той час, форма державності у вигляді буржуазно-демократичної парламентської республіки була найбільш прийнятною. Будучи противником радикального та негайного переходу країни до соціалізму, він відстоював реформістський шлях зміни суспільного ладу як в Україні, так і в усьому світі загалом.

Засуджуючи гетьманський режим за узурпацію влади, згорання демократичних реформ в країні, проведення економічної політики в інтересах привілейованих верств українського суспільства та знищення національної державності шляхом передачі України під російське імперське правління І. Мазепа, разом з тим, пояснював марність надій прихильників монархізму побудувати українську державність на підвалинах консервативної ідеї та обґрунтовував ідею державності України у формі демократичної парламентської республіки.

Переконання, що більшовицькі принципи організації влади є неприйнятними для демократичного суспільства, що ідеї більшовизму взагалі були чужими для українського суспільства, а організація радянської влади в Україні – намагання російських більшовиків економічно експлуатувати Україну, зробили І. Мазепу непримиренним і послідовним противником радянської влади. Він висловлював свої „самостійницькі” погляди на II Всеукраїнському з’їзді рад, регіональних з’їздах та засіданнях органів місцевого самоврядування Катеринославщини, а також на VI з’їзді УСДРП та Трудовому Конгресі.

Вийшовши на авансцену всеукраїнської політики в найбільш критичний період визвольних змагань першої половини ХХ ст. – добу Директорії, І. Мазепа відіграв непересічну роль у виборі політичної системи для України. Починаючи від VI з'їзду партії він почав схилити напрямок діяльності правої фракції УСДРП, лідером якої став, у бік створення демократичної парламентської республіки. Значною мірою завдяки безкомпромісній позиції І. Мазепи на з'їзді, права частина партії залишилась на парламентській, демократичній позиції, що й була покладена в основу українського державотворення.

Аналіз політичної позиції І. Мазепи на VI з'їзді УСДРП та Трудовому Конгресі дозволив зробити висновок що він, відкладаючи соціалістичні реформи на далеку перспективу, відстоюючи демократичні принципи побудови влади та принципи загального виборчого права, створював ідейну базу для відновлення уже порушеного демократичного фронту та повернення до його рядів українських політиків правого флангу. Адже, на його переконання, збудувати самостійну українську державу було можливо лише спираючись на власні національні сили.

І. Мазепа значно вплинув на хід державотворчих процесів в УНР доби Директорії, адже він зробив вагомий практичний внесок у створення національної держави. Перебуваючи на посадах Міністра внутрішніх справ, а потім – Прем'єр-міністра УНР, він удосконалив апарат держави: вибудував виконавчу вертикаль влади та реформував правоохоронні органи. Це дало можливість дещо стабілізувати внутрішню ситуацію в країні: покінчити з анархією, приборкати отаманщину та припинити єврейські погроми.

І. Мазепа зміг створити коаліційний уряд, але досягти компромісу і подолати ідеологічні суперечності партій, які його складали, прем'єру було не під силу і цей Кабінет Міністрів був внутрішньо конфліктним. Все ж йому вдалося спрямувати курс нового Уряду УНР на зміцнення демократичного ладу в республіці та організацію внутрішнього фронту проти зовнішніх ворогів.

Прем'єр-міністр І. Мазепа, залишаючись прихильником національно-державного напрямку в державотворенні і послідовним противником як крайніх лівих так і крайніх правих поглядів, проводив політику компромісів, яка мала на

меті залучити сили як національно свідомого українського громадянства, так і об'єднати зусилля Наддніпрянського та Галицького урядів до боротьби за незалежність УНР. І на деякий час йому вдалось це зробити.

Уряд І. Мазепи, обстоюючи орієнтацію на національні сили і відкидаючи міжнародні угоди, які ставили під загрозу суверенітет України, водночас намагався привернути увагу міжнародної громадськості до визвольних змагань українського народу.

Керований І. Мазепою уряд зробив поворот в принципах державного будівництва незалежної України: відкинув класовий „трудовий принцип” державотворення і, проголосивши загальне виборче право і парламентаризм, перейшов до загальнолюдських, демократичних засад побудови Української Народної Республіки. Уряд УНР пройшов шлях від фактично більшовицьких соціально-економічних гасел й класового трудового принципу державотворення до утвердження ліберально-демократичних засад в будівництві держави і це стало незаперечним здобутком І. Мазепи.

Значною мірою, завдяки безкомпромісній ідеологічній позиції прем'єра І. Мазепи, наприкінці 1919 – початку 1920 рр. вдалось застерегти військове керівництво та Уряд УНР від переходу на радянську політичну платформу, що дало змогу продовжити боротьбу за державну незалежність України.

Залишаючись послідовним противником введення диктатури як правого так і лівого політичного напрямків та прихильником демократичного розвитку УНР, І. Мазепа зробив свій внесок в конституційні засади Української Республіки. Щоб запобігти можливості узурпації влади в державі, він запропонував, прийнявши відповідні конституційні норми, створити баланс між гілками влади. За його ініціативи в жовтні 1919 р. при МВС УНР розпочала роботу комісія по виробленню Конституції Української Народної Республіки.

Але, разом з тим, політична негнучкість, недостатня увага зовнішньополітичним справам та питанням налагодження ефективної роботи державного апарату на місцях і створення військових сил, незбалансованість соціальної політики – були тими помилками, яких припустився І. Мазепа. Проте

найбільшою проблемою, яку І. Мазепі, як голові уряду і політичному лідерові загальнонаціонального масштабу, не вдалось вирішити – знайти та підтримати баланс між соціальними і національними детермінантами українського визвольного руху, що могло значно підвищити шанси УНР на виживання.

Шукаючи собі прихисток за межами Батьківщини, І. Мазепа брав активну участь в громадсько-політичному житті української еміграції. Долаючи внутріпартійні чвари, глибше опановуючи соціалістичну теорію, борючись проти тоталітаризму у всіх його видозмінах, він захищав українську національну справу. І. Мазепа очолив праву частину УСДРП – Закордонну делегацію, яка, значною мірою завдяки його впливу залишалася вірною демократизму та реформістським принципам.

Відстоюючи ідеї демократичного соціалізму, І. Мазепа брав активну участь у заходах міжнаціонального об'єднання соціалістів – Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу, до якого УСДРП увійшла як національна секція. За допомогою РСІ він намагався привернути увагу європейських соціалістів до українських проблем та залучити їх до захисту прав українського народу.

Спрямовуючи свої зусилля на пошуки шляхів визволення Вітчизни з-під всевладдя комуністичної диктатури, І. Мазепа виступав з різким осудом сталінської репресивної політики та руйнівних експериментів над Україною, що руйнували її економіку та призводили до винищення українців. Разом з тим, він затаврував ганьбою ідеологію і практику гітлерівського фашизму та підняв голос протесту проти його приготувань до нової світової війни. І. Мазепа категорично відкидав тоталітарні форми політики і був одним з перших політологів, які доводили подібність політичних методів комуністів і фашистів.

Демократичний шлях розвитку української держави він вважав найбільш доцільним і співвідносним з її історичними традиціями. І. Мазепа лише за допомогою політичних засобів боровся за визволення України, а будь-які терористичні методи різко критикував, визнаючи їх шкідливими для цієї справи.

Важливим напрямком політичної діяльності І. Мазепи як в міжвоєнну добу, так і в повоєнні роки була консолідація українських громадсько-політичних сил у

боротьбі за соборну самостійну українську державу. Але, на жаль, всі заходи українського еміграційного політикуму спрямовані на створення органу консолідації національних сил – Всеукраїнського Національного Конгресу, в зв'язку з ускладненням політичної ситуації в Європі у другій половині 1930-х років, успіху не мали.

Значно більший поступ у цій справі був зроблений в післявоєнні роки. Саме завдяки державно-політичному хистові та тактичній майстерності голови підготовчої комісії для створення Української Національної Ради І. Мазепа було довершено справу створення УНРади та відновлено діяльність Державного Центру УНР. Політична лабільність й компромізм голови підготовчої комісії та використання запропонованої ним секторальної системи формування УНРади, допомогли узгодити позиції партій та залучити до роботи в еміграційному українському передпарламенті давніх політичних опонентів.

Всі три склади Виконного органу УНРади, які очолював І. Мазепа, були сформовані на основі паритету, що дало змогу суперечним між собою групам створювати синтез завдань і їх спільно вирішувати. Як і в часи свого першого прем'єрства І. Мазепа, у боротьбі за відновлення самостійної соборної української держави, спирався на „внутрішні сили” і спрямовував головні зусилля уряду на організацію національних сил. Але, він зробив висновки зі своїх попередніх помилок і надавав не меншої ваги й зовнішньополітичній діяльності.

Відповідно до розробленої І. Мазепою зовнішньополітичної концепції, він зосередив зусилля Виконного органу УНРади за напрямками: 1) привернення уваги міжнародного співтовариства та урядів демократичних держав до української проблеми; 2) встановлення контактів з екзильними політичними центрами та осередками інших поневолених народів.

І. Мазепою були розроблені плани та засади створення господарсько-політичного об'єднання незалежних держав східно і центральноєвропейського регіону – Східноєвропейського союзу, а також плани вступу України до Об'єднаної Європи. На жаль, ці ідеї так і залишились нереалізованими, проте вони актуальні і в наш час.

Творчий доробок І. Мазепи є не лише безцінним матеріалом для дослідження періоду національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. і вивчення історії українського визвольного руху першої половини ХХ ст., а й значним внеском в розвиток національно-державницького напрямку української політичної думки ХХ століття.

Отже, дослідження державницької, суспільно-політичної та громадської діяльності І. Мазепи засвідчує, що він належав до визначних партійних лідерів (УСДРП, СПУ) та провідників національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. Його теоретичний доробок доповнювався активною практичною діяльністю, які виразно виокремлювали постать І. Мазепи серед когорти інших українських політичних та державних діячів того періоду.

Державницькі традиції в Україні мають свою багатовікову історію, але досвід державницьких змагань першої половини ХХ століття є дуже важливим для нас, адже він може бути ключем до відповідей не тільки на найважливіші питання історії національного державотворення, а й сьогодення, коли український народ, віддавши перевагу державницькій парадигмі з виразним національним елементом, будує свою незалежну державу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Архівні джерела

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління України,
м. Київ**

Ф. 538. Подільський губернський комісар УНР м. Кам'янець-Подільський

1. 1. Розпорядження про віддання до суду осіб причетних до більшовицького руху. 17 червня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 87. – Арк. 4.

Ф. 1065. Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки

1. 2. Журнали бюджетної комісії і законопроекти. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 118.
1. 3. Виписки з засідань Ради Народних Міністрів УНР 14 квітня – 23 жовтня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 14. – Арк. 113-190 зв.
1. 4. Виписки з засідання Ради Народних Міністрів УНР 9 липня – 11 жовтня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 16. – Арк. 15-113 зв.
1. 5. Закон про урочисту обітницю Директорії, міністрів, урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Народній Республіці. 13 жовтня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 16. – Арк. 115-115 зв.
1. 6. Виписки з засідань Ради Народних Міністрів 15–20 жовтня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 16. – Арк. 116-121 зв.
1. 7. Наказ Директорії УНР. 9 квітня 1919 р. Ч.134. – Оп. 1. – Од. зб. 25. – Арк. 70.
1. 8. Постанова Директорії УНР. 9 квітня 1919 р. Ч. 1592. – Оп. 1. – Од. зб. 38. – Арк. 5.
1. 9. Закон про скасування Міністерства в справах Галичини. Вересень 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 214. – Арк. 2.
1. 10. Лист Голови РНМ І. Мазепи Голові Директорії С. Петлюрі. 19 травня 1920 р. – Оп. 2. – Од. зб. 7. – Арк. 56.

1. 11. Журнал засідання Кабінету Народних Міністрів УНР. 18 червня 1920 р. – Оп. 2. – Од. зб. 7. – Арк. 64-64 зв.
1. 12. Розпорядження Голови Директорії С. Петлюри Голові РНМ УНР І. Мазепі та головному уповноваженому від уряду УНР в Кам'янці-на-Поділлі міністру І. Огієнку. 31 березня 1920 р. – Оп. 5. – Од. зб. 2. – Арк. 157-157 зв.

Ф. 1092. Міністерство Внутрішніх Справ УНР

1. 13. Закон про тимчасові штати та Статут Кошу охорони республіканського ладу в Україні. Серпень 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 22-22 зв.
1. 14. Статут Кошу охорони республіканського ладу в Україні. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 24-27 зв.
1. 15. Тимчасові штати Кошу охорони республіканського ладу в Україні. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 28-34 зв.
1. 16. Доповідь міністру внутрішніх справ про владу на місцях. – Оп. 1. – Од. зб. 7. – Арк. 15-18.
1. 17. Доповідь Я. Куди міністру внутрішніх справ про загальне становище волосних та повітових самоврядувань. 17 листопада 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 7. – Арк. 30-30 зв.
1. 18. Виписка з доповіді виконуючого обов'язки начальника Головної управи військової повинності віце-директора Адміністраційного департаменту МВС. 11 жовтня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 8. – Арк. 33-35 зв.
1. 19. Пояснююча записка Міністра внутрішніх справ УНР І. Мазепи. Серпень 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 8. – Арк. 41.
1. 20. Закон про боротьбу з дезерцією та ухилянням від мобілізації та військової повинності. – Оп. 1. – Од. зб. 10. – Арк. 32-33 зв.
1. 21. Протокол засідання Ради Міністра Внутрішніх Справ. 27 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 5. – Арк. 8-11 зв.
1. 22. Протокол засідання по обговоренню внутрішнього положення на Україні. 7 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 6. – Арк. 105-112.

1. 23. Протокол засідання Законодавчої комісії МВС. 3 листопада 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 8. – Арк. 21 зв.
1. 24. Пояснююча записка до законопроекту від 6 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 8. – Арк. 38-39.
1. 25. Інформаційний звіт по Волинській губернії. 28 квітня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 11. – Арк. 145-146 зв.
1. 26. Доклад Городянського повітового комісара. Березень 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 11. – Арк. 153-157 зв.
1. 27. Доклад товариша міністра внутрішніх справ Г. Нянчура. 17 квітня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 11. – Арк. 160-163 зв.
1. 28. Доповідна записка міністру внутрішніх справ. 8 червня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 11. – Арк. 181.
1. 29. Докладна записка Летичівського повітового комісара до Міністра внутрішніх справ УНР. 14 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 13. – Арк. 69.
1. 30. Лист Прем'єр-міністра УНР І. Мазепи до голови Української дипломатичної місії в Польщі. 2 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 16. – Арк. 475.
1. 31. Службова записка Особливої слідчої комісії для розслідування протиеврейських погромів до Міністра внутрішніх справ УНР І. Мазепи. 24 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 18. – Арк. 47.
1. 32. Службова записка Міністра внутрішніх справ І. Мазепи до Подільського губерніального комісара. 30 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 18. – Арк. 52.
1. 33. Службова записка представника МВС при Запорізькій групі А. Кизима до МВС. 13 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 18. – Арк. 60-60 зв.
1. 34. Доклад міністру внутрішніх справ. 23 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 18. – Арк. 81.
1. 35. Службова записка Подільського губерніального комісара до міністра внутрішніх справ. 20 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 18. – Арк. 82-82 зв.
1. 36. Лист МВС до Державної канцелярії. 4 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 19. – Арк. 69.
1. 37. Пояснююча записка. – Оп. 2. – Од. зб. 19. – Арк. 70-70 зв.

1. 38. Лист Міністра внутрішніх справ І. Мазепи до Головного Отамана військ УНР С. Петлюри. 2 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 26 а. – Арк. 1.
1. 39. Лист Міністра внутрішніх справ І. Мазепи до Головного Отамана військ УНР С. Петлюри. 6 липня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 26 а. – Арк. 3-3 зв.
1. 40. Лист І. Мазепи до С. Петлюри. Жовтень 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 26 а. – Арк. 15.
1. 41. Лист Міністра внутрішніх справ УНР І. Мазепи до Міністра фінансів УНР. 18 квітня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 27. – Арк. 31.
1. 42. Службова записка Подільського губерніяльного комісара до Міністра внутрішніх справ УНР. 16 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 28. – Арк. 38.
1. 43. Посвідчення. 31 липня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 36. – Арк. 74.
1. 44. Лист до керуючого канцелярією МВС. 26 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 36. – Арк. 78.
1. 45. Лист І. Мазепи до С. Дністрянського. 29 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 36. – Арк. 81.
1. 46. Лист до міністра внутрішніх справ. 17 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 36. – Арк. 86.
1. 47. Лист Міністра внутрішніх справ УНР І. Мазепи до керуючого справами Директорії. 13 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 36. – Арк. 87.
1. 48. Лист керуючого справами Директорії до Міністра внутрішніх справ УНР. 13 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 36. – Арк. 89.
1. 49. Взаємовідношення місцевої влади і органів політичного департаменту МВС на місцях і їх права й обов'язки. – Оп. 2. – Од. зб. 44. – Арк. 12-13.
1. 50. Доклад Дубенського повітового комісара Міністру внутрішніх справ УНР. 10 квітня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 54. – Арк. 73-74 зв.
1. 51. Доповідна записка тимчасово виконуючого обов'язки Мозирського повітового комісара Волинському губерніяльному комісару. 19 квітня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 54. – Арк. 85-86 зв.
1. 52. Посвідчення. 22 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 56. – Арк. 22.
1. 53. Посвідчення. 27 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 56. – Арк. 25.

1. 54. Посвідчення. 9 листопада 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 56. – Арк. 35.
1. 55. Поштотелеграма Кам'янецького повітового комісара губерніяльному комісару Поділля. 5 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 57. – Арк. 100-101.
1. 56. Доповідна записка. – Оп.2. – Од. зб. 57. – Арк. 243.
1. 57. Інструкція волостним інструкторам. Жовтень 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 57. – Арк. 272.
1. 58. Обіжник губерніяльним і повітовим комісарам. 9 квітня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 58. – Арк. 3.
1. 59. Ціркуляр міністра внутрішніх справ губерніяльним і повітовим комісарам. Травень 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 58. – Арк. 13.
1. 60. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним комісарам. 25 липня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 59. – Арк. 16.
1. 61. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним комісарам. 30 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 59. – Арк. 22.
1. 62. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним комісарам. 25 липня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 60 а. – Арк. 17.
1. 63. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним і повітовим комісарам. 24 червня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 62. – Арк. 3-6 зв.
1. 64. Обіжник міністра внутрішніх справ до губерніяльного комісара Поділля. 13 листопада 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 64. – Арк. 2.
1. 65. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним і повітовим комісарам. 10 листопада 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 64. – Арк. 5-5 а.
1. 66. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним комісарам. 10 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 67. – Арк. 50.
1. 67. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним комісарам. 5 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 67. – Арк. 75.
1. 68. Ціркуляр міністра внутрішніх справ губерніяльним і повітовим комісарам. 11 червня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 12-12 зв.

1. 69. Правила щодо тимчасової організації адміністративного апарату і встановлення порядку і спокою в місцях, звільнених від більшовицької влади. 24 червня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 22-24 зв.
1. 70. Циркуляр міністра внутрішніх справ губерніяльним і повітовим комісарам. 25 червня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 25.
1. 71. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним комісарам. 21 липня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 37-37 зв.
1. 72. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним комісарам. 25 липня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 39-39 зв.
1. 73. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним комісарам. 31 липня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 41-41 зв.
1. 74. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним комісарам. 2 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 42-42 зв.
1. 75. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним та повітовим комісарам. 8 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 48-48 зв.
1. 76. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним та повітовим комісарам. 11 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 49.
1. 77. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним комісарам. 13 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 51-51 зв.
1. 78. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним та повітовим комісарам. 22 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 52-52 зв.
1. 79. Обіжники міністра внутрішніх справ губерніяльним комісарам. 24 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 53-54 зв.
1. 80. Обіжники міністра внутрішніх справ губерніяльним комісарам. 27 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 57-62 зв.
1. 81. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним та повітовим комісарам. 15 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 86-87.
1. 82. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніяльним комісарам. 7 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 89.

1. 82. Телеграма С. Петлюри до І. Мазепи. 30 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 90-90 зв.
1. 84. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніальним комісарам. 25 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 93-93 зв.
1. 85. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніальним та повітовим комісарам. 28 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 94-94 зв.
1. 86. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніальним комісарам. 14 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 107-107 зв.
1. 87. Обіжник міністра внутрішніх справ губерніальним комісарам. 23 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 68. – Арк. 112.
1. 88. Інструкція для представників МВС при корпусах і групах. – Оп. 2. – Од. зб. 72. – Арк. 1-1 зв.
1. 89. Рапорт начальника відділу внутрішньої інформації МВС Міністру внутрішніх справ УНР. Липень 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 72. – Арк. 3.
1. 90. Телеграма ч. 1309. 7 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 72. – Арк. 15.
1. 91. Обіжник до Волинського губерніального комісара. 8 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 72. – Арк. 18.
1. 92. Лист Міністра внутрішніх справ УНР І. Мазепи до начальника штабу Дієвої армії. 5 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 72. – Арк. 25-25 зв.
1. 93. Доклад інформатора Салія міністру внутрішніх справ. 29 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 72. – Арк. 44.
1. 94. Протокол засідання комісії по виробленню правил щодо встановлення взаємовідносин між органами цивільної влади УНР та органами Галицької Диктатури. – Оп. 2. – Од. зб. 82. – Арк. 1а-2.
1. 95. Постанова Подільського губерніального комісара. 4 вересня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 94. – Арк. 3-3 зв.
1. 96. Лист міністра внутрішніх справ до військового міністра. 28 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 97. – Арк. 12.
1. 97. Службова записка. – Оп. 2. – Од. зб. 97. – Арк. 23.

1. 98. Тимчасове положення про сільське громадське самоврядування. – Оп. 2. – Од. зб. 97. – Арк. 51-55.
1. 99. Положення про перевибори до губерніяльних, повітових, волосних, міських та містечкових самоврядування. – Оп. 2. – Од. зб. 97. – Арк. 56-57.
1. 100. Тимчасові правила про вибори радників до міських та містечкових Народніх Рад. – Оп. 2. – Од. зб. 97. – Арк. 65-67.
1. 101. Закон про вибори радників до міських та містечкових Народніх Рад. – Оп. 2. – Од. зб. 97. – Арк. 74.
1. 102. Протокол засідання Ради МВС. 21 липня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 114. – Арк. 38.
1. 103. Службова записка Подільського губерніяльного комісара міністру внутрішніх справ. 23 червня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 116. – Арк. 8-9.
1. 104. Службова записка Подільського губерніяльного комісара міністру внутрішніх справ. 22 червня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 116. – Арк. 10-10 зв.
1. 105. Службова записка Подільського губерніяльного комісара міністру внутрішніх справ. 24 червня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 116. – Арк. 16.
1. 106. Службова записка міністру внутрішніх справ. 25 червня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 116. – Арк. 17.
1. 107. Службова записка Подільського губерніяльного комісара міністру внутрішніх справ. 8 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 116. – Арк. 59.
1. 108. Службова записка урядовця особливих доручень С. Кузика міністру внутрішніх справ. 2 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 146. – Арк. 2.
1. 109. Службова записка керівника особливої слідчої комісії міністру внутрішніх справ. 4 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 146. – Арк. 4.
1. 110. Рапорт урядовця для особливих доручень С. Кузика міністру внутрішніх справ. 20 серпня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 146. – Арк. 8-9.
1. 111. Службова записка Міністра внутрішніх справ до Державного секретаріату Внутрішніх Справ УНР. квітень 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 147. – Арк. 44.
1. 112. Лист міністра юстиції до міністра внутрішніх справ. 22 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 164. – Арк. 16-16 зв.

1. 113. Доповідна записка. – Оп. 2. – Од. зб. 166. – Арк. 88.
1. 114. Про організацію політичного відділу при губерніальних та повітових комісарах. – Оп. 2. – Од. зб. 176. – Арк. 168.
1. 115. Лист Міністра внутрішніх справ УНР І. Мазепи до Військового міністра УНР. 26 червня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 276. – А. 1-3 зв.
1. 116. Наказ. 5 травня 1920 р. – Оп. 2. – Од. зб. 415. – Арк. 1.
1. 117. Особиста справа Міністра внутрішніх справ УНР І. Мазепи. – Оп. 3. – Од. зб. 189. – Арк. 1.
1. 118. Наказ Директорії УНР ч. 134. 9 квітня 1919 р. – Оп. 3. – Од. зб. 189. – Арк. 2.
1. 119. Посвідчення. – Оп. 4. – Од. зб. 38. – Арк. 173-176.
1. 120. Посвідчення. – Оп. 4. – Од. зб. 38. – Арк. 182.
1. 121. Лист Міністра внутрішніх справ УНР І. Мазепи до Загального департаменту. 20 травня 1919 р. – Оп. 4. – Од. зб. 38. – Арк. 194.
1. 122. Службова записка міністра внутрішніх справ губерніальному комісару Поділля. 16 червня 1919 р. – Оп. 4. – Од. зб. 38. – Арк. 213.
1. 123. Лист Міністра внутрішніх справ УНР І. Мазепи коменданту етапно-розподількового пункту. 16 травня 1919 р. – Оп. 4. – Од. зб. 38. – Арк. 272.
1. 124. Доклад міністру внутрішніх справ. 5 травня 1919 р. – Оп. 4. – Од. зб. 38. – Арк. 468-468 зв.
1. 125. Посвідчення. – Оп. 4. – Од. зб. 38. – Арк. 470.
1. 126. Доклад товариша міністра внутрішніх справ Г. Нянчура. – Оп. 4. – Од. зб. 38. – Арк. 516.

Ф. 1146. Катеринославская окружная комиссия

1. 127. Постановление Катеринославской окружной комиссии по выборам в Украинское Учредительное Собрание про регистрацию кандидатов от УСДРП. – Оп. 1. – Од. зб. 5. – Арк. 15.

Ф. 1429. Канцелярія Директорії УНР

1. 128. Декларація Ради Народних Міністрів Української Республіки. 12 квітня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 4. – Арк. 10-11 зв.
1. 129. Лист П. Андрієвського до С. Петлюри. – Оп. 1. – Од. зб. 4. – Арк. 33-35.
1. 130. Постанова про асигнування в розпорядження МВС коштів на диверсії. 27 серпня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 22. – Арк. 1-8.
1. 131. Наказ Директорії УНР. 31 березня 1920 р. – Оп. 2. – Од. зб. 6. – Арк. 46.
1. 132. Наказ Директорії УНР. 3 травня 1920 р. Ч. 7. – Оп. 2. – Од. зб. 6. – Арк. 64.
1. 133. Наказ Директорії УНР. 31 травня 1920 р. – Оп. 2. – Од. зб. 6. – Арк. 73.
1. 134. Лист С. Петлюри до Голови РНМ І. Мазепи. 31 березня 1920 р. – Оп. 2. – Од. зб. 32. – Арк. 5-6.
1. 135. Протокол засідання Кабінету Народних Міністрів УНР. 14 лютого 1920 р. – Оп. 2. – Од. зб. 53. – Арк. 1-1 зв.
1. 136. Журнал засідання Кабінету Народних Міністрів УНР 3 травня – 2 червня 1920 р. – Оп. 2. – Од. зб. 53. – Арк. 11-26.

Ф. 2208. Міністерство юстиції Української Народної Республіки

1. 137. Виписки з засідань Ради Народних Міністрів УНР 11–16 квітня 1919 р. – Оп. 4. – Од. зб. 40. – Арк. 58-65 зв.

Ф. 3305. Міністерство праці Української Народної Республіки

1. 138. Виписка з засідання Ради Народних Міністрів УНР. 1 серпня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 8. – А. 43-43 зв.
1. 139. Журнал засідань Ради Народних Міністрів УНР. 13 вересня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – Арк. 30.

Ф. 3562. Особистий фонд Голови ЦК української партії соціалістів-революціонерів (за кордоном) Н. Я. Григорієва

1. 140. Листи І. Мазепи до Н. Григорієва. 1934–1935 рр. – Оп. 1. – Од. зб. 89. – Арк. 10-17.

1. 141. Лист Н. Григорієва до І. Мазепи. 10 жовтня 1935 р. – Оп. 1. – Од. зб. 89. – Арк. 19-21.
1. 142. Листи І. Мазепи до Н. Григорієва. 1935–1937 рр. – Оп. 1. – Од. зб. 89. – Арк. 22-38.
1. 143. Листи І. Мазепи до Н. Григорієва. Січень–червень 1938 р. – Оп. 1. – Од. зб. 89. – Арк. 42-45.

Ф. 3696. Міністерство Закордонних Справ УНР

1. 144. Тимчасовий закон про форми державного устрою та порядок законодавства. 14 лютого 1920 р. – Оп. 2. – Од. зб. 10. – Арк. 101-104.
1. 145. Наказ Голови Директорії УНР про виконання А. Лівіцьким обов'язків Голови Ради Міністрів. 31 березня 1920 р. – Оп. 2. – С. 35. – Арк. 92.

Ф. 3795. Українська Господарська Академія в Чехословацькій республіці м. Подєбради

1. 146. Автобіографія Ісака Мазепи. – Оп. 1. – Од. зб. 142. – Арк. 13.
1. 147. Відомості про проходження служби в академії І. Мазепи. – Оп. 1. – Од. зб. 261. – Арк. 53 зв.

Ф. 3802. Український громадський видавничий фонд в м. Празі

1. 148. Ісак Мазепа. Україна в огні і бурі революції (оттиск рукопису). – Оп. 1. – Од. зб. 226-228.

Ф. 3805. Колекція документів і матеріалів про діяльність українських націоналістичних партій РУП – УСДРП 1901–1929

1. 149. Резолюція ЦК УСДРП про політичну систему та тактику УСДРП. 29 січня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 7. – Арк. 1-3.
1. 150. Лист М. Галагана до П. Феденка. 22 грудня 1923 р. – Оп. 1. – Од. зб. 13. – Арк. 5-26.

1. 151. Лист Д. Антоновича до М. Галагана. 8 травня 1924 р. – Оп. 1. – Од. зб. 13. – Арк. 36-37.
1. 152. Заява до наради членів УСДРП. 10 травня 1924 р. – Оп. 1. – Од. зб. 13. – Арк. 38-39.
1. 153. Стенограма наради ЦК УСДРП. 2–4 липня 1921 р. – Оп. 1. – Од. зб. 42. – Арк. 150-173 зв.
1. 154. Резолюції ЦК УСДРП з представниками організацій УСДРП та членів фракції соціал-демократів в Раді Республіки. – Оп. 1. – Од. зб. 42. – Арк. 180-182.

Ф. 3807. Особистий фонд А. Жука, члена РУП – УСДРП

1. 155. Іздания С.-Петербургской группы У.С.-Д.Р.П. № 1. 16 марта 1906 г. – Оп. 1. – Од. зб. 8. – Арк. 118-118 зв.
1. 156. Організаційний устав Петербурзької групи УСДРП. – Оп. 1. – Од. зб. 8. – Арк. 119.
1. 157. Матеріали з історії РУП – УСДРП: конференції та з'їзди РУП – УСДРП (1901–1920 рр.). – Оп. 1. – Од. зб. 10. – Арк. 1-244.

Ф. 3809. Особистий фонд С. Петлюри

1. 158. Лист голові надзвичайної дипломатичної місії в Польщі А. Лівичькому від Головного Отамана С. Петлюри. 30 жовтня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 1. – Арк. 1-6.
1. 159. Лист Голови Ради Міністрів І. Мазепи до А. Лівичького. 7 листопада 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 1. – Арк. 7-8 зв.
1. 160. Лист Головного Отамана С. Петлюри до Міністра закордонних справ УНР А. Лівичького. 11 листопада 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 1. – Арк. 10-12.
1. 161. Лист І. Мазепи до А. Лівичького. 12 листопада 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 1. – Арк. 13-13 зв.
1. 162. Лист Прем'єр-міністра УНР І. Мазепи до Головного Отамана С. Петлюри. 10 березня 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 8. – Арк. 1-4.
1. 163. Лист Прем'єр-міністра УНР І. Мазепи до Головного Отамана С. Петлюри. 14 лютого 1919 р. – Оп. 2. – Од. зб. 9. – Арк. 2-9.

Ф. 3850. Особистий фонд Б. Матюшенка

1. 164. Декларація УСДРП Соціалістичній Робітничій конференції. – Оп. 1. – Од. зб. 14. – А. 11-12.

Ф. 3866. Український історичний кабінет у м. Празі

1. 165. Декларація правительства Української Народної Республіки. 2 червня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 53. – Арк. 59.

Ф. 3933. Особистий фонд Ісака Мазепи

1. 166. Директива Головного Отамана С. Петлюри. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – Арк. 10-10 зв.

1. 167. Розпорядження Голови Директорії С. Петлюри та Голови РНМ І. Мазепи. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – Арк. 15-15 зв.

1. 168. Протокол засідання Ради Народних Міністрів 29 грудня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – Арк. 20-21.

1. 169. Звернення Уряду УНР до Народу Українського. 31 травня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 3. – Арк. 1-4.

1. 170. Лист І. Мазепи до Комітету по організації політичного об'єднання українських емігрантів в Чехословаччині. 22 червня 1926 р. – Оп. 1. – Од. зб. 10. – Арк. 1-1 зв.

1. 171. Копії протоколів підготовчої конференції для скликання Всеукраїнського Національного Конгресу. 24–28 грудня 1934 р. – Оп. 1. – Од. зб. 11. – Арк. 1-57.

1. 172. Закон про встановлення Статуту Державного інспекторату в армії УНР (додаток до закону 13 травня 1919 р.). – Оп. 1. – Од. зб. 14. – Арк. 5.

1. 173. Статут Державного інспекторату в армії УНР. 15 вересня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 14. – Арк. 6-11.

1. 174. Резолюція по докладу І. Мазепи про видавничу діяльність УСДРП за кордоном. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 1.

1. 175. Додаткова умова між ЦК УПСР і ЦК УСДРП. 9 червня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 2.

1. 176. Резолюція ЦК УСДРП з приводу замаху на С. Петлюру. 22 червня 1926 р. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 3.
1. 177. Звернення Закордонної делегації УСДРП, УСРП, УСДП до соціалістичних організацій усіх країн про боротьбу з радянською владою. Вересень 1933 р. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 5-5 зв.
1. 178. Лист В. Винниченка до І. Мазепи. 22 серпня 1923 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 2.
1. 179. Лист А. Лівницького до І. Мазепи. 8 квітня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 12-18.
1. 180. Лист А. Лівницького до С. Петлюри. 10 серпня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 19-26.
1. 181. Лист А. Лівницького до І. Мазепи. 4 квітня 1935 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 31-32.
1. 182. Лист Д. Левицького до І. Мазепи. 28 жовтня 1934 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 33-33 зв.
1. 183. Лист А. Макаренка до І. Мазепи. 4 квітня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 35-48.
1. 184. Лист Головного секретаріату УНДО до І. Мазепи. 27 березня 1934 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 49-49 зв.
1. 185. Лист Підготовчого конгресового комітету для скликання Всеукраїнського Національного Конгресу до І. Мазепи. 17 серпня 1935 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 51.
1. 186. Лист Л. Макарушка до І. Мазепи. 24 березня 1936 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 54-54 зв.
1. 187. Лист С. Петлюри до І. Мазепи. 15 березня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 80-88.
1. 188. Лист С. Петлюри до І. Мазепи. 25 березня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 89.
1. 189. Службова записка Головного Отамана С. Петлюри до Голови РНМ І. Мазепи. 18 серпня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 92-92 зв.

1. 190. Лист С. Петлюри до І. Мазепи. 19 травня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 94.
1. 191. Лист М. Омеляновича-Павленка до І. Мазепи. 14 грудня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 97.
1. 192. Лист В. Сальського до І. Мазепи. 21 березня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 99-102 зв.
1. 193. Лист А. Лівницького до І. Мазепи. 15 березня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 103-103 зв.
1. 194. Листи І. Мазепи до М. Шалдуна. Лютий–березень 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 107-119.
1. 195. Повноваження, надані І. Мазепою М. Шалдуну для виконання обов'язків Прем'єр-міністра УНР. 10 березня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 120.
1. 196. Заява Міністра земельних справ УНР І. Мазепи та Міністра праці УНР О. Безпалка. 23 червня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 123-124 зв.
1. 197. Наказ І. Мазепи полковникові О. Удовиченку. 18 лютого 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 126.

Ф. 3934. Особистий фонд Ю. Бачинського

1. 198. Лист І. Мазепи до Ю. Бачинського. 4 квітня 1924 р. – Оп. 1. – Од. зб. 21. – Арк. 1.
1. 199. Лист І. Мазепи і П. Феденка до Ю. Бачинського. 4 квітня 1924 р. – Оп. 1. – Од. зб. 21. – Арк. 2.

Ф. 4000. Особистий фонд Б. Мартоса

1. 200. Листи І. Мазепи до Б. Мартоса. Червень 1920 – жовтень 1921. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 1-3 зв.
1. 201. Резолюції ЦК УСДРП. 3 червня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 4-5.
1. 202. Лист членів бюро ЦК І. Мазепи, М. Шалдуна та секретаря ЦК П. Феденка до Б. Мартоса, Б. Матюшенка, та М. Порша. 22 червня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 6-6 зв.

1. 203. Листи М. Шалдуна до Б. Мартоса. Березень–квітень 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 16. – Арк. 5-10 зв.

Ф. 4453. Особистий фонд О. Безпалка

1. 204. Умови участі соціал демократів у правительстві. травень 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – Арк. 31.

1. 205. Рішення і постанови засідання Уряду УНР. 29 грудня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – Арк. 35.

1. 206. Лист Міністра праці УНР О. Безпалка до Прем'єр-міністра УНР І.П. Мазепи. – Оп. 1. – Од. зб. 13. – Арк. 17-18 зв.

1. 207. Лист О. Безпалка товаришам І. Мазепі та М. Шалдуну. 25 березня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 13. – Арк. 19-19 зв.

1. 208. Лист О. Безпалка до І. Мазепи. – Оп. 1. – Од. зб. 13. – Арк. 61-66.

1. 209. Лист І. Мазепи до О. Безпалка. – Оп. 1. – Од. зб. 13. – Арк. 67-68.

1. 210. Декларація фракції УСДРП Конгресу трудового народу України. 26 січня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 7.

1. 211. Договір між УСДРП, УПСР і УСДРП(незалежною) про об'єднання для організації повстання проти окупантів. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 8-8 зв.

1. 212. Резолюція ЦК УСДРП. 29 січня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 15-16.

1. 213. Заява конференції УСДРП з приводу арешту міністрів УНР. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 19.

1. 214. Заява ЦК УСДРП до Директорії УНР. 17 березня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 32-32 зв.

1. 215. Заява фракції УСДРП в Раді Республіки. 19 травня 1921 р. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 43.

1. 216. Резолюція ЦК УСДРП. 17 січня 1922 р. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 56.

1. 217. Лист Варшавської організації УСДРП до Закордонної делегації. 19 квітня 1930 р. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 100-103 зв.

1. 218. Лист Варшавської організації УСДРП до Закордонної делегації. 13 травня 1930 р. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 104-106.

1. 219. Резолюція по докладу О. Безпалка про діяльність УСДРП на еміграції. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 108-109.
1. 220. Резолюція конференції УСДРП по докладу Закордонної делегації про діяльність партії за кордоном. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 117.

Ф. 4465. Колекція документів і матеріалів українських емігрантських націоналістичних установ, організацій та осіб

1. 221. Бюлетень пресового бюро при надзвичайній дипломатичній місії УНР в Румунії. 4 серпня 1923 р. – Оп. 1. – Од. зб. 157. – Арк. 32-33 зв.
1. 222. Декларація УСДРП до Гамбурзького конгресу. – Оп. 1. – Од. зб. 157. – Арк. 33.
1. 223. Звернення ЦК УСДРП до українських робітників і селян з приводу смерті С. Петлюри. – Оп. 1. – Од. зб. 232. – Арк. 14-14 зв.
1. 224. Декларація українських політичних партій в справі проекту нової конституції СРСР. 14 листопада 1936 р. – Оп. 1. – Од. зб. 336. – Арк. 1-1 зв.

Ф. 5235. Уряд Української Народної Республіки в екзилі

1. 225. Протоколи засідань Виконного органу УНРади. Серпень–жовтень 1948 р. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 27-33 зв.
1. 226. Протокол пленуму ВО УНРади. 6 липня 1949 р. Ч. 7. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 49-50.
1. 227. Звіт про діяльність ресорту закордонних справ за липень–вересень 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 60-61.
1. 228. Державне видавництво при президії ВО УНРади. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 72.
1. 229. Звідомлення Ресорту закордонних справ. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 75-77.
1. 230. Проект декларації Виконного органу УНРади та Закордонного представництва УГВР. 9 жовтня 1951 р. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 108.
1. 231. Плани діяльності ресортів ВО УНРади. Вересень 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 133-135.

1. 232. Протокол засідання Президії УНРади 11–13 лютого 1949 р. Ч. 4. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – Арк. 29-56.
1. 233. Протокол 1-го дня засідання Другої сесії Української Національної Ради 23–27 червня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 4. – Арк. 92-93 зв.
1. 234. Протоколи засідань Другої сесії Української Національної Ради. 25 – 27 червня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 4. – Арк. 101-115 зв.
1. 235. Звіт Голови ВО УНРади І. Мазепи на Другій сесії Української Національної Ради. – Оп. 1. – Од. зб. 5. – Арк. 6-22.
1. 236. Протокол засідання ВО УНРади 23–24 червня 1951 р. – Оп. 1. – Од. зб. 7. – Арк. 18.
1. 237. Меморіал СГД до УНРади. – Оп. 1. – Од. зб. 30. – Арк. 5-9.
1. 238. Листи до підготовчої комісії по організації Національної Ради. 19 червня 1948 р. – Оп. 1. – Од. зб. 34. – Арк. 23-30.
1. 239. Тези доповіді про створення Української Національної Ради та завдання Центру УНР. – Оп. 1. – Од. зб. 40. – Арк. 8-9 зв.
1. 240. Автобіографія І.П. Мазепи. – Оп. 1. – Од. зб. 40. – Арк. 65.
1. 241. Експозе Голови Виконного органу І. Мазепи на 2-й сесії УНРади. – Оп. 1. – Од. зб. 40. – Арк. 74-75.
1. 242. Список членів І-ї сесії УНРади 16-20 липня 1948 р. – Оп. 1. – Од. зб. 41. – Арк. 4.
1. 243. Лист Голови ВО УНРади І. Мазепи до Голови Уряду Білоруської Народної Республіки А. Кохановського. 12 листопада 1948 р. – Оп. 1. – Од. зб. 41. – Арк. 13.
1. 244. Лист Голови ВО УНРади І. Мазепи до кураторії Інституту заочного навчання при Українському Вільному Університеті. 6 квітня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 41. – Арк. 66.
1. 245. Лист І. Мазепи до З. Кузеля. 12 квітня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 41. – Арк. 68.
1. 246. Лист І. Мазепи до президії високошкільного тижня Центрального союзу українського студентства. 13 серпня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 41. – Арк. 91.
1. 247. Від ВО УНРади. Вересень 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 42. – Арк. 143.

1. 248. Постанови президії УНРади. 20–21 квітня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 44. – Арк. 14-17.
1. 249. Заява голови делегації ОУН до президії УНРади. 3 січня 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 44. – Арк. 38-43.
1. 250. Від інформаційної служби ВО УНРади. – Оп. 1. – Од. зб. 46. – Арк. 5 зв.-14 зв.
1. 251. Промова Голови Уряду УНР І. Мазепи на Першій сесії УНРади. – Оп. 1. – Од. зб. 46. – Арк. 17 зв.-19 зв.
1. 252. Листи Голови ВО УНРади І. Мазепи до міністра фінансів Л. Макарушка. Червень 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 47. – Арк. 90-91.
1. 253. Заява Союзу Гетьманців Державників. 12 квітня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 48. – Арк. 29-32.
1. 254. Лист І. Мазепи до Б. Іваницького. 30 березня 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 50. – Арк. 21.
1. 255. Лист І. Мазепи до Б. Іваницького. 3 червня 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 50. – Арк. 107.
1. 256. Лист Виконного органу УНРади до Генерального Секретаря ООН. 10 серпня 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 50. – Арк. 140-141.
1. 257. Лист Голови ВО УНРади до уповноважених Виконного органу УНРади в різних країнах. 30 серпня 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 50. – Арк. 152.
1. 258. Протокол засідання президії УНРади 26 серпня 1950 р. Ч. 12. – Оп. 1. – Од. зб. 66. – Арк. 138-139 зв.
1. 259. Експозе Голови Виконного органу І. Мазепи на засіданні президії УНРади. 26 серпня 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 66. – Арк. 161-170.
1. 260. Лист Виконного органу УНРади до Голови Європейської Ради. 5 серпня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 130. – Арк. 34.
1. 261. Лист Виконного органу УНРади до Секретаря закордонних справ США Д. Ейчісона. 10 серпня 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 130. – Арк. 57.
1. 262. Лист Голови ВО УНРади І. Мазепи до проф. Ю. Старосольського. 25 січня 1951 р. – Оп. 1. – Од. зб. 130. – Арк. 68.

1. 263. Лист Голови ВО УНРади І. Мазепи до Президента УНР. 23 червня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 131. – Арк. 18.
1. 264. Лист Президента УНР до проф. І. Мазепи. 25 червня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 131. – Арк. 19.
1. 265. Лист І. Мазепи до Президента УНР. 28 червня 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 131. – Арк. 41-41 зв.
1. 266. Листи І. Мазепи до Президента УНР. Червень-вересень 1951 р. – Оп. 1. – Од. зб. 131. – Арк. 55-57.
1. 267. Меморандум представників народів, поневолених Совітською Москвою до Генерального Секретаря ООН Тригве Лі. 17 вересня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 136. – Арк. 21-22 а.
1. 268. Відповіді І. Мазепи на запитання головного редактора литовської газети. – Оп. 1. – Од. зб. 136. – Арк. 23-24.
1. 269. Лист Виконного органу УНРади до президії Комітету українців Канади. 16 вересня 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 140. – Арк. 9-9 зв.
1. 270. Лист Голови ВО УНРади І. Мазепи до голови Українського робітничого союзу А. Батюка. 7 червня 1951 р. – Оп. 1. – Од. зб. 140. – Арк. 24-24 зв.
1. 271. Українсько-російські відносини (заява проф. І. Мазепи на прес-конференції 6 вересня 1951 р.). – Оп. 1. – Од. зб. 142. – Арк. 19-20.
1. 272. Лист ВО УНРади до сесії Української центральної репрезентації в Аргентині. 6 жовтня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 146. – Арк. 11.
1. 273. Лист Виконного органу УНРади до президії з'їзду Українського товариства „Відродження”. 6 жовтня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 146. – Арк. 14.
1. 274. Лист Голови ВО УНРади І. Мазепи до президії Другого Національного конгресу українців в Аргентині. 8 травня 1951 р. – Оп. 1. – Од. зб. 146. – Арк. 21.
1. 275. Лист ВО УНРади до президії Другого з'їзду Об'єднання українців в Австралії. 28 травня 1951 р. – Оп. 1. – Од. зб. 146. – Арк. 23.
1. 276. Лист Голови ВО УНРади І. Мазепи до проф. Є. Онацького. 5 червня 1951 р. – Оп. 1. – Од. зб. 146. – Арк. 51.

1. 277. Лист ВО УНРади до президії Третього краєвого Конгресу українців Канади. 27 січня 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 166. – Арк. 1.
1. 278. Лист Голови ВО УНРади І. Мазепи до президії Українського допомогового комітету в Бразилії. 13 лютого 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 166. – Арк. 2.
1. 279. Лист Голови ВО УНРади І. Мазепи до президента Комітету українців Канади В. Кушніра. 7 грудня 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 166. – Арк. 9.
1. 280. Листи ВО УНРади до секретаріату Пан-Американської української конференції. Серпень–вересень 1948 р. – Оп. 1. – Од. зб. 168. – Арк. 1-2 .
1. 281. Лист ВО УНРади до секретаріату Пан-Американської української конференції. 10 жовтня 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 168. – Арк. 14-14 зв.
1. 282. Звіт Виконного органу за діяльність в 1950–1951 рр. 25 червня 1952 р. – Оп. 1. – Од. зб. 171. – Арк. 32-41.
1. 283. Лист Українського комітету для об'єднання Європи до представництва ВО УНРади у Великій Британії. 10 листопада 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 173. – Арк. 14.
1. 284. Лист І. Мазепи до Голови УНРади Б. Іваницького. 26 червня 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 190. – Арк. 103-103 зв.
1. 285. Листи І. Мазепи до С. Довгаля. Серпень 1950 р. – Оп. 1. – Од. зб. 220. – Арк. 51-54 зв.
1. 286. Організації і збори, що визнали УНРаду і Виконний орган. – Оп. 1. – Од. зб. 246. – Арк. 194-195.
1. 287. Заява Союзу Гетьманців Державників в справі консолідації українських політичних сил на еміграції. – Оп. 1. – Од. зб. 246. – Арк. 198.
1. 288. Меморандум ВО УНРади Першій сесії Ради Європи у Страсбурзі. 5 серпня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 287. – Арк. 28.
1. 289. Обіжник до представників Виконного органу УНРади в різних країнах. 5 жовтня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 366. – Арк. 6.
1. 290. Внутрішня директива в справі закордонної політики Виконного органу УНРади. – Оп. 1. – Од. зб. 366. – Арк. 8.
1. 291. Представництво ВО УНРади в окремих країнах. 17 жовтня 1948 р. – Оп. 1. – Од. зб. 366. – Арк. 10.

1. 292. Проект комунікату. Б/д. – Оп. 1. – Од. зб. 368. – Арк. 2-3.
1. 293. Планування міжнародної акції ВО УНРади. Листопад 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 369. – Арк. 51-59.
1. 294. Лист І. Мазепи до Б. Іваницького. 18 вересня 1948 р. – Оп. 1. – Од. зб. 457. – Арк. 52.
1. 295. Постанова Виконного органу в справі проєкту статуту Світового союзу українців. – Оп. 1. – Од. зб. 634. – Арк. 15-16.
1. 296. Лист І. Мазепи до президії КОУГЦУ. 10 червня 1949 р. – Оп. 1. – Од. зб. 634. – Арк. 41.
1. 297. Лист І. Мазепи до президента Пансильванського університету Г. Стассена. 25 січня 1951 р. – Оп. 1. – Од. зб. 641. – Арк. 43-44.
1. 298. Лист ВО УНРади до ЗП УГВР. 1 жовтня 1951 р. – Оп. 1. – Од. зб. 697. – Арк. 22.
1. 299. Розмова кореспондента газети „Українські вісті” з Головою ВО УНРади І. Мазепою. – Оп. 1. – Од. зб. 1292. – Арк. 5-6.
1. 300. Тези звіту Голови Виконного органу про діяльність ВО за час від 2-ї сесії УНРади по жовтень 1951 р. 28 вересня 1951 р. – Оп. 1. – Од. зб. 1292. – Арк. 7-11.

Центральний державний архів громадських об’єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної Партії України

1. 301. Звіти інформаційно-інструкторського підвідділу Народного Комісаріату внутрішніх справ УРСР про політичне, економічне становище, контрреволюційні виступи в губерніях та повітах республіки. – Оп. 20. – Од. зб. 124. – Арк. 1-127.

Ф. 8. Центральний комітет Української Комуністичної партії (УКП) і її губернські комітети

1. 302. Лист А. Лівицького до голів дипломатичних місій УНР. 18 березня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 21. – Арк. 2.

Ф. 266. Центральний Комітет Української соціал-демократичної робітничої партії

1. 303. Протоколи, резолюції з'їздів та конференцій УСДРП її місцевих органів. Статути, звернення, листування УСДРП. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 1-146.

Ф. 269. Колекція документів „Український музей в Празі”

1. 304. Резолюції наради ЦК з представниками організацій УСДРП та членами фракції соціал-демократів в Раді Республіки. 2–4 липня 1921 р. – Оп. 1. – Од. зб. 147. – Арк. 3-5.

1. 305. Виписка із протоколів засідань ЦК УСДРП 26–27 вересня 1920 р. – Оп. 1. – Од. зб. 147. – Арк. 6-7.

1. 306. Резолюція Закордонної групи УСДРП з приводу нарад з членами ЦК. – Оп. 1. – Од. зб. 147. – Арк. 40.

1. 307. Резолюція ЦК УСДРП в справі відкликання представників УСДРП з Ради Республіки. 18 травня 1921 р. – Оп. 1. – Од. зб. 147. – Арк. 43-44.

1. 308. Резолюція ЦК УСДРП. 19. XI. 1921 р. – Оп. 1. – Од. зб. 147. – Арк. 52.

1. 309. Постанова Закордонної делегації УСДРП. 14 лютого 1924 р. – Оп. 1. – Од. зб. 148. – Арк. 14.

1. 310. Лист М. Галагана до Закордонної делегації УСДРП. 23 квітня 1924 р. – Оп. 1. – Од. зб. 148. – А. 16-33.

1. 311. Відповідь Закордонної групи УСДРП на „Постанову Закордонної Делегації”. 31 березня 1924 р. – Оп. 1. – Од. зб. 148. – Арк. 35-38.

1. 312. Протокол засідання Комітету Національно-політичного об'єднання української еміграції. 20 липня 1926 р. – Оп. 1. – Од. зб. 150. – Арк. 42-53.

1. 313. Лист І. Мазепи до Комітету Національно-політичного об'єднання української еміграції. 22 червня 1926 р. – Оп. 1. – Од. зб. 150. – Арк. 103.

1. 314. Лист І. Мазепи до Закордонної групи УСДРП. 6 лютого 1921 р. – Оп. 1. – Од. зб. 151. – Арк. 43-45.

1. 315. Лист М. Галагана до І. Мазепи. 26 березня 1921 р. – Оп. 1. – Од. зб. 151. – Арк. 64-64 зв.

1. 316. Лист І. Мазепи до М. Галагана. 15 березня 1921 р. – Оп. 1. – Од. зб. 151. – Арк. 68-71 зв.
1. 317. Листи І. Мазепи до Закордонної групи УСДРП. Травень–червень 1921 р. – Оп. 1. – Од. зб. 151. – Арк. 78-82 зв.
1. 318. Лист І. Мазепи до М. Галагана. 16 червня 1921 р. – Оп. 1. – Од. зб. 151. – Арк. 85-86 зв.
1. 319. Лист І. Мазепи до М. Галагана. 8 липня 1921 р. – Оп. 1. – Од. зб. 151. – Арк. 92-94 зв.
1. 320. Лист І. Мазепи до М. Галагана. 31 липня 1921 р. – Оп. 1. – Од. зб. 151. – Арк. 100-101 зв.
1. 321. Резолюція Закордонної групи УСДРП з приводу Республікансько-демократичного союзу. 19 жовтня 1921 р. – Оп. 1. – Од. зб. 151. – Арк. 121-122.
1. 322. Лист М. Галагана до П. Феденка. 22 грудня 1923 р. – Оп. 1. – Од. зб. 152. – Арк. 114-135.
1. 323. Лист І. Мазепи і П. Феденка до М. Галагана. 12 лютого 1924 р. – Оп. 1. – Од. зб. 153. – Арк. 10.
1. 324. Лист М. Галагана до І. Мазепи. 8 травня 1924 р. – Оп. 1. – Од. зб. 153. – Арк. 52-54.
1. 325. Лист Г. Айолло до І. Мазепи. 5 липня 1926 р. – Оп. 1. – Од. зб. 154. – Арк. 17-17 зв.
1. 326. Лист Г. Айолло до І. Мазепи. 23 вересня 1926 р. – Оп. 1. – Од. зб. 154. – Арк. 62.
1. 327. Лист І. Мазепи до редакції газети „Українське життя”. 16 жовтня 1926 р. – Оп. 1. – Од. зб. 154. – Арк. 96.
1. 328. Лист М. Галагана до всіх членів Закордонної групи УСДРП. 15 вересня 1932 р. – Оп. 1. – Од. зб. 157. – Арк. 44.
1. 329. Протокол № 1 зборів лекторського складу Української господарської академії в ЧСР. 14 грудня 1929 р. – Оп. 1. – Од. зб. 292. – Арк. 2-6.
1. 330. Резолюція-протест зборів лекторського складу Української господарської академії в ЧСР. 14 грудня 1929 р. – Оп. 1. – Од. зб. 292. – Арк. 9-9 зв.

1. 331. Протокол № 1 комісії для проведення акції протесту лекторського персоналу Української господарської академії в ЧСР. 16 грудня 1929 р. – Оп. 1. – Од. зб. 292. – Арк. 17.
1. 332. Протокол № 2 комісії для проведення акції протесту лекторського персоналу Української господарської академії в ЧСР. 17 березня 1930 р. – Оп. 1. – Од. зб. 292. – Арк. 25.
1. 333. Протоколи ініціативної групи для інформування закордонної преси про протиукраїнський процес у Харкові 17–21 березня 1930 р. – Оп. 1. – Од. зб. 292. – Арк. 26-29.
1. 334. Лист Спілки українських лісівників в ЧСР до комісії для проведення акції протесту в справі масових арештів на Україні. 13 січня 1930 р. – Оп. 1. – Од. зб. 292. – Арк. 69.
1. 335. Лист Українського природничо-математичного товариства при Українському педагогічному інституті в Празі до комісії для проведення акції протесту в справі масових арештів на Україні. 21 січня 1930 р. – Оп. 1. – Од. зб. 292. – Арк. 70.
1. 336. Лист Товариства українських кооператорів при Українській господарській академії в ЧСР до комісії для проведення акції протесту в справі масових арештів на Україні. 29 січня 1930 р. – Оп. 1. – Од. зб. 292. – Арк. 71.
1. 337. Лист Спілки українських техніків сільського господарства в ЧСР до комісії для проведення акції протесту в справі масових арештів на Україні. 25 березня 1930 р. – Оп. 1. – Од. зб. 292. – Арк. 72.
1. 338. Лист Агрономічного товариства при Українській господарській академії в ЧСР до комісії для проведення акції протесту в справі масових арештів на Україні. 13 березня 1930 р. – Оп. 1. – Од. зб. 292. – Арк. 73.
1. 339. Маніфест політичних представництв українських земель, політичних партій та національних організацій до цілого народу українського. 10 жовтня 1932 р. – Оп. 1. – Од. зб. 327. – Арк. 1-7.
1. 340. Комунікат Підготовчого конгресового комітету. – Оп. 1. – Од. зб. 328. – Арк. 30.

1. 341. Лист Підготовчого конгресового комітету за кордоном до конгресових комітетів у Європі, Азії та Америці. – Оп. 1. – Од. зб. 328. – Арк. 32-34.
1. 342. Проект створення Всеукраїнської Національної Ради. – Оп. 1. – Од. зб. 328. – Арк. 46-50.
1. 343. Листи Підготовчого конгресового комітету за кордоном для скликання Всеукраїнського Національного Конгресу. Б/д. – Оп. 1. – Од. зб. 328. – Арк. 59-60.
1. 344. Заява членів Закордонного підготовчого конгресового комітету. 18 травня 1938 р. – Оп. 1. – Од. зб. 328. – Арк. 67-68.
1. 345. Стенограма засідання Підготовчого конгресового комітету за кордоном. 18 травня 1938 р. – Оп. 1. – Од. зб. 328. – Арк. 72-74.
1. 346. Проект резолюції Підготовчого конгресового комітету. – Оп. 1. – Од. зб. 328. – Арк. 76-77 зв.
1. 347. Протоколи засідань Підготовчого конгресового комітету за кордоном. Січень–липень 1936 р. – Оп. 1. – Од. зб. 329. – Арк. 2-48.
1. 348. Протоколи засідань Підготовчого конгресового комітету за кордоном. Березень–червень 1938 р. – Оп. 1. – Од. зб. 330. – Арк. 4-55 зв.
1. 349. Постанова Підготовчого конгресового комітету за кордоном. 17 січня 1938 р. – Оп. 1. – Од. зб. 330. – А. 109-111.

Центральний державний історичний архів в м. Львів

Ф. 9. Ставка Головного Отамана Армії УНР

1. 350. Спогади ад'ютанта Ставки Головного Отамана Армії УНР. – Оп. 1. – Арк.98.

Ф. 760. Степура Г.Л., адвокат

1. 351. Договір. – Оп. 1. – Од. зб. 18. – Арк. 1.

Галузевий державний архів Служби безпеки України у м. Києві

1. 352. Витяг з доповіді співробітника особливого відділу 14-ї радянської армії О. Бірюкова. Вересень 1919 р. – Од. зб. 69270. – Арк. 127-129.

Державний архів Київської області

1. 353. Звернення керівників Директорії та Уряду УНР до українського народу. 2 вересня 1919 р. – Ф. 3050. – Оп. 1. – Од. зб. 37. – Арк. 50-50 зв.

Державний архів Хмельницької області

Ф. 261. Маківська волосна Народна Управа

1. 354. Листування Маківської волосної Народної Управи. – Оп. 1. – Од. зб. 11. – Арк. 22.

Бібліотека Народова у Варшаві

(Документальний фонд. Відділ мікрофільмів)

Ф. Партизансько-повстанський штаб

1. 355. Державна нарада в Кам'янці-Подільському 25 жовтня 1919 р. – Оп. 1. – Од. зб. 79910. – Арк. 51-60.

2. Опубліковані документи

2. 356. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки : документи і матеріали : у 2 т. / [упоряд. В. Верстюк та ін.]. – К. : В-во ім. О.Теліги, 2006– . – Т. 1. – 682 с.
2. 357. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки : документи і матеріали : у 2 т. / [упоряд. В. Верстюк та ін.]. – К. : В-во ім. О.Теліги, 2006– . – Т. 2. – 679 с.
2. 358. Гражданская война на Украине : у 3 т. : сборник документов и материалов / [ред. кол. М.І. Супруненко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1967– . – Т. 2. – 918 с.
2. 359. Документи трагічної історії України (1917–1927) / [ред.–упоряд. П.П. Бачинський]. – К. : Просвіта, 1999. – 640 с.
2. 360. Українська суспільно – політична думка в ХХ столітті : документи і матеріали : у 3 т. – Мюнхен : [б. в.], 1983– . – Т. 1. – 190 с.
2. 361. Відозви Комітету Охорони Республіки // І. Мазепа. Україна в огні й бурі революції / І. Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – С. 527-528.

2. 362. Декларація Уряду УНР в справі об'єднання Української Галицької Армії з Армією Наддніпрянською // І. Мазепа. Україна в огні й бурі революції / І. Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – С. 545-546.
2. 363. Деклярація Січових Стрільців // І. Мазепа. Україна в огні й бурі революції / І. Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – С. 526.
2. 364. Договір між УСДРП, УПСР і УСДРП (незалежних) // Стахів М. Україна в добі Директорії УНР / М. Стахів. – Скрантон : [б. в.], 1962–. – Т. 6. – С. 158-161.
2. 365. Конституційні акти України 1917–1920 рр. Невідомі конституції України / [упоряд. Ю. Прилюк]. – К. : Либідь, 1992. – 272 с.
2. 366. Лист Закордонної делегації УСДРП до Виконкому РСІ. 10 листопада 1934 р. // Соціалдемократ. – Подєбради, 1935. – Ч.16. – С. 17-18.
2. 367. Лист Голови Директорії С. Петлюри до Д. Антоновича 28 січня 1920 р. // Бюлетень Зарева. – Монреаль, 1952. – № 1. – С. 19-20.
2. 368. Україна в ХХ столітті (1900–2000) : зб. документів і матеріалів / [упоряд.: А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусєв, В. Ю. Король та ін.]. – К. : Вища шк., 2000. – 351 с.
2. 369. Меморандум УСДРП про небезпеку війни. 24 лютого 1936 р. // Соціалдемократ. – Подєбради, 1936. – Ч. 17. – С. 4-8.
2. 370. Петлюра Симон. Статті, листи, документи : у 3 т. / [упоряд. В. Сергійчук]. – К.: В-во ім. О. Теліги, 1999. – Т. 3. – 616 с.
2. 371. Промова І. Мазепа в комісії національних меншостей РСІ 23 лютого 1928 р. // Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України / П. Феденко. – Лондон : Наше слово, 1954. – С. 177-180.
2. 372. Протест українських соціалістичних партій проти московської політики голоду в Україні // Наше слово. – Мюнхен ; Лондон, 1973. – № 3. – С. 178-181.
2. 373. Протокол перемир'я між Добровольчою Армією та Галицькою Армією // І. Мазепа. Україна в огні й бурі революції / І. Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – С. 544-545.
2. 374. Резолюції VI конгресу УСДРП. Січень 1919 р. // Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України / П. Феденко. – Лондон : Наше слово, 1954. – С. 158-162.

2. 375. Резолюції ЦК УСДРП (Ухвалені 24 вересня 1920 р.) // Вільна Україна. – К. ; Львів, 1921. – Ч. 1-2. – С. 140-142.
2. 376. Резолюції ЦК УСДРП (Ухвалені 28 листопада 1920 р.) // Вільна Україна. – К. ; Львів, 1921. – Ч. 1-2. – С. 142-143.
2. 377. Українська революція. Документи 1917–1921 рр. : у 2 т. / [ред. Т. Гунчак]. – Нью-Йорк, 1984–. – Т. 2 : Документи 1919–1921 рр. – 478 с.
2. 378. Українська революція і державність (1917–1920 рр.) : науково-бібліографічне видання / [ред. О. Онищенко]. – К. : Наукова думка, 2001. – 816 с.

3. Науково-публіцистична спадщина І. Мазепи

3. 379. Мазепа І. Большевизм і окупація України: Соціально-економічні причини незрілості сил української революції / І. Мазепа. – Львів : [б. в.]. – 1922. – 156 с.
3. 380. Мазепа І. Готуймося до нового етапу боротьби / І. Мазепа // Наше слово. – Мюнхен ; Лондон, 1973. – № 3. – С. 128-134.
3. 381. Мазепа І. За незалежну українську політику / І. Мазепа // Наше слово. – Мюнхен ; Лондон, 1973. – № 3. – С. 146-148.
3. 382. Мазепа І. З моїх петербурзьких споминів / І. Мазепа // Дніпро. – Львів, 1938. – С. 17-25.
3. 383. Мазепа І. Перлина большевицького соціалізму / І. Мазепа // Соціалдемократ. – Подєбради, 1932. – Ч. 10. – С. 6-14.
3. 384. Мазепа І. Польська „пацифікація” в Західній Україні / І. Мазепа // Наше слово. – Мюнхен ; Лондон, 1973. – № 3. – С. 141-143.
3. 385. Мазепа І. Проблема незалежної України / І. Мазепа // Наше слово. – Мюнхен ; Лондон, 1973. – № 3. – С. 134-141.
3. 386. Мазепа І. Підготовка до революції чи дезорганізація національних сил / І. Мазепа // Соціалдемократ. – Подєбради, 1931. – Ч. 8. – С. 6-21.
3. 387. Мазепа І. Політичні обіцянки приватної особи / І. Мазепа // Соціалдемократ. – Подєбради, 1933. – Ч. 14. – С. 7-13.
3. 388. Мазепа І. Марксизм і форми соціалістичного руху в Україні / І. Мазепа // Соціалдемократ. – Подєбради, 1933. – Ч. 12. – С. 10-16.

3. 389. Мазепа І. „Таємниці Мадридського двору” / І. Мазепа // Соціалдемократ. – Подєбради, 1934. – Ч. 14. – С. 6-12.
3. 390. Мазепа І. Міжнародна ситуація та завдання українського визвольного руху / І. Мазепа // Соціалдемократ. – Подєбради, 1934. – Ч. 15. – С. 3-11.
3. 391. Мазепа І. Про Дмитра Донцова / І. Мазепа // Наше слово. – Мюнхен ; Лондон, 1973. – № 3. – С. 160-162.
3. 392. Мазепа І. Чергове завдання / І. Мазепа // Наше слово. – Мюнхен ; Лондон, 1973. – № 3. – С. 162-164.
3. 393. Мазепа І. Пробудження України в революції 1917 р. / І. Мазепа // Соціалдемократ. – Подєбради, 1937. – Ч. 19. – С. 8-16.
3. 394. Мазепа І. Польське опікування над українською справою / І. Мазепа // Соціалдемократ. – Подєбради, 1937. – Ч. 20. – С. 7-9.
3. 395. Мазепа І. Україна і Советська Росія / І. Мазепа // Наше слово. – Мюнхен ; Лондон, 1973. – № 3. – С. 173-178.
3. 396. Мазепа І. Три періоди української революції / І. Мазепа // Вільна Україна. – Львів ; К., 1921. – № 1. – С. 5-49.
3. 397. Мазепа І. Конгрес і міжнародна ситуація / І. Мазепа // Вісник Українського Національного Конгресу. – Прага, 1936. – Ч. 1. – С. 4-9.
3. 398. Мазепа І. Наше недавнє минуле і наша сучасність / І. Мазепа // Соціалдемократ. – Подєбради, 1935. – Ч. 16. – С. 4-8.
3. 399. Мазепа І. Голод на Україні / І. Мазепа, П.Феденко // Мазепа І. Україна в огні і бурі революції / І. Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – С. 505-509.
3. 400. Мазепа І. Огнева проба: Українська політика й стратегія в добі Зимового походу 1919–1920 / І. Мазепа. – Прага : Колос, 1941. – 96 с.
3. 401. Мазепа І. Шлях нашого визволення // Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України / П. Феденко. – Лондон : Наше слово, 1954. – С. 181-184.
3. 402. Мазепа І. Шлях упадку большевиків і доля демократії в Україні / І. Мазепа // Соціалдемократ. – Подєбради, 1931. – Ч. 7. – С. 9-19.
3. 403. Мазепа І. На переломі / І. Мазепа // Соціалдемократ. – Подєбради, 1932. – Ч. 10. – С. 8-16.

3. 404. Мазепа І. Українська проблема на українському форумі / І. Мазепа // Соціалдемократ. – Подєбради, 1932. – Ч. 11. – С. 7-13.
3. 405. Мазепа І. Будують чи руйнують / Мазепа І., Борковський О., Феденко П. // Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України / П. Феденко. – Лондон : Наше слово, 1954. – С. 195-215.
3. 406. Мазепа І. Підстави нашого відродження: у 2 ч. / І. Мазепа. – [б. м.] : Прометей, 1946–. – Ч. 1: Причини нашої бездержавності. – 1946. – 180 с.
3. 407. Мазепа І. Підстави нашого відродження: у 2 ч. / І. Мазепа – [б. м.] : Прометей, 1946–. – Ч. 2: Проблема відродженої України. – 1949. – 163 с.
3. 408. Мазепа І. Зимовий похід і партизанський рух на Україні в 1919 р. / І. Мазепа // Дніпро. – Львів, 1935. – С. 89-96.
3. 409. Мазепа І. Творена держава (боротьба 1919 р.) / І. Мазепа // Збірник пам'яті С. Петлюри (1879– 926). – Варшава, 1930. – С. 16-76.
3. 410. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції / І. Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – 608 с.

4. Періодичні видання

4. 411. Вісник Державних Законів УНР. – 1919. – 17 липня.
4. 412. Вісник Державних Законів УНР. – 1919. – 11 вересня.
4. 413. Вісник Державних Законів УНР. – 1919. – 22 вересня.
4. 414. Вісник Державних Законів УНР. – 1919. – 1 листопада.
4. 415. Вісник Ради Народних Міністрів УНР. – 1918. – 30 січня.
4. 416. Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – 7 лютого.
4. 417. Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – 16 липня.
4. 418. Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – 13 серпня.
4. 419. Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – 14 серпня.
4. 420. Вперед. – 1920 р. – 8 червня.
4. 421. Вперед. – 1920 р. – 9 липня.
4. 422. Вестник Жизни. – СПб. – 1906. – №1.
4. 423. Голос робітника. – Катеринослав. – 1918. – 12 квітня.

4. 424. Голос робітника. – Катеринослав. – 1918. – 14 квітня.
4. 425. Голос робітника. – Катеринослав. – 1918. – 5 травня.
4. 426. Голос соціаліста. – Київ; Прага; Львів. – 1924. – № 1.
4. 427. Діло. – 1930. – 25 березня.
4. 428. Діло. – 1930. – 3 квітня.
4. 429. Діло. – 1930. – 9 квітня.
4. 430. Діло. – 1931. – 21 серпня.
4. 431. Діло. – 1931. – 22 серпня.
4. 432. Діло. – 1934. – 28 грудня.
4. 433. Діло. – 1938. – 13 листопада.
4. 434. Народна воля. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 30 жовтня.
4. 435. Народний Голос. – Вінниця. – 1920. – 1 січня.
4. 436. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 20 вересня.
4. 437. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 24 вересня.
4. 438. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 1 жовтня.
4. 439. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 4 жовтня.
4. 440. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 8 жовтня.
4. 441. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 11 жовтня.
4. 442. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 16 жовтня.
4. 443. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 18 жовтня.
4. 444. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 22 жовтня.
4. 445. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 25 жовтня.
4. 446. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 29 жовтня.
4. 447. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 1 листопада.
4. 448. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 5 листопада.
4. 449. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 14 листопада.
4. 450. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 3 грудня.
4. 451. Наша справа. – Катеринослав. – 1919. – 14 січня.
4. 452. Наш вік. – Торонто ; Нью-Йорк. – 1951. – 29 вересня.
4. 453. Робітнича газета. – 1919. – 14 січня.

4. 454. Робітнича газета. – 1919. – 16 січня.
4. 455. Робітнича газета. – 1919. – 18 січня.
4. 456. Робітнича газета. – 1919. – 19 січня.
4. 457. Робітнича газета. – 1919. – 21 січня.
4. 458. Робітнича газета. – 1919. – 29 січня.
4. 459. Робітнича газета. – 1919. – 30 січня.
4. 460. Робітнича газета. – 1919. – 12 лютого.
4. 461. Робітнича газета. – 1919. – 20 квітня.
4. 462. Робітнича газета. – 1919. – 5 вересня.
4. 463. Робітнича газета. – 1919. – 15 вересня.
4. 464. Робітнича газета. – 1919. – 29 вересня.
4. 465. Робітнича газета. – 1919. – 1 жовтня.
4. 466. Робітнича газета. – 1919. – 5 жовтня.
4. 467. Робітнича газета. – 1919. – 14 жовтня.
4. 468. Робітнича газета. – 1919. – 16 жовтня.
4. 469. Свобода. – Джерзі-сіті ; Нью-Йорк. – 1948 р. – 30 липня.
4. 470. Соціалістична думка. – Львів. – 1921. – 17 липня.
4. 471. Соціалістична думка. – Львів. – 1921. – 1 серпня.
4. 472. Соціалістична думка. – Львів. – 1922. – 5 вересня.
4. 473. Соціалістична думка. – Львів. – 1923. – 6 травня.
4. 474. Соціалістична думка. – Львів. – 1923. – 17 червня.
4. 475. Соціалістична думка. – Львів. – 1923. – 15 грудня.
4. 476. Соціалдемократ. – 1934. – Ч. 15.
4. 477. Соціалдемократ. – Подєбради. – 1935. – Ч.16.
4. 478. Трудова Україна. – 1934. – Ч. 1.
4. 479. Трудова Україна. – 1934. – Ч. 12.
4. 480. Україна. – 1919. – 13 серпня.
4. 481. Україна. – 1919. – 19 серпня.
4. 482. Україна. – 1919. – 30 серпня.
4. 483. Україна. – 1919. – 6 вересня.

4. 484. Україна. – 1919. – 26 вересня.
4. 485. Україна. – 1919. – 7 жовтня.
4. 486. Україна. – 1919. – 9 жовтня.
4. 487. Україна. – 1919. – 28 жовтня.
4. 488. Україна. – 1919. – 29 жовтня.
4. 489. Україна. – 1919. – 11 листопада.
4. 490. Україна. – 1919. – 12 листопада.
4. 491. Україна. – 1919. – 15 листопада.
4. 492. Український вісник. – Прага ; Подєбради. – 1925. – № 2.
4. 493. Українські вісті. – Новий Ульм. – 1948. – 24 липня.
4. 494. Український козак. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 8 червня.
4. 495. Український козак. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 12 червня.
4. 496. Український козак. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 13 червня.
4. 497. Український козак. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 9 липня.
4. 498. Український козак. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 12 вересня.
4. 499. Український Самостійник. – 1950. – 5 лютого.

5. Мемуари

5. 500. Андрієвський В. З минулого : у 2 т. / В. Андрієвський. – Берлін : Українське слово, 1923– .– Т. 2: Від гетьмана до Директорії. – 1924. – 310 с.
5. 501. Винниченко В. Щоденник : у 2 т. / [ред., вст. ст. і прим. Г.Костюк]. – Едмонтон ; Нью – Йорк : Канадський інститут українських студій, 1980– .– Т. 1. – 1980. – 500 с.
5. 502. Винниченко В. Щоденник : у 2 т. / [ред., вст. ст. і прим. Г.Костюк]. – Едмонтон ; Нью – Йорк : Канадський інститут українських студій, 1980– .– Т. 2. – 1980. – 590 с.
5. 503. Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.) : документально-художнє видання [передм.: Т. Осташко, В. Соловйова]. – К. : Темпора, 2005. – 656 с.
5. 504. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920) : в 4 ч. / Д. Дорошенко. – Мюнхен : Українське в-во, 1969. – 543 с.

5. 505. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії / Микола Ковалевський. – Інсбрук : [б. в.], 1960. – 717 с.
5. 506. Лотоцький О. Сторінки минулого / [ред. Р. Смаль-Стоцький]. – Варшава : Друкарня Наукового т-ва ім. Шевченка, 1934. – 396 с.
5. 507. Мазепа Г. Спогади // Чабан М. У старому Катеринославі (1905–1920 рр.) / М. Чабан. – Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2001. – С. 202-220.
5. 508. Майстренко І. Історія мого покоління : спогади учасника революційних подій в Україні. – Едмонтон : Канадський інститут українських студій, Альбертський університет, 1985. – 416 с.
5. 509. Макух І. На народній службі / І. Макух. – Детройт : В-во Української вільної громади Америки, 1958. – 626 с.
5. 510. Назарук О. Рік на Великій Україні : конспект споминів з української революції / О. Назарук. – Відень: Український прапор, 1920. – 344 с.
5. 511. Огієнко І. Рятування України / [упоряд. М. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 2005. – 464 с.
5. 512. Омелянович-Павленко М. Спомини / М. Омелянович-Павленко // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1929. – № 10. – С. 888-897; № 11. – С. 963-974; № 12. – С. 1068-1077; 1930. – № 1. – С. 26-35; № 2. – С. 128-134.
5. 513. Феденко Б. З останніх днів І.П. Мазепи / Б. Феденко // Ісаакові Мазепі на вічну пам'ять. – Мюнхен ; Лондон : [б. в.], 1973. – С. 119-127.
5. 514. Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя: спогади міністра Центральної Ради та Директорії / І. Фещенко-Чопівський. – Житомир : Полісся, 1992. – 124 с.
5. 515. Чеботарів М. Визвольні змагання очима контррозвідника / [вст. стаття В. Сідак]. – К. : Темпора, 2003. – 288 с.
5. 516. Чикаленко Є. Щоденник, 1919–1920 / Є. Чикаленко. – Київ ; Нью-Йорк : В-во ім. О. Теліги, 2005. – 613 с.
5. 517. Чикаленко Л. Уривки зі спогадів з 1919–1920 / Л. Чикаленко. – Нью-Йорк : [б. в.], 1963. – 166 с.
5. 518. Шаповал М. Щоденник / [упоряд. С. Зеркаль]. – Нью-Йорк : Українська громада, 1958–. – Ч. 1: Від 22 лютого 1919 по 31 грудня 1924. – 1958. – 155 с.

5. 519. Шелест Ю. Спомини політика-емігранта / Ю. Шелест // Хроніка 2000. – К., 1993. – № 5. – С. 123-129.
5. 520. Шкільник М. Україна в боротьбі за державність в 1917–1921 роках: Спомини і роздуми / [передм. Б. Боцюркова]. – Торонто : [б. в.], 1971. – 366 с.

Література

6. Монографії, наукові збірники, брошури, статті

6. 521. Андрусишин Б. У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. / Б. Андрусишин. – К.: Генеза, 1995. – 192 с.
6. 522. Бачинський Ю. Большевизм і визвольна боротьба / Ю. Бачинський. – Мюнхен : [б. в.], 1957. – 460 с.
6. 523. Борисенко В.Й. Суспільно-політична діяльність учителів і учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 років / В.Й. Борисенко, Г.А. Непомняща. – К.: в-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. – 149 с.
6. 524. Васковський Р. Ісаак Мазепа в політичному житті Катеринославщини доби українських визвольних змагань / Р. Васковський, А. Голуб // Історія та культура Подніпров'я. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 139-144.
6. 525. Велика історія України від найдавніших часів до 1923 року / [вступ. слово І. Крип'якевича]. – Львів : Іван Тиктор, 1935. – 864 с.
6. 526. Верига В. Визвольна боротьба в Україні 1914–1923 рр. : у 2 т. / В. Верига. – Рівне : В-во ВАТ „Рівненська друкарня”, 2005–. – Т. 2. – 496 с.
6. 527. Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції (марець 1917 – грудень 1919 р.) : [репр. відтворення видання 1920 р.] – К.: Політвидав України, 1990. – 542 с.
6. 528. Висоцький О. Політична діяльність Ісаака Мазепи / О. Висоцький // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія. – Вип. 3. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 163-169.

6. 529. Висоцький О. Українські національні партії початку ХХ століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні) / О. Висоцький. – Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2001. – 160 с.
6. 530. Гаврик В.Г. Ісаак Мазепа в національно-визвольній боротьбі українського народу часів Центральної Ради та Гетьманату / В.Г. Гаврик // Сторінки історії : зб. наук. праць / відп. ред. Н.Ф. Гнатюк. – Вип. 27. – К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2008. – С. 29-38.
6. 531. Гаврик В.Г. Ісаак Мазепа в боротьбі українських соціал-демократів за державність (1905 – початок 1919 рр.) / В.Г. Гаврик // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №6. Історичні науки : зб. наук. праць. – Вип. 5. – К., 2008. – С. 45-49.
6. 532. Гаврик В.Г. І. Мазепа в суспільно-політичному житті української еміграції повоєнного періоду (друга половина 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст.) / В.Г. Гаврик // Сторінки історії : зб. наук. праць / відп. ред. Н.Ф. Гнатюк. – Вип. 28. – К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2009. – С. 36-48.
6. 533. Головченко В. В обороні національно-державних інтересів України: міжнародна діяльність УСДРП в еміграції у 20-і рр. ХХ ст. / В. Головченко // Людина і політика. – 2003. – № 3. – С. 60-72.
6. 534. Гольдельман С. Жидівська національна автономія на Україні (1917–1920 рр.) / С. Гольдельман. – Мюнхен ; Париж ; Єрусалим : Інститут вивчення СРСР, 1967. – 140 с.
6. 535. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. / Я. Грицак – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
6. 536. Гриценко А. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні: Рік 1919-й. / А.П. Гриценко – К.: Либідь, 1997. – 69 с.
6. 537. Гриценко О. Ісаак Мазепа замолоду / О. Гриценко // Ісаакові Мазепі на вічну пам'ять. – Мюнхен ; Лондон, 1973. – С. 63-69.
6. 538. Губань Р. Ісаак Мазепа як „головний міліціонер” і як людина / Р. Губань // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 126-136.

6. 539. Даниленко О. Роль Українського громадського комітету в Чехословаччині в соціальній адаптації емігрантів / О.В. Даниленко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : зб. наук. праць. – Вип. 9. – К., 2003. – С. 278-295.
6. 540. Даниленко О. Українська еміграція в Чехословаччині (1920-ті рр.): соціокультурний аспект / О.В. Даниленко // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць. – Вип. 10. – К., 2001. – С. 37-40.
6. 541. Довжик І. Історія України: імена, події, факти (XX століття) : навч. посібник / І.В. Довжик. – Луганськ: В-во СНУ ім. В. Даля, 2002. – 232 с.
6. 542. Доценко О. Літопис української революції: у 2 т. / О. Доценко. – Львів : [б. в.], 1923–. – Т. 2. Книга 4. – 1923. – 362 с.
6. 543. Доценко О. Літопис української революції: у 2 т. / О. Доценко. – Львів : [б. в.], 1923–. – Т. 2. Книга 5. – 1924. – 348 с.
6. 544. Дробот І. З історії боротьби українських соціал-демократів за державність (1919–1921 рр.) / І. Дробот // Пам'ять століть. – 2002. – № 6. – С. 43-59.
6. 545. Енциклопедія українознавства, словникова частина: у 3 т. / [за ред. В. Кубійовича]. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1962–. – Т. 2. – 1432 с.
6. 546. Енциклопедія українознавства: у 10 т. / [за ред. В. Кубійовича]. – Нью-Йорк ; Париж : Молоде життя, 1955–. – Т. 6. – 415 с.
6. 547. Журба М. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. ХХ ст.) : монографія / М.А. Журба. – 2-е вид., допов. – К.: Наук. світ, 2002. – 499 с.
6. 548. Завальнюк О.М. Прем'єр-міністр І.П. Мазепа і Кам'янець-Подільський державний український університет (1919–1920 рр.) // Вісник / Черкаський ун-т. – Вип. 61. – Черкаси, 2004. – С. 85-94.
6. 549. Історичний календар Чернігівщини / [упоряд. О. Дено]. – К.: Чернігівське земляцтво, 1997. – 736 с.
6. 550. Історія України : навч. посіб. / [Верстюк В.Ф., Гарань О.В., Гуржій О.І., Даниленко В.М., Євтух В.Б.]. – [3-вид., доп. й перероб.]. – К. : Видавничий дім "Альтернативи", 2002. – 472 с. : іл. – Бібліогр.: с. 457-462.

6. 551. Історія України: нове бачення : у 2 т. / [Верстюк В.Ф., Гарань О.В., Даниленко В.М., Євтух В.Б., Касьянов Г.В.] / НАН України, Інститут історії України. – К. : Україна, 1995–. – Т. 2. – 1996. – 494 с.
6. 552. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) / В. Капелюшний. – К. : Орлан, 2003. – 607 с.
6. 553. Криськов А. Празький осередок Державного Центру УНР в екзилі / А. Криськов // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань : зб. праць до 120-річчя з дня народження Симона Петлюри та 80-річчя Кам'янецької доби Директорії УНР. – Фастів, 1999. – С. 135-144.
6. 554. Курас І. Повчальний урок історії (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії) / І. Курас. – К. : Політвидав, 1986. – 185 с.
6. 555. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : у 2 т. / Лисяк-Рудницький – К. : Основи, 1994–. – Т. 2. – 1994. – 573 с.
6. 556. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – К. : В-во ім. О. Теліги, 2001. – 640 с.
6. 557. Любовець О. Рада народних міністрів часів Директорії / О. Любовець // Робітнича газета. – 2004. – 13 жовтня.
6. 558. Любовець О. Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років / О. Любовець. – К. : Основи, 2005. – 445 с.
6. 559. Мала енциклопедія етнодержавства / [редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Довіра : Генеза, 1996. – 942 с.
6. 560. Малий словник історії України / [В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін.]. – К. : Либідь, 1997. – 464 с.
6. 561. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині та Австрії по Другій світовій війні: 1945–1951 рр. / В. Маруняк. – Мюнхен : [б. в.]. – 1985. – 419 с.
6. 562. Мірчук П. Українська визвольна справа і українська еміграція / П. Мірчук. – Торонто: Ліга визволення України, 1954. – 78 с.

6. 563. Мірчук П. Українська державність 1917–1920 / П. Мірчук. – Філадельфія : [б. в.], 1967. – 400 с.
6. 564. Млиновецький Р. Нарис історії українських визвольних змагань / Р. Млиновецький. – Торонто : Ліга визволення України, 1973. – 670 с.
6. 565. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – Рим : Український католицький університет ім. Св. Климента Папи, 1989. – 486 с.
6. 566. Нагорна Л. Прем'єр Української Народної Республіки (Ісаак Мазепа) / Л.П. Нагорна // Українська ідея. Постаті на тлі революції / [редкол.: Курас І.Ф., Сиволоб Ю.В., Солдатенко В.Ф. та ін.] – К. : Либідь, 1994. – С. 235-255.
6. 567. Назарук О. До історії революційного часу на Україні: українські політичні партії, їх союзи і теорії / О. Назарук. – Вінніпег : [б. в.], 1924. – 181 с.
6. 568. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст.) / [Малик Я.Й., Вол Б.Д., Гелів С.Д. та ін.]. – Львів : Світ, 2001. – 296 с.
6. 569. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома війнами / С. Наріжний. – Прага : [б. в.], 1942. – 370 с.
6. 570. Недужко Ю. Міжнародна діяльність Державного центру УНР в екзилі наприкінці 40-х – початку 50-х років XX століття / Ю. Недужко // Бористен. – 2005. – № 12. – С. 14-16.
6. 571. Общественное движение в России в начале XX века / [под ред. Л. Мартова, П. Маслова, А. Потресо́ва]. – СПб : [б. в.], 1914–. – Т. 3, Кн. 5: Партии, их состав, развитие и проявление в массовом движении, на выборах и в Думе. – 1914. – 314с.
6. 572. Онацький Є. Українська Мала Енциклопедія: у 2 т. / Є. Онацький. – Буенос-Айрес : Адміністратора УАПЦ в Аргентині, 1957–. – Т. 2: Літери К–Я. 1957. – 891 с.
6. 573. Павко А. Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби / А. Павко. – К. : Плеяди, 2002. – 552 с.

6. 574. Павленко М. Допомога української громадськості Польщі біженцям з Великої України (1921–1923) / М. Павленко // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 107-111.
6. 575. Павленко Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. / Ю. Павленко, Ю. Храмов. – К. : Манускрипт, 1995. – 261 с.
6. 576. Петлюра С. Сучасна українська еміграція і її завдання / С. Петлюра // Петлюра Симон. Статті / [упоряд. О. Климчук]. – К. : Дніпро, 1993. – С. 231-276.
6. 577. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия / [редкол.: В.В. Шелохаев (отв. ред.), В.П. Булдаков, Н.Д. Ерофеев и др.]. – М. : РОССПЭН, 1996. – 872 с.
6. 578. Політична історія України ХХ ст. : у 6 т. / [редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін.]. – К. : Генеза, 2003– . – Т. 2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / [В.Ф. Солдатенко (кер), В.Ф. Верстюк]. – 2003. – 488 с.
6. 579. Гриценко А. Прем'єр-міністри України часів Директорії (кінець 1918–1920 рр.) / А. Гриценко // Київська старовина. – 2001. – № 5. – С. 96-109.
6. 580. Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / О. Реєнт, О. Рубльов. – К. : Альтернативи, 1999. – 320 с.
6. 581. Реєнт О. Українська революція і робітництво (Соціально-політичні та економічні зміни 1917–1920 рр.) / О. Реєнт. – К. : Дніпро, 1996. – 256 с.
6. 582. Савка М. Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20–30-ті рр. ХХ ст.) / М. Савка. – Львів : Світ, 2002. – 308 с.
6. 583. Світова та вітчизняна етнодержавницька думка: У персоналіях / [редкол.: Римаренко Ю.І. (відп. ред.) та ін.]. – К.: Генеза, 1997. – 319 с.
6. 584. Сергійчук В. Українська соборність: Відродження українства в 1917–1920 роках / В. Сергійчук. – К. : Спілка, 2000. – 400 с.
6. 585. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис / В. Солдатенко. – К. : Либідь, 1999. – 975 с.
6. 586. Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.) / В. Солдатенко. – К. : Просвіта, 1999. – 508 с.

6. 587. Стахів М. Третя Советська республіка в Україні / М. Стахів. – Нью-Йорк : [б. в.], 1969. – 244 с.
6. 588. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР : у 7 т. / М. Стахів. – Скрантон : [б. в.], 1962–. – Т. 4. – 235 с.
6. 589. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР : у 7 т. / М. Стахів. – Скрантон : [б. в.], 1962–. – Т. 5. – 250 с.
6. 590. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР : у 7 т. / М. Стахів. – Скрантон : [б. в.], 1962–. – Т. 6. – 251 с.
6. 591. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР : у 7 т. / М. Стахів. – Скрантон : [б. в.], 1962–. – Т. 7. – 230 с.
6. 592. Супруненко Н. Очерки истории гражданской войны и иностранной интервенции на Украине / Н. Супруненко. – М. : Наука, 1966. – 455 с.
6. 593. Сушко О. Всесвітня історія ХХ століття: в запитаннях та відповідях : посібник-довідник для випускників середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів / [О. Сушко, М. Виговський, Т. Ладиченко та ін.]. – К. : Магістр-S, 1996. – 94с.
6. 594. Табачник Д. Історія української дипломатії в особах / Д. Табачник. – К. : Либідь, 2004. – 638 с.
6. 595. Трощинський В. Міжвоєнна еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. Трощинський. – К. : Інтел, 1994. – 260 с.
6. 596. Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил. 1917–1921 / О. Удовиченко. – Вінніпег : [б. в.], 1954. – 176 с.
6. 597. Українська революція і державність (1917–1920 рр.) / [Т. Бевз, Д. Веденєєв, І. Гошуляк та ін.]. – К.: Парламентське в-во, 1998. – 247 с.
6. 598. Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. : у 3 т. / [редкол.: Скаба А.Д., Гудзенко П.П., Доній М.Р. та ін.]. – К. : Наукова думка, 1967–. – Т. 3. – 1967. – 453 с.
6. 599. Українська діаспора / [ред. В.Євтух, В.Маркусь]. – Київ ; Чикаго : Наукова думка, 1996. – 136 с.

6. 600. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії : наукове видання / [В. Євтух та ін.]. – Київ : Фенікс, 2003. – 228 с.
6. 601. Українське державотворення: Невитребуваний потенціал : словник-довідник / [за ред. О.М. Мироненка]. – К. : Либідь, 1996. – 560 с.
6. 602. Уряди України у ХХ столітті. Науково-документальне видання / [упоряд.: А.Г. Слюсаренко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2001. – 608 с.
6. 603. Феденко П. Ісаак Мазепа в житті і політиці / П. Феденко // Ісаакові Мазепі на вічну пам'ять. – Мюнхен ; Лондон, 1973. – С. 5-63.
6. 604. Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України / П. Феденко. – Лондон : Наше слово, 1954. – 228 с.
6. 605. Феденко П. Минуло півстоліття: зимовий похід Армії Української Народної Республіки 1919–1920 рр. / П. Феденко. – Нью-Йорк: [б. в.], 1972. – 79 с.
6. 606. Феденко П. Повстання нації / П. Феденко // Збірник пам'яті С. Петлюри. – Варшава : [б. в.], 1930. – С. 76-109.
6. 607. Феденко П. Соціалізм давній і новочасний / П. Феденко. – Лондон : Наше слово, 1968. – 231 с.
6. 608. Феденко П. Український рух у ХХ ст. / П. Феденко. – Лондон : Наше слово, 1959. – 267 с.
6. 609. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. : у 4 т. / П. Христюк. – Нью-Йорк : В-во Чарторийських, 1969– .– Т. 2. – 1969. – 183 с.
6. 610. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. : у 4 т. / П. Христюк. – Нью-Йорк : В-во Чарторийських, 1969– .– Т. 3. – 1969. – 169 с.
6. 611. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. : у 4 т. / П. Христюк. – Нью-Йорк : В-во Чарторийських, 1969– .– Т. 4. – 1969. – 192 с.
6. 612. Чабан М. У старому Катеринославі (1905–1920 рр.) / М. Чабан. – Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2001. – 360 с.

6. 613. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність / Л. Шанковський. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1958. – 317 с.
6. 614. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага : Вільна спілка, 1927. – 324 с.
6. 615. Шаповал М. Занепад УНР / М. Шаповал. – Прага : Вільна Спілка, 1928. – 42 с.
6. 616. Шаповал М. Ляхоманія: наша доба: Соціально-політичний нарис / М. Шаповал. – Прага : Вільна Спілка, 1931. – 287 с.
6. 617. Шульгін О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині / [відп. ред. Удовенко Г.Й.]. – К. : Генеза, 1998. – 352 с.
6. 618. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки / Д. Яневський. – К. : Дух і літера, 2003. – 767 с.

7. Дисертації

7. 619. Бобина О.В. Діяльність Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії в умовах Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О.В. Бобина. – К., 1993. – 200 с.
7. 620. Буравченкова С.Б. Борьба большевиков Украины против идеологии и политики УСДРП (март 1917–январь 1920 гг.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / С.Б. Буравченкова. – К., 1981. – 214 с.
7. 621. Голуб А.І. Міжнародна діяльність УСДРП (1900–1938 рр.): дис. ... докт. іст. наук : 07.00.01 / А.І. Голуб. – Дніпропетровськ, 1999. – 424 с.
7. 622. Дробот І.І. Державно-соборницька ідея в практиці українських суспільно-політичних сил еміграції та на західноукраїнських землях.: дис. ... докт. іст. наук : 07.00.01 / І.І. Дробот. – К., 2002. – 473 с.
7. 623. Єфремова Н.В. Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917–1920 рр.): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н.В. Єфремова. – Одеса, 2002. – 196 с.

7. 624. Капелюшний В.П. Українська національна державність доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): Історіографія.: дис. ... докт. іст. наук : 07.00.06 / В.П. Капелюшний. – К., 2004. – 511 с.
7. 625. Ковальова Н.А. Аграрна політика українських національних урядів (1917–1921 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н.А. Ковальова. – Донецьк, 1999. – 203 с.
7. 626. Лозовий В.С. Кам'янецька доба Директорії Української Народної Республіки.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В.С. Лозовий. – К., 1998. – 188 с.
7. 627. Магурчак А.М. Громадсько-політична діяльність Миколи Порша.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / А.М. Магурчак. – К., 2006. – 191 с.
7. 628. Присяжнюк А.Й. Конституційне будівництво в УНР доби Директорії (лютий 1918 – початок 1921 рр.): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А.Й. Присяжнюк. – К., 2002. – 195 с.
7. 629. Румянцев В.О. Українська державність у 1917–1922 рр.: національно-демократична і радянська альтернативи: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / В.О. Румянцев. – Харків, 1998. – 373 с.
7. 630. Стрілець В.В. Державотворча діяльність політичних партій України (1917–1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В.В. Стрілець. – К., 1992. – 198 с.
7. 631. Яблонський В.М. Директорія УНР: формування засад української державності в 1918–1920 рр.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В.М. Яблонський. – К., 1998. – 191 с.